

Nederlandse

Taal
kunde

Jaargang 5, 2000-4

Nederlandse

Taalkunde

Nederlandse Taalkunde is een driemaandelijks tijdschrift voor de taalkunde in Nederland en verschijnt in de maanden februari, mei, augustus en november.

Redactie

Dr. H. den Besten, Dr. A. Foolen, Dr. E. Oversteegen, Dr. M. Trommelen,
Dr. M.J. van der Wal

Redactieraad

Prof. dr. G.E. Booij, Prof. dr. C. van Bree, Prof. dr. D. Geeraerts, Dr. J. Hoeksema,
Prof. dr. Mr. P. van den Hoven, Dr. M. Hüning, Prof. dr. Th. A.J.M. Janssen,
Prof. dr. W.G. Klooster, Prof. dr. J. van Marle, Dr. A. Moerdijk, Prof. dr. A. Neijt,
Dr. I. C. Schermer-Vermeer, Prof. dr. J. Taeldeman, Prof. dr. M.C. van den Toorn,
Prof. dr. A. Verhagen, Prof. dr. J.W. de Vries, Prof. dr. W. Zonneveld,
Prof. dr. H.J. Verkuyl (voorzitter)

Redactieadres

Dr. Joost Schilperoord, Faculteit Letteren, KUB, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg
E-mail: j.schilperoord@kub.nl. Internet: <http://atd.let.kun.nl/nt>
Richtlijnen voor het inzenden van kopij zijn verkrijgbaar bij de redactie en zijn
raadpleegbaar op de website.

Redactie boekbeoordelingen

Dr. Jan Nijzen Twilhaar, Oerdijk 35, 7433 AG Schalkhaar E-mail: jnt@xs4all.nl

Uitgever

Uitgeverij Van Gorcum, Postbus 43
9400 AA Assen, telefoon 0592-379555/fax 0592-379552
E-mail: assen@vgorcum.nl Internet: www.vgorcum.nl

Abonnementsprijs

Particulier	f 99,—/Bfr 1780
Instelling	f 180,—/Bfr 3240
Student	f 59,50/Bfr 1100

Opgave van abonnementen bij de uitgever. Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij voor 1 december schriftelijke opzegging heeft plaatsgehad.

Advertentietarieven opvraagbaar bij de uitgever.

Auteursrecht voorbehouden

Overname van artikelen of gedeelten van artikelen mag alleen geschieden met schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN 1384-5845

Nederlands
uitgeversverbond
Groep uitgevers voor
vak en wetenschap

Inhoudsoverzicht

Nederlandse Taalkunde 2000

Jaargang 5

Artikelen

Peter Ackema

Botsende voegwoorden: een syntactisch OCP-effect 244-249

Cor van Bree

De ontwikkeling van het Twentse genussysteem 217- 243

Jeroen van Craenenbroeck

Complementierend van. Een voorbeeld van syntactische variatie in het Nederlands 133-163

A.A. Duinhoven

Gapping als samentrekking van comments 24-55

Gapping in hoofdlijnen 74-78

Jacqueline Evers-Vermeul

De complexiteit van connectiefverwerving 250-271

Matthias Hüning

Monica en andere gates. Het ontstaan van een morfologisch procédé 121-132

Gert Meesters

Convergentie en divergentie in de standaardtaal; het stripverhaal Suske en Wiske als casus 164 - 176

Pieter van Reenen

De Zuidhollands-Gelderse herkomst van Pella Dutch in Iowa 301-324

Ariane van Santen en Marijke van der Wal

Honderd jaar Nederlands en meer 343-355

Reinier Salverda

Taalwetenschap in Nederland rond 1900. Een kritische herwaardering 1-23

G. de Schutter en H. Kloots

Relatieve woorden in het literaire Nederlands van de 17e eeuw 325-342

Ron van Zonneveld

Gapping als onderspecificatie: Een constructie met losse constituenten? 56-73

Over de syntax van 'gapping'. Naar aanleiding van Duinhoven's 'Gapping als samentrekking van comments' 79-84

Forum

Gosse Bouma en Ineke Schuurman

Naar een digitale bibliotheek voor de taalkunde 177-180

Wim Klooster

Nederlands als taal van de wetenschap 85-89

Jan Stroop

Naar een rehabilitatie van het ABN 272-279

Digitaal

Boudewijn van den Berg

Meertens Instituut: variatielinguïstiek on-line 181-186

Gosse Bouma en Ineke Schuurman

De digitale infrastructuur van het Nederlands 90-94

Stefan Grondelaers et al

Het CONDIV-corpus geschreven Nederlands 356-363

Nelleke Oostdijk

Het Corpus Gesproken Nederlands 280-284

Boekbeoordelingen

A.M. Duinhoven

J.A. Pardoën, Interpretatiestructuur: een onderzoek, naar de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis in het Nederlands 187-192

Joep Kruijssen

Harry Scholtmeyer. Naast het Nederlands. Dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog 201-203

Peter Muysken

Talen, De Toren van Babel 364-466

Marc van Oostendorp

Wolfgang Kehrein en Richard Wiese, Phonology and Morphology of the Germanic Languages 285-287

Reinier Salverda

A. Welschen, Duale syntaxis en polaire contractie. Negatief geboden of constructies in het Nederlands 288-292

Nicoliene van der Sijs

Taaltrots. Purisme in een veertigtal talen 367-371

Jan Nijen Twilhaar

Nicolien van der Sijs, Het versierde woord 95-96

Harrie Scholtmeijer

Jan Stroop, Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt. 97-98

G. De Schutter

Ingrid Tiekens-Boon van Ostade, Marijke van der Wal and Arjen van Leuvensteijn (eds) Do in English, Dutch and German 99-105

Ron van Zonneveld

Emmeken van der Heijden, Tussen nevenschikking en onderschikking. Nederlands 193-200

Signalementen 106-112, 204-208, 293-295, 372-376

Uit de Tijdschriften 113-118, 209-213, 296-299, 377-379

Ontvangen boeken 119, 214-215, 300, 380

De Zuidhollands-Gelderse herkomst van het Pella Dutch in Iowa

PIETER VAN REENEN*

Abstract

In 1847 a group of Dutch settlers, under the leadership of the Seceder reverend Hendrik Pieter Scholte, founded Pella in the state of Iowa. For a considerable time it was an isolated community, so that many of the settlers continued to speak Dutch as their first language. Pella Dutch is different from Standard Dutch. In this paper I will make clear (a) how typical features of Pella Dutch have their genesis in forms that the settlers brought along from those areas in the Netherlands where they came from, namely the border areas of Zuid-Holland and Gelderland, and the islands of southern Zuid-Holland; (b) that the formation, evolution and desintegration of a migrant language cannot be studied without taking into account the knowledge of the dialects in patria out of which this language has been formed.

1 Inleiding

Toen ik zo'n 15 jaar geleden deelnam aan een conferentie te Grinnell in Iowa, nodigde een collega mij uit een bezoek te brengen aan zijn familie in Pella. Ik zou dan Nederlands kunnen praten, wat hijzelf niet kon. In Pella maakte ik kennis met de VanZee's, wier Nederlands in mijn oren een centraal Nederlandse, wat ouderwetse kleuring van het platteland had. Pas veel later heb ik ontdekt dat er verscheidene honderden VanZee's in Pella wonen en dat ze allemaal afstammen van Engel Van Zee, uit Herwijnen in het westelijke deel van de Tielerwaard in Gelderland, bij de grens van Zuid-Holland, waar hij geleefd heeft van 1775-1868 (Stout 1922:158). Wat ik me verder nog van dat gesprek herinner is hoe de VanZee's vertelden dat in de 50-er jaren nieuwe burenen uit Nederland waren overgekomen, maar dat ze die niet konden verstaan, want ze bleken Fries te spreken.

Sindsdien zijn twee belangrijke studies over Pella Dutch verschenen: Webber (1988) en Smits (1996). Webber schetst een portret van de taal zonder theoretische pretenties. Smits (1996) daarentegen heeft die wel. Zij beschrijft de desintegratie van het flectiesysteem van het Pella Dutch en stelt daarvoor een aantal verklaringen voor. Zij gaat daarbij uit van de hypothese dat voor het onderzoek naar de desintegratie van het flectiesysteem het Pella Dutch vergeleken dient te worden enerzijds met het Engels, anderzijds met het Standaard Nederlands en/of min of meer willekeurig gekozen Nederlandse dialecten. In

* Algemene Taalwetenschap, Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam, email: ptvr@let.vu.nl. Ik dank Hans den Besten, Cor van Bree, Rolf Bremmer Jr, Jo Daan, Karel Davids, Willem Frijhoff, Tjeerd de Graaf, Roeland van Hout, Gertjan Postma, Gerrit J. Schutte en de redactie van Nederlandse Taalkunde voor hun commentaar dat deze studie zeer ten goede is gekomen.

deze studie ga ik in op de vraag of haar framework op een punt niet te algemeen is. Het Standaard Nederlands en het Engels kunnen uiteraard een rol hebben gespeeld. Maar als het over dialecten gaat, moeten dan de eigenschappen van het Pella Dutch niet veeleer onderzocht worden uitsluitend en alleen in het licht van die dialecten die door de migranten indertijd gesproken werden? Daarvan ligt het voor de hand dat ze in het Pella Dutch zijn terug te vinden. En zou het niet opmerkelijk zijn als trekken van Nederlandse dialecten uit gebieden waaruit geen migranten naar Pella gekomen zijn wel in het Pella Dutch zouden zijn terug te vinden? In het vervolg zal blijken dat verschijnselen die karakteristiek zijn voor het Pella Dutch inderdaad vaak in de dialecten van de migranten zijn terug te vinden. Tegen die specifieke achtergrond dient te worden afgezet wat in een migrantentaal constant is en wat evolueert, integreert of desintegreert. (Zie ook Daan 1987, 1997.)

Deze studie heeft dus als centrale hypothese dat kennis van de eigenschappen van de dialecten van de herkomstgebieden van emigranten een noodzakelijke voorwaarde is om de eigenschappen van, en de ontwikkelingen in, een migrantentaal te beschrijven, te begrijpen en te verklaren.

Paragraaf 2 gaat over de migranten en hun herkomstgebieden. Daar is veel van te achterhalen. In paragraaf 3 vergelijk ik eigenschappen van het Pella Dutch met dialecttrekken uit de herkomstgebieden van de migranten. Paragraaf 4 bevat conclusies en paragraaf 5 problemen die in de toekomst onderzocht zouden moeten worden.

● **2 De herkomst van de migranten in Nederland**

In deze paragraaf bespreek ik in 2.1 hoeveel Pella-kolonisten er zijn geweest, wanneer ze in Pella zijn aangekomen, hun economische status, hun belangrijkste sociale band: godsdienst en vooral hun charismatische leider: dominee Hendrik Pieter Scholte; in 2.2 de gebieden waar zij vandaan zijn gekomen. Paragraaf 2.3 gaat over de linguïstische implicaties. Conclusies staan in 2.4.

2.1 Hoeveel, wanneer, waarom en dominee Hendrik Pieter Scholte

De emigratie vanuit Nederland naar Pella is in 1846 begonnen. Van 1846 tot 1880 heb ik 2.660 migranten kunnen traceren oftewel 721 familiehoofden of onafhankelijke individuen, zoals ze in de Nederlandse archieven worden genoemd, zie tabel 1. In 1847 vertrekt de grootste groep. Volgens van Hinte (1928:147,148) huurde de *Nederlandsche Vereeniging ter Verhuizing naar de Vereenigde Staaten van Noord-Amerika* dat jaar vier schepen, waarmee

1 In het vervolg spreek ik kortheidshalve alleen van 'familiehoofd' zonder de toevoeging 'of onafhankelijk individu'. In Van Reenen (1999) staat uitvoerig beschreven hoe van diverse bronnen gebruik is gemaakt om deze gegevens tot stand te brengen. Die bronnen zijn: Swieringa (1983a en b), van Stigt (1987), Smits (1977-1991), van Hinte (1928), Lucas (1955), Schakel (1955) en Stout (1922). Daan (1987) geeft taalkundige informatie over migranten uit Nederland naar Pella en andere plaatsen in de Verenigde Staten. Voor emigratiepatronen en -strategieën meer in het bijzonder, zie bijvoorbeeld Galema 1996, hoofdstuk 3.

ongeveer 160 families en talrijke vrijgezellen, bij elkaar 800 à 900 personen, naar Amerika zijn gereisd.¹ Van deze groep van 'founding fathers/mothers' in 1847 heb ik van 568 individuen, 141 familiehoofden, de herkomst kunnen traceren. Er zijn op die reis nog eens 280 migranten naar Pella getrokken, van wie ik het herkomstgebied niet met zekerheid heb kunnen lokaliseren. Andere jaren waarin veel migranten naar Pella zijn gekomen zijn 1849, 1854 en vooral 1855 en 1856. Na deze jaren worden de groepen kleiner.

Naam	S	AG	C	T	RI	Y	P	Mun	Occ	R	W	K	Se
Abma, Ieke, Murks	1	17	0	1	22	74	02	017	465	01	0	0	0
Abma, Minne, Murks	1	21	0	1	22	74	02	017	055	01	0	0	0
Albers, C	1	25	0	1	22	58	03	128	406	01	0	3	0
Albers, JH	1	33	0	1	22	54	03	128	327	01	1	2	0
Baars, Korstiaan	1	32	0	1	22	71	11	052	011	01	1	2	0
Baggerman, W	1	55	0	1	21	56	03	036	449	01	1	5	0
Bakker, G	1	65	0	1	32	69	03	112	011	01	0	0	0
Barnhard, Teunis	1	18	0	8	22	56	11	046	333	01	0	0	0
Bel, Frederik, PZ	1	23	0	1	22	66	11	062	065	01	0	0	0
VandeSteeG, G	1	37	0	1	21	57	03	040	011	01	1	5	1

Tabel 1. Gegevens betreffende migranten uit Nederland naar Pella. Uit deze tabel kunnen de volgende eigenschappen worden gedestilleerd: sex (S, 1 = manlijk 2 = vrouwlijk) van het familiehoofd, leeftijd (AG), economische klasse (C), belastingplichtig (T), godsdienst (RI, zie sleutel tabel 2 hieronder), jaar van emigratie (Y), provincie (P), laatste verblijfplaats binnen de provincie (Mun), beroep (Occ), huwelijkse staat (W, 0 = onge-trouwd of weduwe/naar, 1 = aantal vrouwen in de huishouding), aantal kinderen (K) en personeel (Se). Voor de complete lijst van migranten, de codes voor de provincies de gemeenten en beroepen, zie Van Reenen (1999), Appendices. Aangezien de bestemming altijd Pella is, heb ik die niet vermeld.

In de jaren voor en gedurende de Civil War (1861-1865) neemt migratie drastisch af. Van 1877 af zijn de archieven incompleet (Swierenga 1983a:ix).

De reden voor migratie die de landverhuizers in de archieven geven is meestal economisch (Swierenga 1983a). Slechte oogsten waren inderdaad oorzaak van ernstige problemen (zie Sloet tot Oldhuis 1866). Toch vinden we in Pella bijna alleen calvinisten. Meer dan 96% van de migranten waren of afgescheiden of hervormd, niet meer dan 47 individuen waren dat niet, zie tabel 2. De reden is dat wie naar Pella wenste te emigreren lid moest worden van de *Nederlandsche Vereeniging ter Verhuizing naar de Vereenigde Staaten*. De *Vereeniging* bepaalde dat het lidmaatschap beperkt was tot niet-katholieken van goed karakter, en niemand wiens levenswijze of gedrag aan twijfel onderhevig was kon worden toegelaten (Lucas 1955:159), althans voor wat betreft godsdienst een succesvolle strategie.

Nadere analyse van mijn gegevens maakt duidelijk dat in het bijzonder de founding fathers/mothers voor meer dan 87% afgescheidenen geweest zijn, zie tabel 2. Van 1849 af komen ongeveer evenveel hervormden als afgescheidenen aan. Pas vanaf 1855 overtreffen de hervormden de afgescheidenen aanzienlijk in aantal. In deze periode vormen de afgescheidenen een zeer kleine minderheid in Nederland (zie Knippenberg 1992:71). Als Stokvis (1984:61-63) opmerkt dat de afgescheidenen onder de landverhuizers oververtegenwoordigd zijn geweest, klopt dat dan ook vooral voor de periode 1846 tot 1854.

periode	Alg	Herv	rest	onbekend	totaal	familiehoofden
1846-1848	565	41	6	40	652	165
1849-1854	258	238	4	4	504	137
1855-1880	233	1231	37	3	1504	419
Totaal	1056	1510	47	47	2660	721

Tabel 2. Aantallen migranten per periode vanuit Nederland naar Pella en hun religieuze affiliatie. Alg = Afgescheiden. (Als Afgescheiden bij elkaar gegroepeerd: (Christelijk) Afgescheiden, Gereformeerd, Christelijk Gereformeerd, Hervormd afgescheiden. Herv = (Nederlands) Hervormd, Nederduitsch Hervormd. De rest is restgroep bestaande uit 14 familiehoofden (22 ind.) Rooms Katholiek; 4 familiehoofden (14 ind.) Mennoniet; 2 familiehoofden (9 ind.) Protestant; 1 familiehoofd (1 ind.) Joods; 1 familiehoofd (1 ind.) geen godsdienst. Familiehoofden = familiehoofd of onafhankelijk individu.

Dat de afgescheidenen vooral gedurende de eerste periode oververtegenwoordigd waren kan worden toegeschreven aan de invloed van dominee Hendrik Pieter Scholte. Scholte was een van de grondleggers en leiders van de Afscheiding (zie Oostendorp 1964; Scholte 1942). De afgescheidenen zijn in 1834 uit de hervormde kerk getreden, zie Algra (1976). Genderen en Doeveren, Scholte's eerste gemeente, was de tweede gemeente in den lande die zich heeft afgescheiden. De minister van godsdienst nam repressieve maatregelen tegen Scholte en zijn collega's en hun volgelingen. Zoals eerder opgemerkt veroorzaakten slechte oogsten in de jaren 1846-1847 ernstige economische problemen. De combinatie van deze twee factoren brachten Scholte, die toen officieus predikant te Utrecht was, ertoe te emigreren, zie Knippenberg (1992:74). Scholte's invloedssfeer in Nederland was (zie de kaart in Algra 1976, en Knippenberg 1992:69,71):

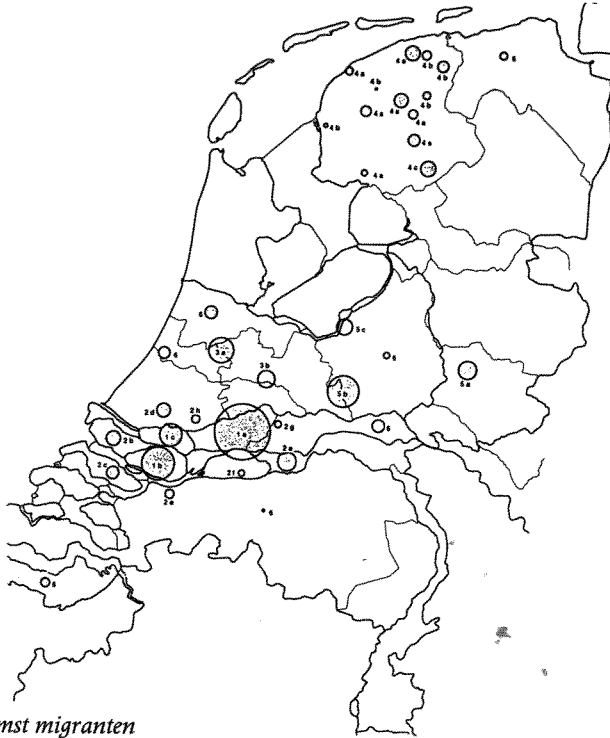
- het grensgebied tussen Gelderland en Zuid-Holland
- Noord-Brabant noordwest (ook het gebied van Gezelle Meerburg, zie Knippenberg 1992:70)
- Utrecht, stad en provincie
- de gebieden ten westen en ten oosten hiervan

Migratie naar Pella en Michigan had voornamelijk plaats vanuit de Nederlandse Bijbelbelt, het gebied dat rond het twaalfjarig bestand gevormd is. Andere afscheidingsgebieden, allen in de Bijbelbelt, zijn Zeeland en vooral Groningen, Drente, Overijssel en oost-Gelderland. In deze gebieden had dominee Van Raalte, die in dezelfde periode naar Michigan geëmigreerd is, veel invloed.

2.2 Herkomst

Waar zijn de 2.660 landverhuizers vandaan gekomen? Ik heb alle relevante gebieden bijeengegroepeerd en op kaart 1 geplot door middel van cirkels, waarvan de grootte evenredig is met het aantal individuen. Bovendien heb ik ze in tabel 3 in zes ruimtelijke klassen gegroepeerd.

De gebieden die het grootste aantal migranten geleverd hebben bevinden zich in Zuid-

Kaart 1. herkomst migranten

Holland zuidoost en daarnaast Gelderland west. Deze streken vormen min of meer een geografisch continuüm: het kerngebied (1a-c). Hoewel binnen dit gebied dialectverschillen bestaan, zijn ze betrekkelijk klein. In dit kerngebied vinden we 297 familiehoofden (1.171 individuen). Uit het gebied rondom deze kern, gebied (2a-h) komen nog eens 84 familiehoofden (304 individuen) en iets verder weg, uit Utrecht vooral, gebied (3a-b) nog eens 66 familiehoofden (248 individuen), hetgeen het totaal brengt op 447 familiehoofden (1.723 individuen). De twee groepen uit Utrecht (gebied 3), vooral uit Utrecht stad waren onder de eerste migranten. Misschien hebben ze daardoor wat extra bijgedragen aan de vorming van het Pella Dutch, al was hun groep maar klein. Aangezien het totaal aantal gelokaliseerde migranten 721 familiehoofden (2.660 individuen) bedraagt, komen bijna twee op de drie migranten uit een gebied van 60 bij 90 km, waar nauw verwante hollandse of aan hollands verwante dialecten worden gesproken. De invloed van andere migranten kan daarnaast slechts gering zijn geweest. Toch geef ik hier nog wat commentaar op het mogelijk linguïstisch belang van die groepen.

Alle Friezen (gebied 4) bij elkaar zouden een groep van 117 familiehoofden (347 individuen) opleveren. Maar qua taal dienen de Friezen te worden opgesplitst in minstens drie subgroepen, waarvan er twee niet eens een taalkundig continuüm vormen. In de Stellingwerven (gebied 4c) wordt geen Fries gesproken, maar noordelijke Nederlandse dialecten. In Dokkum, Leeuwarden, Workum en Kollumerland ten oosten van Kollum, vier geografisch verschillende gebieden, wordt een speciale variant Fries: Stadsfries gesproken, een vorm van Nederlands met een Fries substraat of "Nederlands in Friese

Gebied	FH	Tot
<i>1. Kerngebied: grens Zuid-Holland/Gelderland, Zuid-Hollandse eilanden</i>	190	768
1a. Vijfherenlanden en omgeving	76	278
1b. Hoekse Waard	31	125
1c. Usselmonde		
Totaal	297	1171
<i>2. Gebied rondom het kerngebied</i>		
2a. Bommelerwaard	25	94
2b. Voorne/Putten	16	55
2c. Goeree-Overflakkee	13	42
2d. Schieland	10	50
2e. De Klundert (Noord-Brabant)	9	20
2f. Land van Altena	4	11
2g. Neder-Betuwe	4	13
2h. Krimpenerwaard	3	19
Totaal	84	304
<i>3. Utrecht</i>		
3a. grensgebied Utrecht, Zuid-Holland, Noord-Holland	44	166
3b. Utrecht, stad en omgeving	22	82
Totaal	66	248
<i>4. Friesland: Fries, Stadsfries, Noordnederlandse dialecten</i>		
4a. Friese dialecten	71	228
4b. Stadsfries	27	59
4c. Noordelijk Nederlands: Stellingwerfs	19	60
Totaal	117	347
<i>5. Overige gebieden die aanzienlijke aantallen migranten geleverd hebben</i>		
5a. Achterhoek	30	85
5b. Gelderse Vallei, vooral Ede	64	249
5c. Gelderland, kustgebied	14	60
Totaal	108	394
<i>6. Restgebieden:</i>		
Over-Betuwe (Gelderland zuidoost)	8	41
Noord-Holland rest	18	59
Zuid-Holland rest	8	37
Zeeland: Zeeuws-Vlaanderen	6	22
Groningen	4	25
Gelderland rest	3	10
Noord-Brabant rest	2	2
Totaal	9	196

Tabel 3. Aantallen migranten per gebied, met uitsplitsing naar deelgebieden. Familiehoofden, tot. = totaal.

mond", zoals Kloeke het genoemd heeft, zie van Bree (1994, 1997). (De Kollumerlanders zijn op grond van hun naamssystematiek waarschijnlijk inderdaad uit het Stadsfries-sprekende deel van Kollumerland afkomstig, aldus Postma, p.c.) Zo blijven er maar 71 familiehoofden (228 individuen) over die Fries spreken, minder dan 9% van het totaal aantal

migranten, van wie het merendeel afkomstig is uit gebieden ten noorden en ten zuiden van Dokkum, en een groot gebied rond Leeuwarden. Het Fries dat zij spreken behoort tot minstens vier verschillende dialectgroepen. Bovendien, een groot deel van deze Friezen kan tweetalig zijn geweest en tot op zekere hoogte Stadsfries en Nederlands hebben verstaan (zie Anema, De Graaf, Schwartz 1988). Daarnaast zijn, met uitzondering van de founding fathers/mothers in 1847, waaronder 10 familiehoofden afgescheiden en een hervormd, de afgescheidenen uit Friesland ondervertegenwoordigd geweest onder de migranten. Een ander relevant punt is dat tot 1866 slechts 43 Friese familiehoofden in Pella zijn aangekomen, versus 504 anderen, dat wil zeggen 8% Friezen (die niet allemaal Fries hebben gesproken, zie hierboven). Tussen 1867 en 1880 is het aantal Friezen veel hoger: 73 versus 101, dat wil zeggen 42%.

Aangezien Friezen ofwel een minderheidstaal hebben gesproken (en in dat geval vaak tweetalig zijn geweest) ofwel varianten van het Nederlands, geen homogene groep hebben gevormd, relatief laat in Pella zijn aangekomen, en relatief vaak geen afgescheidenen geweest zijn, zal hun invloed op de vorming van Pella Dutch nog minder zijn geweest dan het pure aantal migranten zou doen vermoeden. Het merendeel zal in Pella zijn taal hebben aangepast aan de daar al gesproken Nederlandse varianten.

Er zijn twee andere groepen van enige omvang, afkomstig uit gebieden buiten het kerngebied en daaromheen, beide uit Gelderland. De Gelderse Vallei (gebied 5b) heeft 64 familiehoofden geleverd, van wie 45 familiehoofden (191 individuen) uit Ede, niet al te ver van het kerngebied. De groep uit Ede, allemaal op een na hervormd, moet een homogene groep zijn geweest, met enig taalkundig gewicht, vooral wanneer het kustgebied van Gelderland er nog eens bij komt, al zijn de dialecten daar toch wel wat verschillend, zie van Schothorst (1904). Maar de migranten uit Ede (en de Gelderse Vallei) zijn pas laat in Pella gearriveerd (het eerste familiehoofd komt pas aan in 1855). Uit de Achterhoek (gebied 5a), met 30 familiehoofden, komt de andere wat omvangrijker groep, al is die nogal heterogeen. In feite kan Zutphen met 19 familiehoofden (52 individuen) nog enig linguïstisch gewicht in de schaal hebben gelegd, temeer omdat 10 van deze familiehoofden onder de eerste migranten zijn geweest. In deze groep zijn ook 3 familiehoofden opgenomen uit Deventer (Overijssel).

De resultaten in deze paragraaf, met de nadruk op de geografische herkomst van de landverhuizers, bevestigen de resultaten van de vorige paragraaf. De invloedssfeer van dominee Scholte was beslissend. Het merendeel der migranten komt uit een gebied waarvan de Zuid-Hollandse eilanden en het grensgebied tussen Zuid-Holland en Gelderland de kern heeft gevormd. Friesland is althans qua aantal de enige uitzondering van enig belang.

2.3 Pella Dutch, Nederlandse dialecten en Standaard Nederlands

Het is te verwachten dat Pella Dutch sterk gekleurd zal zijn door de plattelandsdialecten van de Zuid-Hollandse eilanden en de dialecten uit het grensgebied tussen Zuid-Holland en Gelderland: het kerngebied (1) op kaart 1. Omdat de gebieden (2 en 3) rond het kerngebied ermee verwante dialecten kennen, kan de taal van de migranten uit deze gebieden, voorzover die overeenkwam met de taal uit het kerngebied, een versterkende invloed hebben uitgeoefend op de invoering ervan als Pella Dutch. Ook gebieden zoals Ede (de Gelderse Vallei 5b en mogelijk ook het Gelderse Kustgebied 5c) kunnen een versterkende invloed heb-

ben gehad, zij het zeer bescheiden. De rol van Friesland (4) is misschien ook niet helemaal nul geweest. De invloed van de overige gebieden (6) kan volledig verwaarloosd worden.

Daartegenover staat dat de invloed van geschreven Standaard Nederlands een rol gespeeld kan hebben in het ontstaan van Pella Dutch. Deze invloed is moeilijk in te schatten. Gesproken Standaard Nederlands zal nauwelijks bekend zijn geweest onder de plattelandsbewoners van omstreeks 1850. Vrijwel alle migranten zullen dialectsprekers zijn geweest. De enige groep die niet van het platteland kwam, kwam uit Utrecht stad. Toch is het niet uitgesloten dat de migranten, trouwe kerkgangers en goede bijbelkenners, 's-zondags van de preekstoel een vorm van 'mondeling' geschreven Standaard Nederlands hebben gehoord. In de herkomstgebieden van de landverhuizers geschiedt bidden en bijbel-lezen (nog steeds?) in een taal dicht bij de geschreven Standaard, waar in andere levens-domeinen dialect wordt gebruikt.

De groep uit Utrecht stad sprak waarschijnlijk evenmin Standaard Nederlands. Volgens Graafluis (1984:52) was het merendeel van deze migranten "in mindere doen" en hadden ze nederige beroepen zoals bakker, behanger, kleermaker, kuiper, metselaar, schoenmaker, meubelmaker, smid, timmerman. Ze zullen het stadsdialect van Utrecht hebben gesproken.

Als ik kijk naar de beroepen van de landverhuizers voor vertrek, constateer ik dat 24 van de 582 individuen (gewoonlijk familiehoofden) waarvan ik het beroep heb kunnen vaststellen (op basis van Swierenga 1983a) standaardtaalsprekers kunnen zijn geweest: 6 hulponderwijzers, 3 dokters, 2 boekhandelaren, 2 boekhouders, 1 predikant, 1 fabrikant, 1 leraar, 1 onderwijzer, 1 klerk, 1 onafhankelijk individu, 1 ambtenaar, 1 architect, 1 dijk-ontvanger, 1 tolgaarder, 1 veldwachter. Dit is een kleine minderheid. De andere 559 familiehoofden (daarbij inbegrepen 19 vrouwen) zijn boeren, schippers, schilders, slaggers, bakkers, smeden, molenaars, schoenmakers, etc. etc. en een groot aantal knechten en werklieden van allerhande soort; 52 familiehoofden zijn zonder beroep.

Samenvattend: op grond van getallen alleen al moeten de landverhuizers uit het kerngebied verantwoordelijk zijn geweest voor zo goed als alle dialectverschijnselen in het Pella Dutch. De rol van de andere groepen zal niet verder zijn gegaan dan het versterken van het ingang doen vinden van zulke verschijnselen, voorzover hun dialecten overeenkwamen met die in het kerngebied. De invloed van Standaard Nederlands op de vorming van Pella Dutch kan niet goed worden ingeschat, maar zal beperkt zijn geweest.

Op het eerste gezicht lijkt ook Smits (1996:18, noot 23) tot deze conclusie te komen. Vergelijkingen met Standaard Nederlands komen in deze studie veel voor, en de westelijke oorsprong van de landverhuizers wordt genoemd (al zijn de termen "most" en "western" weinig precies):

Note that the claims made regarding the regional (and, consequently, dialectal) background of the settlers in Pella are somewhat contradictory. According to Webber (1988:90-91) the majority of the colonists came from (the western part of) the Province of Gelderland. Van Hinte (1985:138) and Kennedy (1985:17) agree in claiming that it was mainly people from the Province of Zuid-Holland and Utrecht who settled in Pella. Mulder (1947:152), finally, states that the Dutch from the Province of Utrecht were in the majority. Whatever the case may be, this means that most of the settlers in Iowa were of western origin.

Toch accepteert Smits elders deze conclusie niet. Smits lijkt veel meer herkomstgebieden van de migranten aan te nemen dan er zijn geweest. Smits verwijst naar, en citeert uit, een lange lijst dialectstudies uit het hele Nederlandse taalgebied, met uitzondering van alleen de zuidelijke delen van Nederland, dat wil zeggen de katholieke provincies Noord-Brabant en Limburg, zie Smits (1996: 67 noot 19, 71, noot 26, 62, 70-71, 73). Het gevolg is dat het merendeel van de dialectbronnen die Smits heeft geraadpleegd irrelevant is. Een opvallend voorbeeld is te vinden in Smits (1996: 71 note 27), waar vormen zoals *doede, gaade* "Ik doe, ga" vermeld in Van Haeringen (1951:90) worden besproken. Deze vormen komen voor in de dialecten van Dedemsvaart en Vroomshoop in Overijssel, dat wil zeggen in een gebied vanwaar geen migranten naar Pella zijn vertrokken. Daar staan opmerkelijke omissies tegenover. Daan (1965) betreffende gebied 1b-c is niet geraadpleegd, evenmin als Opprel (1896), die een beschrijving geeft van het dialect van Oud-Beijerland, gebied 1b, slechts 50 jaar na het vertrek van de eerste emigranten aldaar.

2.4 Conclusies

De belangrijkste resultaten van deze paragraaf kunnen als volgt worden samengevat:

1. Dankzij de rijkdom aan relevante bronnen is het mogelijk vanaf de aanvang van de migratie naar Pella in 1846 tot 1880 een aanzienlijk deel van de migranten en hun herkomst te traceren.
2. De migranten in Pella komen voor het merendeel uit het grensgebied tussen Zuid-Holland en Gelderland en van de Zuid-Hollandse eilanden (gebied 1a-c). De gebieden daaromheen, in Zuid-Holland, Gelderland west, en Utrecht (gebieden 2 en 3), de Gelderse Vallei en de kuststreek van Gelderland (gebieden 5b en 5c), rond Zutphen (5a) en Friesland kunnen hooguit een bescheiden versterkende rol hebben gespeeld. De invloed van de overige gebieden (6) is verwaarloosbaar.
3. Het merendeel van de emigranten komt van het platteland. Emigranten uit grote steden zijn er nauwelijks bij. Utrecht stad is de enige uitzondering.
4. In de eerste jaren van emigratie was het merendeel der migranten afgescheiden, later hervormd. Andere religieuze groepen zijn vrijwel niet vertegenwoordigd.
5. Aangezien het om de founding fathers/mothers ging, moeten de afgescheidenen in de gemeenschap der kolonisten die onder leiding van dominee Scholte uit het kerngebied (1) geëmigreerd zijn een hoog sociaal prestige hebben gehad vooral gedurende de eerste jaren. Zij zullen daarom een extra sterke invloed op de vorming van het Pella Dutch hebben uitgeoefend.

3 Dialecttrekken in de taal van Pella

In deze paragraaf ga ik van een aantal in Smits (1996) onderzochte eigenschappen van het Pella Dutch na, of en in hoeverre ze al werden aangetroffen in de dialecten van de streken van herkomst in Nederland. Ook Smits (1996:83) acht het niet onwaarschijnlijk dat dit het geval is:

It is not unlikely that some of the trends ... may already have been active in the dialects transplanted to the Iowa settlements.

Hieronder vergelijk ik daartoe een serie werkwoordsvormen in het Pella Dutch en in relevante Nederlandse dialecten. In paragraaf 3.1 vormen van *hebben*, in paragraaf 3.2 vormen van *zijn*, in paragraaf 3.3 de eerste persoon enkelvoud en meervoud van werkwoorden als *doen*, in paragraaf 3.4 de tegenwoordige tijd enkelvoud van regelmatige werkwoorden.

De Nederlandse dialectgegevens komen uit het corpus *Fonologie en Morfologie van de Nederlandse dialecten*. Deze gegevens zijn verzameld vanaf het begin van de 80-er jaren van de vorige eeuw, zie Goeman en Taeldeman (1996). Ze worden weergegeven in de vorm van dialectkaarten, waarop vanuit de onderzochte plaatsen geëxtrapoleerd wordt. Ze geven daarom alleen globale indicaties over de spreiding van dialectkenmerken, zie Wattel & Van Reenen (1996). De gegevens betreffende Pella Dutch komen uit Smits (1996). Smits (1996:20-26) geeft resultaten van analyse op basis van twee corpora: een corpus verzameld in 1966 en een in 1989.

Vergelijken van dialectgegevens uit het laatste deel van de 20ste eeuw met het oog op het vinden van overeenkomsten tussen varianten van 100 tot 150 jaar geleden, is riskant, want de dialecten kunnen intussen veranderd zijn. Wie dat probleem wil vermijden, kan beter oudere gegevens gebruiken. Die zijn echter meestal niet gemakkelijk te vinden. Slechts een enkele keer kon ik mijn gegevens toetsen aan gegevens uit de 19de eeuw.

Een probleem van heel andere aard betreft de keuze van de informanten in de Pella-corpora. Hoewel volgens Smits het 1966-corpus dichter bij Standaard Nederlands staat dan het corpus uit 1989, is het ouder en in een opzicht betrouwbaarder dan het 1989-corpus. Van de 10 informanten uit het 1989-corpus zijn er vier niet afkomstig uit Pella. Hieronder baseer ik mij hoofdzakelijk op het 1966-corpus, dat spraak bevat van 30 sprekers uit Pella.

Hoewel de sprekers uit het 1966-corpus allemaal uit Pella komen, zijn ze qua herkomst niet helemaal representatief: de Gelderse Vallei (gebied 5) lijkt licht oververtegenwoordigd, evenals het aantal sprekers afkomstig uit niet relevante dialectgebieden. Het kan daarom niet geheel worden uitgesloten dat sporen uit die dialecten (gebieden 5b en 6) eveneens iets oververtegenwoordigd zijn.

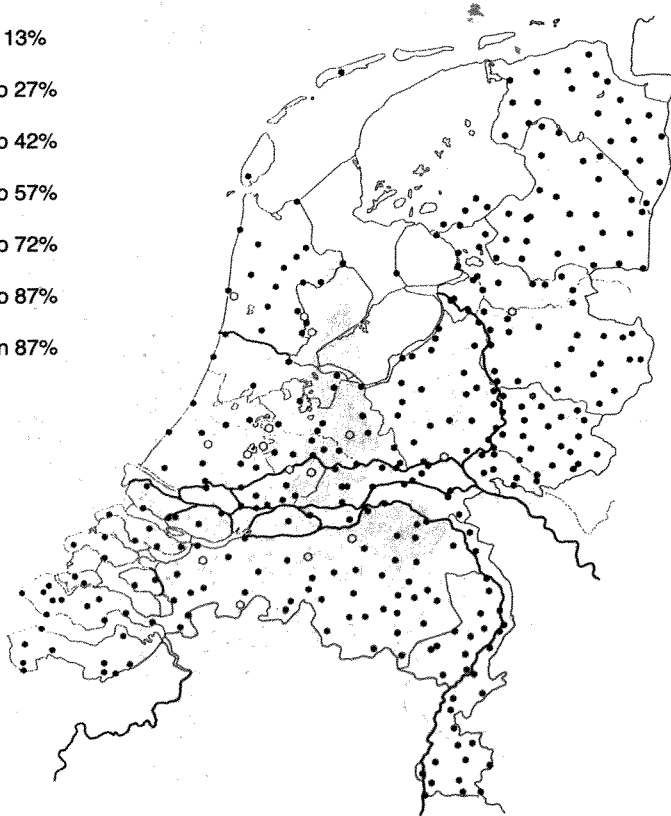
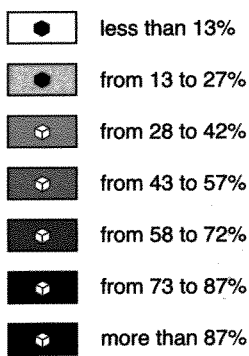
3.1 Vormen van de derde persoon tegenwoordige tijd enkelvoud van *hebben*

Standaard Nederlands: *Hij heeft* (Smits 1996 Tabel 4.18:130, zie ook 71 83-84, 130-131, 161)

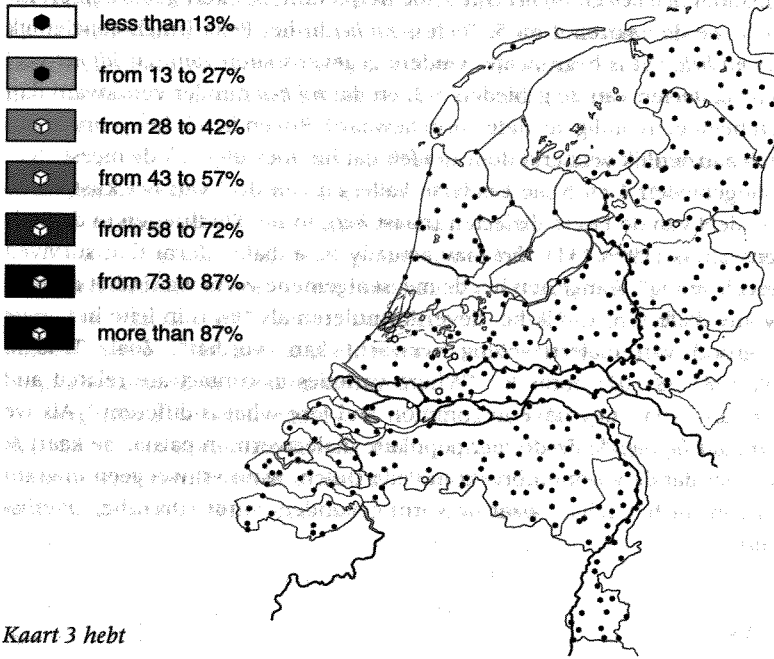
heeft	heb	het	hebt	hebben had	Totaal	
21	8	101	1	0	2	133

De kaarten 2 tot en met 6 laten zien waar de verschillende vormen voorkomen. Kaart 2 toont dat (*hij*) *heeft* niet veel voorkomt in de relevante Nederlandse dialecten, evenmin als *hij hebt*, zie kaart 3. Toch is *hij heeft* betrekkelijk frequent in Pella Dutch en het verschil met de lagere frequentie van *hij hebt* is opvallend. Dit verschil moet worden toegeschreven aan de invloed van Standaard Nederlands. Ik ben het niet eens met Smits (1996:84), die het voorkomen van *hij hebt* als een toename in regelmatigheid beschouwt: deze variant is eenvoudig mee geëmigreed uit Nederland, waar hij zeldzaam was, en dat is hij

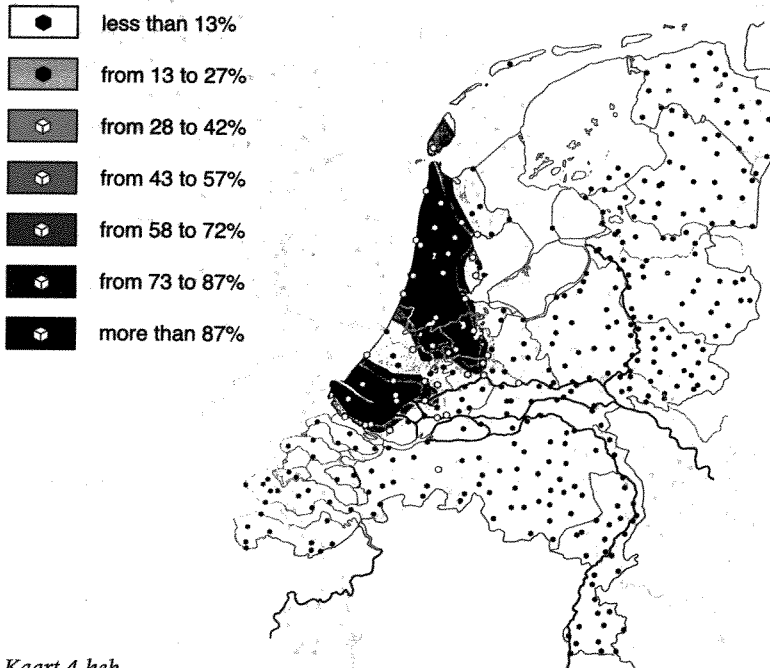
nog steeds in Pella Dutch. *Hij heb* en *hij het* zijn beide frequent in het kerngebied en eromheen (gebieden 1-3), zie de kaarten 4 en 5. Toch is *hij het* in het Pella Dutch aanzienlijk meer frequent dan *hij heb*. Dit is begrijpelijk. Oudere gegevens laten zien dat *hij het* veel algemener was in de dialecten van de gebieden 1-3, en dat *hij heb* minder voorkwam dan nu. Het Pella Dutch heeft eenvoudig de oude vorm bewaard. Bovendien is het gebruik van *hij het* in Pella Dutch aanzienlijk versterkt door het feit dat het toevallig ook de meest algemene vorm is in de gebieden 4 en 5: de Gelderse Vallei en een deel van het kustgebied aldaar, in het merendeel van de Friese dialecten (naast *hat*), in het Stadfries en in de Stellingwerfen. Volgens Smits (1996:131) "*het* may actually be a dialect form that survived the process of dialect leveling". Aangezien het de meest algemene vorm was in het merendeel van alle relevante dialecten, zou ik het liever formuleren als "*het* is in feite het enige resultaat dat op grond van dialectlevelling verwacht kan worden". Zoals Trudgill (1983:105, zie ook 1986:98-102) opmerkt: "Where varieties in contact are related and similar, they may retain what they have in common and lose what is different." Als we daarentegen kijken naar *hij hef*, de derde zeer populaire dialectvorm in patria, zie kaart 6, dan is het geen wonder dat de vorm ontbreekt in Pella Dutch, want vrijwel geen migrant in mijn gegevens komt uit het gebied waar de vorm gevonden wordt (Drenthe, Overijssel, Oost Gelderland).

Kaart 2 heeft

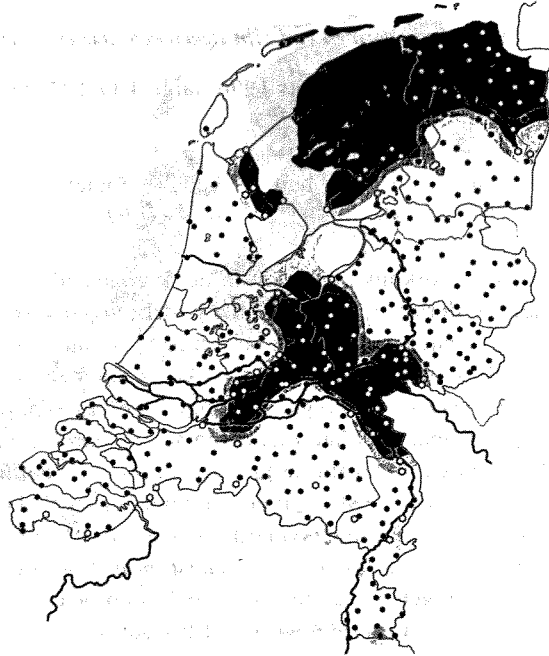
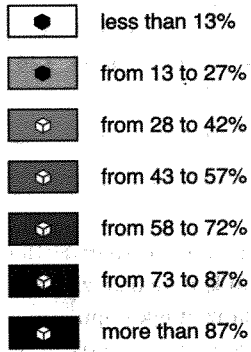

Kaart 3 hebt

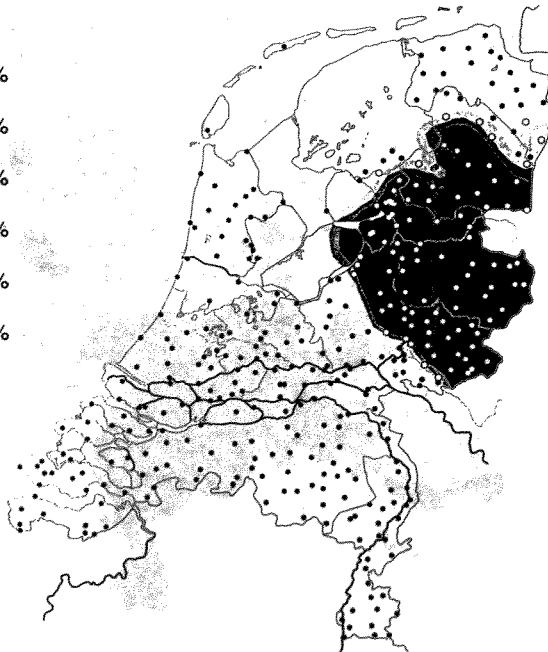
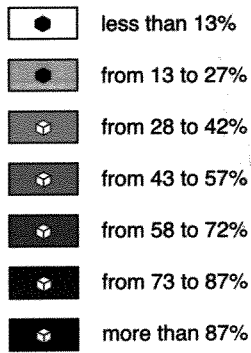

Kaart 4 heb

De Zuidhollands-Gelderse herkomst van het Pella Dutch in Iowa

Kaart 5 het

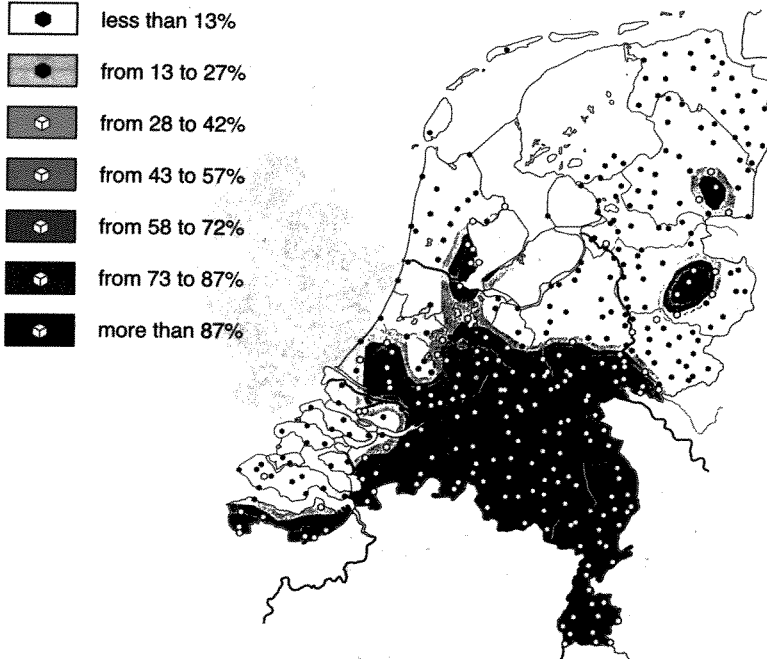
Kaart 6 heft

3.2 Eerste persoon meervoud vormen van *zijn* (tegenwoordige en verleden tijd)

Standaard Nederlands *Wij zijn* (Smits 1996: table 4.17:127, zie ook 71, note 26, 84, 126-128, 134, 157, 161):

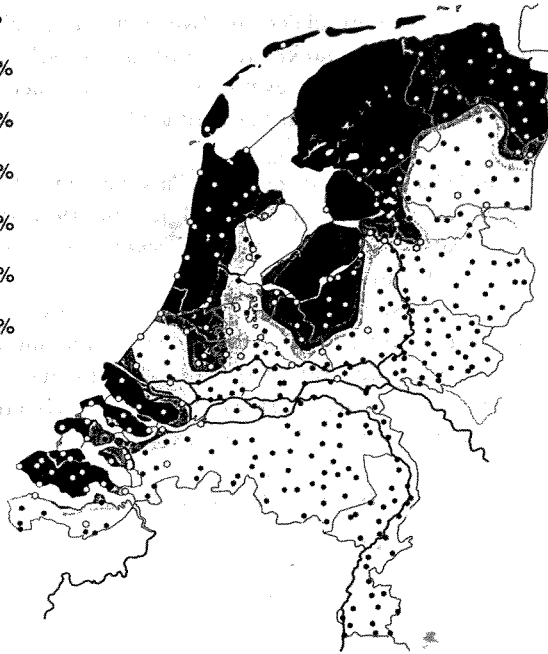
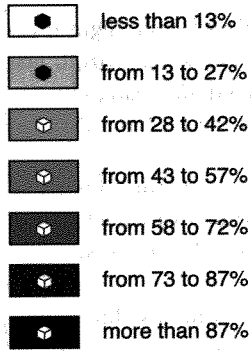
zijn	zijne	zij	benne	ben	bent	Totaal
19	4	0	28	41	0	92

Wij zijn is de meest voorkomende vorm in het kerngebied en eromheen, zie kaart 7. Het is ook Standaard Nederlands. Op het eerste gezicht nogal verrassend laat kaart 8 zien dat *b*-vormen (*benne*, *ben(e)(n)*; voor wat betreft *bent*, zie hieronder) aanzienlijk populairder zijn in Pella Dutch. *B*-vormen komen in het kerngebied en eromheen voor, en ook in de Gelderse Vallei, Utrecht stad en regio, Stellingwerf en Friesland. Dat kan een versterkend effect hebben gehad, maar het kan niet helemaal verklaren waarom deze vormen zo populair zijn in Pella Dutch. Relevant in dit verband is echter dat tijdens de emigratieperiode *b*-vormen populairder zijn geweest in en rond het kerngebied dan zij nu zijn. Bakker van Dulst uit Poederooyen (Bommelerwaard, gebied 2a) schrijft dominee Scholte in 1840, naast twee keer *wij zijn*: *wij bennen ja eenvoudige menschen* (Smits 1977-1991:3:301). Poederooyen is thans *zijn*-gebied, zie Smits (1996:71) en ook Hol (1958) voor gegevens van een eerdere generatie. Smits (1996:84, 127-129) laat twee mogelijkheden open: *b*-vormen

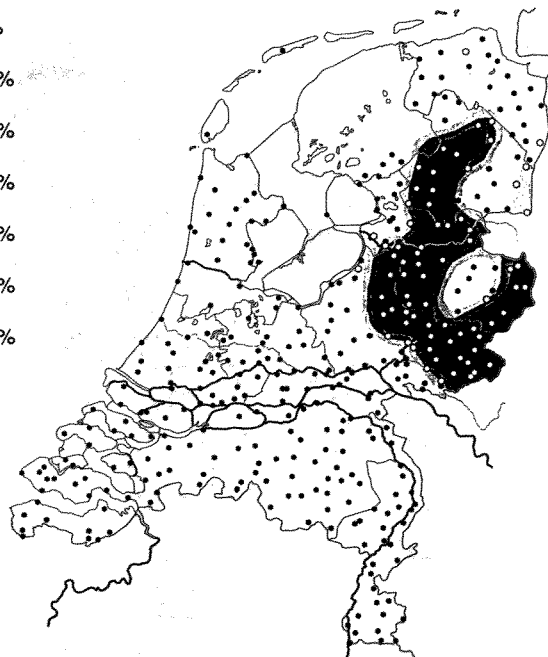
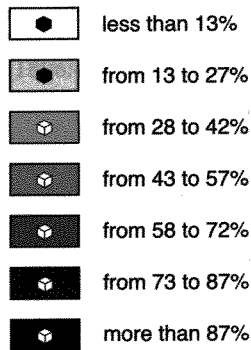

Kaart 7 *zijn*

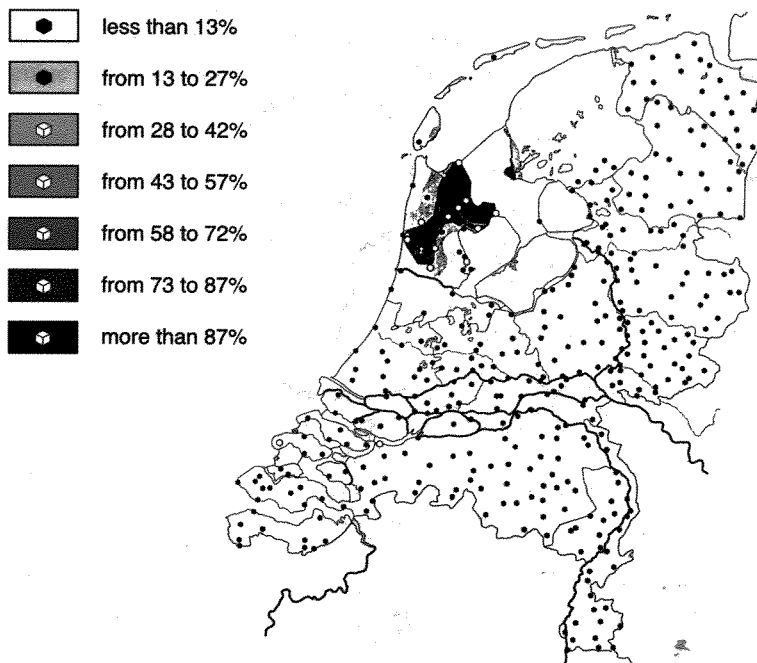
De Zuidhollands-Geïdse herkomst van het Pella Dutch in Iowa

Kaart 8 benn(e)(n), ben

Kaart 9 bent

kaart 11 Wij doen

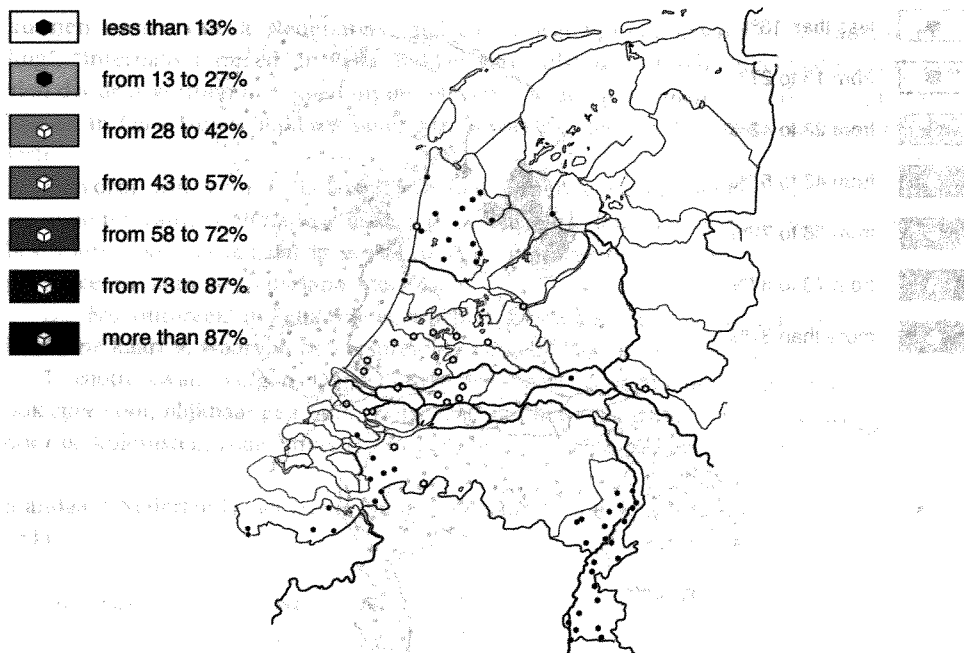
Standaard Nederlands *wij waren* domineert in Pella. Kaart 10 bevestigt dit, want *wazze* en *was* kwamen zeker niet veel voor in Nederlandse dialecten. Toch vermeldt Opprel (1896:42) *wazze* in Oud-Beijerland (gebied 1b) dat nu *waren* heeft. *Wazze* en *was* komen voor in en rond het kerngebied, de enige vorm *was* is van Goeree (het westen van gebied 2c). De vormen kunnen heel goed naar Pella zijn mee gemigreerd. Als Smits (1996:143) opmerkt dat "*wazze* ... may already have been prominent in the dialects transplanted to the overseas settlements", dan wordt dit bevestigd.

3.3 Eerste persoon tegenwoordige tijd enkelvoud en meervoud van *doen*

Standaard Nederlands: *wij doen* (Smits 1996: Tabel 4.16:123, zie ook 71, 85, 108, 123-124). Ik heb relevante gegevens toegevoegd van het 1989-corpus (Smits 1996, Tabel 5.11:210). Tot deze groep horen (Smits 1996:69): *gaan, staan, slaan, zien, doen* (plus afleidingen en samenstellingen). Mijn eigen gegevens betreffen *doen*.

doen	doenen	doet	doe	rest	Totaal	
23	12	0	5	0	40	corpus Pella Dutch 1966
5	2	2	1	5	15	corpus Pella Dutch 1989

Er zijn nogal wat vormen anders dan Standaard Nederlands *doen*. Wat de vorm *doe* betreft, wijst Smits (1996:124) op de invloed van Engels. De vorm is inderdaad zeer uitzonderlijk in Nederlandse dialecten.

kaart 12 *Ik doet/doen*

Kaart 11 laat zien dat in de dialecten van nu *doene(n)* wel eens voorkomt in het gebied rond de kern, en veel te vinden is in een totaal irrelevant deel van Noord-Holland. Toch kwam vroeger *doene* ook in het kerngebied voor. Daarom is de bewering van Smits (1996:85) dat de vorming van *doene* in het Pella Dutch (evenals die van *zijne*, zie 3.2 boven)

seems to be an internally induced attempt to bring the plural form of these verbs into line with the canonical shape of plural forms of Standard Dutch

niet erg plausibel. Zij is wellicht eerder van toepassing op wat zich al veel eerder in Oud-Beijerland heeft afgespeeld, blijktens Opprel (1896:41):

Naar analogie van de andere verba hebben ook de eenlettergrepige *doen*, *zien*, *gaan*, *staan* en *slaan* in het praes. plur. meestal ene e aangenomen: we *doene* ons best, *Ziene* jullie dat niet? We *zijne* bij mekander. Zij *gane* der na toe.

Standaard Nederlands: *Ik doe* (Smits 1996, Tabel 4.16:123, zie ook 70, 85, 108, 123-124, 175, 191, 234). Ik heb ook de relevante gegevens van het 1989-corpus toegevoegd (Smits 1996: Tabel 5.11:210):

doe	doenen	doet	doen	rest	Totaal
13	0	9	0	0	22
1	0	9	1	4	15
					corpus Pella Dutch 1966
					corpus Pella Dutch 1989

Standaard Nederlands *ik doe* ligt heel dicht bij het Engels *I do*. Toch is het verre van de enige vorm in Pella Dutch, de vorm lijkt zelfs zeer zeldzaam te worden. Smits (1996:71) merkt op: "In western dialects, 1st person singular verb forms such as *ik gaan, ik gaat ...* occur." Toch ontbreken vormen zoals *ik gaan, doen* in het 1966-corpus en komen alleen sporadisch voor in het 1989- corpus, terwijl, tegen alle Engelse invloed in, *ik doet* heel populair is. Kaart 12 toont waarom. *Ik doet* is de typische vorm in het kerngebied 1 en daar omheen (gebieden 2 en 3). De oudere RND-gegevens (zin 136, kaart 109) bevestigen dit: meer *-t* ten noorden van Rotterdam, bijna heel Utrecht, en wat meer dan nu in de Alblas-serwaard (gebied 1). *Ik doen* daarentegen treffen we aan buiten enig relevant gebied. De *doet*-vormen zijn de enigen die naar Pella gemigreerd zijn. Als Smits (1996:85) opmerkt:

... we can regard the generalization of *-t* forms to the 1st person singular of the *-n* verbs as an attempt to bring these forms into line with the canonical shape of 1st person singular verb forms: Dutch 1st person singular verb forms should end in a consonant. ... the misuse of stem + *-t* forms may not be an independent force, but may be due to the striving for surface regularity

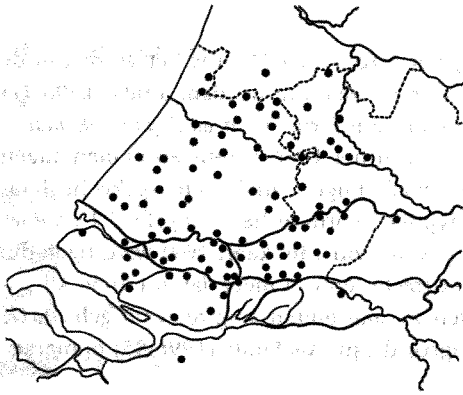
ben ik het daar helemaal mee eens, maar dit alles heeft zich niet in Pella afgespeeld. De poging had al eerder zijn beslag gekregen in Zuid-Holland en Utrecht.

3.4 Eerste persoon enkelvoud tegenwoordige tijd van de regelmatige werkwoorden

Standaard Nederlands: *Ik draag, loop, bak* etc. (Smits 1996, Tabel 4.15:120, zie ook 89, 119, 178). Ik heb relevante gegevens van het 1989-corpus toegevoegd (Smits 1996, table 5.9:240):

stam	+t	+en	anders	Totaal	
455	7	2	0	464	corpus Pella Dutch 1966
15	5	1	3	24	corpus Pella Dutch 1989

De standaardvorm domineert sterk in Pella Dutch, en stam + t is heel uitzonderlijk, al lijken de gegevens van 1989 een ander patroon te vertonen. Stam + t komt ook in hedendaagse Nederlandse dialecten niet veel voor, zie Goeman (1999:235, kaart 3). Als het voorkomt, komt het in en rond het kerngebied voor. Het kan vroeger frequenter zijn geweest. De al genoemde bakker van Dulst uit Poederooyen (Bommelerwaard, gebied 2c) schrijft in 1840 stam + t in *ik ... ontfangt* (Smits 1977-1991:III:313), daarmee bewijzend dat het gebied met stam + t uitgestrekter moet zijn geweest dan kaart 3 in Goeman (1999:235) suggereert. De discussie en de kaart in Daan (1965:12-14, zie ook Daan et al. 1985:14) - gebaseerd op gegevens van 1871 en later - bevestigen dit: Poederooyen moet tot het *-t* gebied hebben behoord, zie kaart 13. Als Smits (1996:178) deze vormen klassificeert als "Generalization of regular 3rd person singular verb forms in *-t*" en als "Non-conventional use of forms", moeten we constateren dat de generalisatie niet heeft plaats gehad in Pella Dutch, en dat het niet-conventionele taalgebruik rechtstreeks vanuit Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland (waar het verschijnsel inmiddels is teruggelopen) is meegemigreerd.

kaart 13. *Ik draagt/loopt/bakt in Moderne Nederlandse dialecten. Bron: Daan (1965:13)*

3.5 Conclusie

Sedert de stichting van Pella in 1847 zijn meer dan 150 jaar verlopen. De taalgegevens van Smits (1996) en veel van mijn eigen gegevens dateren van een latere periode. De oudste informant in het 1966-corpus van Pella Dutch is geboren in 1877, 30 jaar nadat dominee Scholte Nederland verlaten heeft, en de immigrant die het langst in Pella geleefd heeft is daar in 1890 gearriveerd (Smits 1996:249), dus 10 jaar na registratie van de laatste migrant in mijn gegevens. In welke mate de taal van Pella is veranderd sinds de eerste migraties weten we niet. De Nederlandse dialecten zijn in elk geval niet altijd helemaal hetzelfde gebleven, zoals ik heb kunnen aantonen.

Ondanks dat alles heb ik diverse directe overeenkomsten opgespoord tussen de werkwoordsvormen in Pella Dutch en de dialecten van Zuid-Holland waar de landverhuizers vandaan zijn gekomen, vooral de eilanden van Zuid-Holland en het grensgebied tussen Zuid-Holland en Gelderland.

4 Algemene conclusies

De centrale hypothese waar in deze studie van uit is gegaan is dat kennis van de eigenschappen van de dialecten van de herkomstgebieden van emigranten een noodzakelijke voorwaarde is om de eigenschappen van, en de ontwikkelingen in, een migrantentaal te beschrijven, te begrijpen en te verklaren. Al heeft in een nieuwe omgeving prestige een andere betekenis dan in patria, zijn geografische verschillen tussen dialecten verdwenen en kunnen dominerende talen van de nieuwe wereld invloed hebben gehad, migrantentalen hebben in de eerste plaats hun eigen dialectale wortels. Voor wie deze hypothese accepteert gelden de volgende conclusies:

1. Veel taalkundige eigenschappen van het Pella Dutch zijn rechtstreeks naar Iowa meegeëmigreerd uit het kerngebied in Nederland: de eilanden van Zuid-Holland en het grensgebied tussen Zuid-Holland en Gelderland.
2. Al laat Smits (1996:83) de mogelijkheid open dat eigenschappen van Nederlandse dialecten met de emigranten direct naar Pella zijn overgeplant, ontbreekt in deze studie het kader waarin verschil gemaakt kan worden tussen wat afkomstig is uit die Neder-

landse dialecten en wat veranderingen zijn karakteristiek voor het Pella Dutch zelf. Bijgevolg is het op basis van Smits (1996) niet vaststelbaar of haar conclusies met betrekking tot de desintegratie van de inflectie van het Pella Dutch niet veeleer moeten worden toegeschreven aan processen die zich al veel eerder in de dialecten van herkomst in Nederland voltrokken hebben. Hierboven is aangetoond dat dit laatste in een aantal gevallen zeker zo geweest kan zijn.

3. Vergelijkingen tussen migrantentalen met de dialecten in patria zijn vaak moeilijk bij gebrek aan gegevens over de oorsprong van de migranten en/of de eigenschappen van hun dialecten. In gevallen als Pella Dutch is historische informatie op grote schaal beschikbaar. Deze informatie stelt ons in staat tot het bedrijven van een vorm van sociolinguïstiek in het verleden. Hier valt te zien hoe oorspronkelijke dialecten bijdragen tot de vorming van een nieuwe taal.

5 Verder onderzoek

Aangezien zowel voor Pella Dutch als voor de relevante Nederlandse dialecten meer sociolinguïstisch materiaal beschikbaar is, is het de moeite waard te reconstrueren hoe Pella Dutch zich ontwikkeld heeft uit een mengeling van dialecten en Standaard Nederlands tot zijn huidige vorm in de 20ste eeuw. Verder onderzoek is mogelijk langs minstens drie lijnen:

1. Nauwkeurige analyse van de relevante dialecten van omstreeks 1850 in Nederland. Op die manier kan ook worden vastgesteld in welke mate eigenschappen van deze Nederlandse dialecten overgenomen zijn in Pella Dutch.
2. Verdere analyse van Pella Dutch, in het bijzonder
 - a. completering van het linguïstisch profiel van zoveel landverhuizers in Pella als mogelijk.
 - b. analyse van zoveel taalkundige aspecten als mogelijk, bijvoorbeeld de in Webber (1988) en Smits (1996:14, 63, 89, 94) vermelde of direct van de bandopnamen, om waar mogelijk vast te stellen waar wat gebeurd is met de geëmigreerde dialectvormen.
 - c. sociale verschillen binnen Pella Dutch, zie Webber (1988:91). Ik voeg hieraan toe dat ik in deze studie de notie Pella Dutch heb gebruikt, waar Smits (1996) de term Iowa Dutch bezigt. Aangezien we niet weten of deze twee noties dezelfde werkelijkheid dekken, kan een analyse van de taal van andere nederzettingen in Iowa, in het bijzonder Orange City en Peoria, nuttig zijn. Het kan antwoord geven op de vraag in hoeverre Smits' corpus van 1989 in dit opzicht betrouwbaar is.
3. De varianten van het Nederlands die worden gesproken in de nederzettingen van Michigan die in dezelfde periode zijn gesticht als Pella. Dit Nederlands heeft zijn belangrijkste wortels in dialectgebieden in Nederland die nu eens complementair zijn dan weer overlappen met de voor Pella relevante dialecten. Onderzoek naar de migranten die dominee van Raalte zijn gevolgd kan verder licht werpen op de vorming van Nederlandse migrantentalen.

Bibliografie

- Algra, H. (1976).** *Het wonder van de 19de eeuw, Van vrije kerken en kleine luyden*. Franeker: Wever (vierde herziene druk).
- Anema, Tjitske, Tseard de Graaf & Henriëtte Schatz (1988).** The Frisian Language in America. *Nowele* 6, 91-108.
- Bree, Cor van (1994).** The development of so-called Town Frisian. In: Peter Bakker & Maarten Mous (eds.), *Mixed Languages, 15 Case studies in Language Intertwining*. Amsterdam: IFOTT.
- Bree, Cor van (1997).** Hollandse taalinvoer in Friesland. In: Ph. Breuker en A. Janse (red.), *Negen eeuwen Holland - Friesland. De geschiedenis van een haat- liefdeverhouding*. Zutphen/Leeuwarden: Walburg Pers/Fryske Akademy, 120-133.
- Bremmer, R.H. (1984).** Historische aspecten van de Afscheiding. In: A. de Groot and P.L. Schram. *Aspecten van de Afscheiding*. Franeker: Wever, 9- 39.
- Daan, Jo (1965).** Streektaalen in Zuid-Holland, een eerste verkenning. In: Daan en Heeroma. *Bijdragen en Mededelingen der dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde*, vol. 43, part 1, Zuidhollands. Amsterdam: Noord-hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Daan, Jo (1987).** *Ik was te bissie... Nederlanders en hun taal in de Verenigde Staten*. Zutphen: De Walburg Pers.
- Daan, Jo (1997).** Bespreking van Smits (1996). *Nederlandse Taalkunde* 1, 70-75.
- Daan, Jo, Kas Deprez, Roeland van Hout & Jan Stroop (1985).** *Onze veranderende taal*. Utrecht: Spectrum.
- Galema, Annemieke (1996).** *Frisians to America, With the Baggage of the Fatherland*. Groningen: Regio-Projekt Uitgevers.
- Goeman, A.C.M. (1976).** Aspecten van de vervoeging van het presens. In: Jan Stroop (red.), *Nederlands Dialectonderzoek, Artikelen uit de periode 1927-1982*. Amsterdam: Huis aan de drie grachten.
- Goeman, A.C.M. (1999).** *T-deletie in Nederlandse dialecten, Kwantitatieve analyse van structurele, ruimtelijke en temporele variatie*. Amsterdam: IFOTT:LOT, proefschrift Vrije Universiteit.
- Goeman, A.C.M. & J. Taeldeman (1996).** Fonologie en Morfologie van de Nederlandse dialecten. Een nieuw materiaalverzameling en twee nieuwe atlasprojecten. *Taal en Tongval* 48, 38-59.
- Graafhuis, A. (1984).** De Afscheiding in de stad Utrecht. In: A. de Groot and P.L. Schram (red.), *Aspecten van de Afscheiding*. Franeker: Wever 41-56.
- Van Haeringen, C.B. (1951).** Merkwaardige vormen van de werkwoorden doen, gaan, slaan, staan en zien. *Driemaandelijks Bladen* 3, 89- 95.
- Hinte, J. van (1928).** *Netherlanders in America. A study of Emigration and Settlement in the Nineteenth and Twentieth Century in the United States of America*. Edited by R.P. Swierenga. Grand Rapids: Baker Book House. (Revised and translated version of the Dutch edition of 1928.)
- Hol, A.R. (1958).** Het meerv. en de 1e pers. enkelv. praesens van het verbum substantivum. *Album Edgard Blankaert*. Tongeren: Michiels, 179- 183.

- Kloeke, G.G. (1956).** Een oud sjibboleth: De gewestelijke uitspraak van "heeft". *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde*, vol. 43, deel 1.
- Knippenberg, Hans (1992).** *De Religieuze kaart van Nederland, Omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot heden*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Lucas, H.S. (1955).** *Netherlanders in America. Dutch Immigration to the United States and Canada 1798-1850*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Oostendorp, H.P. (1964).** *H.P. Scholte, Leader of the Secession of 1834 and Founder of Pella*. Franeker: Wever.
- Opprel, A. (1896).** *Het dialect van Oud-Beierland*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- RND (1952-1973).** *Reeks Nederlandse Dialektatlassen*. De Sikkel Antwerpen. Volume 9: A. Weijnen (1952), Dialect-atlas van Noord-Brabant. Volume 11: L. van Oyen, met medewerking van E. Blanquaert en Chr. J. van der Voet (1968), Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht. Volume 12: H. Entjes en A.R. Hol (1973), Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijsel. Volume 15: K. Boelens & G. van der Woude (1955), Dialect-Atlas van Friesland.
- Schakel, M.W. (1955).** *Geschiedenis van de Hoge en Vrije Heerlijkheden van Noordeloos en Over-slingeland*. Gorinchem: Noorduijn.
- Scholte, Leonora R. (1942).** *A Stranger in a Strange Land*. Grand Rapids, Michigan.
- Schothorst, W. van (1904).** Het dialect der Noord-West Veluwe. Utrecht: dissertation.
- Sloet tot Oldhuis, B.A.W. (1866).** Over de oorzaken van de landverhuizing der Nederlanders naar de Vereenigde Staten. *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en statistiek* 26, 3e serie, 2e deel, 87-102.
- Smits, Caroline (1996).** *Disintegration of Inflection, The case of Iowa Dutch*. Hil.
- Smits, Cornelis (1977-1991).** *De Afscheiding van 1834*. 9 volumes, Dordrecht: J.P. van den Tol.
- Stigt, K. van (1897).** *Geschiedenis van Pella, Iowa, en omgeving*, Volume 1-3. Pella: Weekblad Drukkerij.
- Stokvis, P.R.D. (1984).** Afscheiding en Emigratie. In: A. de Groot en P.L. Schram (red.). *Aspecten van de Afscheiding*. Franeker: Wever, 57-64.
- Stout, G.A. (1922).** *Souvenir History of Pella*. Iowa.
- Swierenga, Robert P. (1981).** Dutch international Migration statistics, 1820-1880: An analysis of linked multinational nominal files. *International Migration Review* 15, 445-470.
- Swierenga, Robert (1983a).** *Dutch Emigrants to the United States, South Africa, South America, and Southeast Asia, 1835-1880, An alphabetical Listing of Household Heads and Independent Persons*. SR Scholarly Resources Inc. Wilmington, Delaware.
- Swierenga, Robert P. (1983b).** *Dutch Immigrants in U.S. Ship Passenger Manifests, 1820-1880, An alphabetical Listing by Household Heads and Independent persons*. Scholarly Resources Inc. Wilmington, Delaware, 2 Volumes.
- Swierenga, Robert P. (red.) (1985).** *The Dutch in America, Immigration, Settlement, and Cultural Change*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Swierenga, Robert P. (red.) (1987).** *Dutch Households in U.S. Censuses 1850, 1860, 1870*. Scholarly Resources Inc. Wilmington, Delaware, 3 Volumes.

- Swierenga, Robert P. & Ida Saueressig-Schreuder (1983).** Catholic and protestant emigration from the Netherlands in the 19th century: a comparative social structural analysis. *Tijdschrift voor Econ. en Soc. Geografie*, nr 1, 25–40.
- Trudgill, Peter (1983).** *On dialect. Social and Geographical Perspectives*. Oxford: Blackwell.
- Trudgill, Peter (1986).** *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell.
- Wattel, Evert & Pieter van Reenen (1996).** Visualisation of extrapolated social-geographical data. Structures and contingencies in computerized historical Research. In: *Proceedings of the IX International Conference of the Association for History & Computing*. Nijmegen 1994, 253–262.
- Webber, Ph. E. (1988).** *Pella Dutch. The Portrait of a Language and Its Use in One of Iowa's Ethnic Communities*. Ames: Iowa State University Press.

Relatieve woorden in het literaire Nederlands van de 17e eeuw

G. DE SCHUTTER EN H. KLOOTS

Abstract

Regional and historical varieties of Dutch display various types of relative markers: particles, conjunctions, "deictic" (<d>) and "interrogative" (<w>) pronouns and pronominal adverbs (for the latter cf. obsolescent whereof in English), and combinations of a pronoun / pronominal adverb and a conjunction. Modern Standard Dutch uses pronouns / pronominal adverbs only. This paper focuses on the usage in 17th century literary Dutch of the Republic of the Netherlands.

The only systematic deviation from modern usage appears to be the occurrence of pronoun / pronominal adverb + conjunction sequences (with <w>-forms only, e.g. *wie dat* or *waar dat*). The most striking difference, however, is the distribution of <d>- and <w>-forms. Though <w>-forms were already firmly established in the literary language, they were less frequent in any of the domains in which they are used nowadays.

One important "stylistic" finding is, that, contrary to expectation, the language of the comedies is not more akin to modern Dutch than that of the tragedies. This seems to indicate that the "new" <w>-forms were not really stigmatised, but were rather seen as socially "neuter" neologisms, which could be, but did not have to be, included into one's written language, even if it was extremely informal. The language used for lyrical poetry, however, seems to have stuck to the "traditional" forms more so than any other literary style.

De Nederlandse taal heeft een rijk en divers repertoire aan relatieve woorden. In de 17e eeuw zijn er verschillende vormen van relatieve woorden in gebruik, die soms in combinatie met elkaar worden gebruikt.

Inleiding De Nederlandse taal heeft een rijk en divers repertoire aan relatieve woorden. In de 17e eeuw zijn er verschillende vormen van relatieve woorden in gebruik, die soms in combinatie met elkaar worden gebruikt.

Betrekkelijke (relatieve) voornaamwoorden vormen in alle Indo-Europese dialecten een afgeleide categorie. In die talen waar ze zich ontwikkeld hebben, is dat gebeurd op basis van deiktische of van vragende voornaamwoorden, het eerste b.v. in het klassieke Grieks¹, het tweede in het Latijn. Voor allebei die ontwikkelingen is een ratio te vinden: deiktische woorden (zoals in het moderne Nederlands *diedat*) hebben definiëte betekenis, een semantisch kenmerk dat ze delen met de meeste frequente gebruikswijzen van relativa; vragende woorden aan de andere kant kunnen, behalve aan het hoofd van zelfstandige

* G. de Schutter is hoogleraar Nederlandse Taalkunde aan de UA (Universiteit Antwerpen, UIA); H. Kloots is als wetenschappelijk projectmedewerkster verbonden aan dezelfde universiteit.

¹ De stam *io/ie* die aan het relativum in het Grieks (en trouwens ook in het Sanskrit) ten grondslag ligt, vinden wij in andere Indo-Europese talen terug in deiktische pronomina (b.v. Duits *jen-*, Nederlands *geen*, archaisch Engels *yon-*der).

vraagzinnen, ook makkelijk als inleiders van bijzinnen optreden, en dat laatste is een syntactisch kenmerk dat per definitie ook bij de relativa optreedt.

Of het gemeenschappelijk Germaans al een procédé voor relativering ontwikkeld had, is niet helemaal duidelijk, maar in alle "oude" dochtertalen komen wel (gedeeltelijk verschillende) onveranderlijke woorden of morfemen als inleiders van relatieve bijzinnen voor (cf. voor de nauwste verwanten van het Nederlands Weijnen, 1971:65; daar wordt het onveranderlijke *thie/the* als oudste gegeven voor het Zuid-Germaans genoemd). Zulke partikels konden dan weer aan deiktische woorden aangehecht worden (b.v. Gotisch *sa-ei*, i.e. "die-of"); in de Oudzuidgermaanse talen waren deiktica ook zonder meer als relativum bruikbaar, en dat vinden wij ook in alle dialecten van het Middelnederlands als dominant patroon terug, zowel bij de voornaamwoorden als bij het relatieve bijwoord *daar*, cf. verder in §2.

Het hedendaagse Nederlands heeft, zoals bekend, een relatief ingewikkeld paradigma van relatieve woorden: het relatieve bijwoord is zonder concurrent *waar* geworden, het oorspronkelijke interrogativum dus. Bij de voornaamwoorden is er wél concurrentie, behalve bij de weinig gebruikte genitieven *wiens/wier*. De verdeling tussen *die* en *wie*, resp. *dat* en *wat* verloopt volgens regels die zowel met structurele als met stilistische factoren rekening houden, en die voor de twee paren vrijwel volledig verschillen, cf. het synoptische overzicht in Haeseryn e.a. (1997:328). De taal maakt ook een wat ruimer gebruik van een paar "alternatieve" voornaamwoorden dan zijn middeleeuwse voorganger; ook die gaan op hetzij deiktische ((*het*)*geen* e.d.), hetzij vragende ((*het*)*welk* e.d.) stammen terug.

De geschiedenis van het systeem van de betreffende woorden in het Nederlands is slecht bekend; Schönfelds historische grammatica besteedt er niet eens een halve bladzijde aan (Van Loey, 1959:148), en ook de overige literatuur brengt meestal niet meer dan wat fragmenten bij elkaar.

De bedoeling van dit artikel is in de eerste plaats om wat informatie aan te bieden i.v.m. het zeventiende-eeuwse Nederlands. Het bestaat fundamenteel uit twee delen: een -wellicht wat eigenzinnig- overzicht van de vakliteratuur (§2 en §3), en de presentatie van een eigen verkennend onderzoek, dat bewust beperkt is gehouden tot wat met de term "literaire taal" aangeduid mag worden. Het is gebaseerd op twee corpora, waarbij het tweede gezien moet worden als een uitvergroting van een deel van het eerste. De twee corpora worden geanalyseerd resp. in §4 en §5. Het laatste, erg korte, deeltje probeert alle ons bekende aspecten te schetsen die bij een definitief onderzoek van het 17e-eeuwse Nederlands in het oog gehouden moeten worden (§6).

2 De toestand in het Middelnederlands²

Het Middelnederlands had in overweldigende mate <d>-vormen (*die(n)*, *dat*, *die(n)s*, *daar*), cf. Van der Horst (1988:197-198). Er was al wel een bescheiden ontwikkeling van <w>-woorden, maar die hadden, als er een expliciet antecedent was, een erg beperkt aantal functies. Voornaamwoordelijke bijwoorden hadden, net als de subjects- en objectsvormen van de voornaamwoorden, bijna zonder uitzondering <d>: *daar/die(n)/dat*; <wie>-vormen

² Hier en in de rest van dit artikel hebben wij het over alle relatieve woorden: zowel de "pronominale" als de "adverbiale".

(*wien, wie(n)s, wier*) treffen we vooral aan na een voorzetsel, en verder in genitief en datief (Stoett 1923:32-34). Toch komt *wie* ook nog in andere combinaties voor: Van Helten (1887:§363) vermeldt met name het gebruik ervan na definitief voornaamwoordelijk antecedent (*hi/diegene wie*).

<d>-vormen waren in het Middelnederlands ook nog heel gebruikelijk als er sprake is van een "ingesloten antecedent" Sassen (1983:39) vermeldt dat gebruik voor *dat*). Toch waren <w>-woorden (op basis van interrogativa *dus*) al in de 13e eeuw in gebruik: Van Loey (1969:48) kent *wie* met de betekenis *al wie*. Schoonenboom (1997:43-45) meldt dat in haar eerste bijbelversie (1399) *wat* nog erg schaars is: een 25-tal gevallen, waarvan niet minder dan 20 in combinatie met *so* voorkomen (*so wat/wat so/so wat so*); het overblijvende vijftal heeft overigens wel dezelfde betekenis als de expressies met *so*: ze zijn indefinitief, en zouden in modern Nederlands dus weergegeven kunnen worden met de uitdrukking *wat dan ook*. Tegelijk was er kennelijk al een nieuwe ontwikkeling onderweg: met dezelfde betekenis kwam in het Corpus Gysseling in 1% van de gevallen *al wat* voor,³ maar Schoonenboom voegt aan die mededeling meteen toe dat *al* + <w>-vorm in de eerste bijbelversie, van 1399, een eeuw later *dus*, niet voorkomt (1997:354-361).

In elk geval wijzen alle gegevens erop dat <w>-woorden als relativum opgekomen zijn in contexten waarin ze indefiniete referentie hadden, dus zoals in modern Nederlands "*Wie inlichtingen over de vermiste mocht hebben* (kan contact opnemen met ...)". In het Middelnederlands waren ze kennelijk nog niet naar andere betekenissen van relativa met ingesloten antecedent uitgezwermd (zoals b.v. in hedendaags Nederlands "*Wie die bom gegooit heeft* (heeft niet alleen veel levens op zijn geweten)"), althans niet in de functie van subject of direct object. Voor het (in bescheiden mate) voorkomen van genitivische en dativische (mannelijke en vrouwelijke) <w>-woorden (*wien, wier, wie(n)s/wes*) ook bij expliciet antecedent, lijkt niet meteen een verklaring voorhanden: in die functie zijn in theorie uitsluitend definitieve, dus deiktische woorden te verwachten.

Als alternatief voor de gewone relativa (na expliciet antecedent) kwam blijkbaar al in het vroege Middelnederlands ook *welk(e)* en *dewelke* gevolgd door *die/dat* voor (Stoett, 1923:33). En als alternatief voor het gebruik mét antecedent komt in de 15e eeuw *die/dat-gene* + *die/dat* op (Stoett 1923:33, nog niet in de bijbelversie van 1399, cf. Schoonenboom, 1997:362-363).

Ten slotte vermeldt Van Helten (1887:§363c) als (zelden voorkomend) alternatief in gevallen met expliciet antecedent nog het onveranderlijke *de*,⁴ dat wel op het in §1 van deze tekst gesignaleerde Oudwestgermaanse onveranderlijke *thie/the* terug zal gaan.

3 De toestand in de zestiende en zeventiende eeuw

Niet echt verwonderlijk is dat in de 16e-17e eeuw als "gewone" relativa (met expliciet antecedent) vooral *die* en *dat* voorkwamen, met daarnaast ook wel de genitief *wiens* (Koelmans 1978:20). Ook het WNT vermeldt voor de oudste daar bestreken periode dezelfde sterke tendens om <d>-woorden te gebruiken, ook in genitief, datief en na voorzetsel

³ Het lijkt geen twijfel dat [al wat] oorspronkelijk geïnterpreteerd werd als [kwantificerend al (= antecedent) + relativum], maar vrij vlug een herinterpretatie heeft ondergaan, waardoor al als een modificatie bij het relativum ging functioneren.

⁴ Van Loey (1959:148) heeft het over onveranderlijk *die*, maar spreekt zich niet uit over de frequentie.

(WNT, deel III, trefwoord *die*). Het lijkt er dus wel op dat de <w>-vormen t.o.v. de voorafgaande periode zelfs nog enig terrein hebben moeten prijsgeven, althans in de literaire taal. Als die indruk zou blijken te kloppen, dan kan dat wellicht op rekening geschreven worden van de groeiende invloed van schrijftaalconventies vanaf de 16e eeuw, cf. Van der Horst (1988:197-198). Het blijkt in elk geval dat weinig geletterde schrijvers, zoals Bontekoe, *wat* toch nog wel gebruikten met als antecedent een hele zin of een onbepaald voor-naamwoord (daarnaast echter wel frequenter *dat*). Bij andere onzijdige antecedenten gebruikt Bontekoe steeds *dat* (Van der Horst 1988:198).

Kijken wij naar de gevallen met impliciet antecedent, dan blijkt dat *die* en *wie* zowat vrij alterneerden in de 16e eeuw (Van Halteren 1906:§73d); in het "klassieke" 17e-eeuws werd heel vaak *die/dat* gebruikt (Koelmans 1978:20 en Overdiep 1931-1935:136-139). Maar Bontekoe, die een minder "literaire" taal schrijft, houdt in dit gebruik consequent vast aan *wat* (Van der Horst 1998:198). De 16e- en 17e-eeuwse bijbelversies laten wel een behoorlijke uitbreiding van *al wat* zien (Schoonenboom 1997:354-361), uiteraard met indefiniete betekenis. Overdiep is i.v.m. zulke expressies van mening dat "er reden is aan te nemen dat *al* nog als antecedent bij het ... onbepaalde *wat* werd gevoeld, en niet als een adverbium", maar *wat* die reden is krijgen wij niet te lezen; wel, een beetje onverwacht in het licht van die eerste mededeling, dat "het onmiddellijk verbonden *al* geheel uit den hoofdzin losgeraakt" is, dat het m.a.w. niet meer op de plaats staat waar je het als zelfstandig woord zou verwachten (Overdiep 1931-1935:192). Dat is o.i. veeleer een indicatie dat het adverbialiseringsproces, dat Overdiep "later" situeert, in de 17e eeuw toch al behoorlijk gevorderd was.

Bekend is dat de moderne Hollandse spreektaal het onveranderlijke *dat*, frequent als relatiefaanduider in zuidelijke dialecten,⁵ niet kent (Den Besten 1996:23-25). Wat oudere taalvormen betreft, lijkt de toestand een ietsje complexer: Verdenius (1941) noemt een onveranderlijk voornaamwoordelijk *dat* bij expliciet antecedent wel degelijk in noordelijke teksten uit de zeventiende eeuw. Dat komt voor in zinnen met een substantivisch predikaatsnomen; Weijnen (1960:99) vermeldt hetzelfde gebruik, en geeft als voorbeeld uit Bredero's *Spaanschen Brabander*: "Wie doeghet? Hanneken, Wilken, Wuytjen, dat niet dan fielen zijn". Verdenius haalt ook nog vergelijkbare gevallen aan uit latere teksten: Wolff en Dekens *Sara Burgerhart* en Multatuli: "Hallemannetjes, dat zulke fatsoenlijke kinderen waren". Dat laatste voorbeeld wordt door Den Besten (1996) "gemoderniseerd" tot "Hallemannetjes, wat zulke fatsoenlijke kinderen waren". De auteur vermeldt daarbij terecht dat het om het onveranderlijke *pronomen* gaat, niet om het zuidelijke woord, dat algemeen als een *voegwoord* wordt beschouwd. Het gebruik lijkt wel substandaard gebleven te zijn,⁶ en zal uiteindelijk door velen (de meerderheid?) uit de "gecultiveerde taal" geweerd zijn: de ANS vermeldt het noch in zijn eerste noch in zijn tweede uitgave, maar Verdenius besluit de eerste alinea van zijn stuk wel met de mededeling dat men "de wending" ook

5 Meestal wordt aangenomen dat in de zuidelijke dialecten onveranderlijk *dat* teruggaat op een onderschikkende conjunctie, en dus te vergelijken is met het Engelse "relatieve" *that* ("the man that I saw yesterday"). Wie *wat* grasduint in de vakliteratuur zal allicht tot de bevinding komen dat dit "voegwoordelijke" *dat* best ook een herinterpretatie van een veralgemeend pronominale *dat* kan zijn; de zuidelijke dialecten kennen uiteraard ook de door Verdenius gesignaleerde constructie met *dat* + predikaatsnomen (b.v. Antwerps: "Mijn vaoder, da ne goeie mens was").

6 Verdenius merkt op dat "Multatuli zelf Juffrouw Pieters's *dat* cursiveert en dus degradeert tot taal van drie hoogachter" (p. 112).

kan horen "uit den mond van Nederlanders die men gaarne tot de beschaafd sprekenden zal rekenen". In elk geval lijkt Den Besten z'n conclusie i.v.m. het ontbreken van "onveranderlijk *dat*" in de 17e-eeuwse Hollandse volkstaal niet helemaal correct, tenzij men de term "onveranderlijk", in afwijking van de traditie, wil reserveren voor het voegwoordelijke *dat*.

Wat de andere in §2 genoemde "alternatieve" woorden betreft, die blijken zich in de 16e-17e eeuw op bescheiden schaal verder te ontwikkelen:

- *welke* (gen. *welker/welkers*) blijkt gebruikelijker te zijn dan *dewelke* en (*het*)*welk*, cf. Koelmans (1978:178); zulke vormen worden ook genoemd in Weijnen (1960:50).
- *hetgeen* + *dat* verschijnt in Schoonenbooms materiaal voor het eerst in de bijbelversie van 1538 (Schoonenboom 1997:362), vooral dan na voorzetsel. In de vertaling van 1637 is *hetgeen* al heel wat frequenter, en komt het ook zonder *dat* voor (id., 367-368). Dat laatste betekent dat er vrij spoedig na de opkomst van de expressie een soort herinterpretatie zou hebben plaatsgehad: de oorspronkelijke interpretatie ([antecedent *hetgeen* + relativum *dat*]) wordt nu kennelijk: [relativum met ingesloten antecedent *hetgeen* (+ voegwoordachtig *dat*)⁷].

Het onveranderlijke *de* ten slotte wordt nog wel voor de 16e eeuw gesignaleerd (Van Halteren 1906:§72), maar in de ons bekende literatuur niet meer voor de 17e eeuw. Dat laatste kan natuurlijk te maken hebben met de voor die periode vrijwel exclusieve aandacht van taalbeschrijvers voor de zich ontwikkelende standaardtaal, waar voor het partikel *de* geen plaats meer was.

Het beeld dat uit de vakliteratuur naar voren komt, maakt het ons mogelijk om de grote contouren van het gebruik in de zeventiende eeuw te onderscheiden, maar het mist in veel opzichten precisie. Wat zonder meer duidelijk is, is dat bepaalde <w>-vormen al aan hun (naar intussen gebleken is) onstuitbare opmars begonnen waren; maar even duidelijk is, dat de literaire taal die "nieuwlichterij" niet echt gunstig gezind was.

In dit artikel proberen wij elementen aan te dragen die het beeld hier en daar wat scherper kunnen stellen. Wij beperken de discussie daarbij, zoals al in §1 gezegd is, tot literaire taal; het spreekt vanzelf dat zowel de formele ambtelijke taal als het taalgebruik in informele, vaak erg persoonlijke teksten, intensieve studie verdienen, maar de literaire taal is in het geschreven moderne Nederlands het toonaangevende register geworden, en die dient dus als eerste onderzocht te worden. In §4 zoeken wij een (voorlopig) antwoord op de vraag of diverse literaire genres t.a.v. de keuze verschillen vertonen; in §5 gaan wij iets dieper in op de toneeltaal, het genre waarin de concurrentie tussen de <d>- en de <w>-woorden het scherpste blijkt te zijn. Het zal voor iedereen duidelijk zijn dat op deze manier in het beste geval een heel onvolledig beeld van het zeventiende-eeuwse gebruik gegeven wordt; met name wordt nergens getracht om ook nog eens de tijdsdimensie mee in beschouwing te nemen: de onderzochte teksten, zowel die in het eerste als in het tweede deelonderzoek, dateren uit een periode van bijna een halve eeuw; het is niet ondenkbaar dat een uitgebreid onderzoek evoluties aan het licht zal brengen. Mocht dit artikel aanleiding geven tot zo'n onderzoek, dan heeft het o.i. zijn nut ruimschoots bewezen.

⁷ In deze formule duidt (+ voegwoordachtig *dat*) aan dat *dat* (geherinterpreteerd tot conjunctie) weggelaten kan worden.

4. Relativa in diverse genres van literair zeventiende-eeuws Nederlands

Een eerste vraagstelling betreft de verdeling van de verschillende categorieën over diverse literaire genres. Te verwachten is immers dat het taalgebruik b.v. in lyrische poëzie "traditioneler" en/of "formeler" van aard is dan in proza (verschillen in de graad van formaliteit spelen in het bovenstaande overzicht een allesoverheersende rol). Een modern idee is bovendien dat de taal in toneelteksten dan weer "natuurlijker" zou moeten zijn dan in proza. Tegelijk moeten wij ons bewust zijn van de relativiteit van zulke uitspraken. Wat de laatste uitspraak betreft geven wij ter overweging: aan de ene kant zal ook in de 17e eeuw wel naar een "natuurlijke", bij mondelinge voordracht direct transparante zeggingswijze gezocht zijn, maar daartegenover staat dat dramatische teksten, ook komedies, in verzen geschreven werden, en dus toch weer aan sterkere formalistische eisen onderworpen waren dan welke prozatekst ook. En wat de eerste uitspraak betreft: ook formeel proza was aan bijzonder strikte condities onderworpen: de 17e eeuw is wellicht wel dé periode van het kunstige, doorwrochte proza, waarin met name het Latijnse kunstproza als de na te volgen bron een niet te betwisten status had. Een verschil is en blijft natuurlijk dat in de 17e eeuw lyriek volgens vaste formele regels geschreven werd, terwijl voor de auteur bij het schrijven van proza een grote(re) individuele vrijheid bestond.

Een overweging bij dit alles is verder nog dat voor een onderzoek naar tendensen in "het" taalgebruik van een periode de diversiteit van de onderzochte auteurs toch niet te groot mag zijn; wij hadden dan ook van meet af aan het idee dat wij ons moesten beperken tot de taal van de vijf "grotten" van Nederlands Gouden Eeuw: Bredero, Cats, Hooft, Huygens en Vondel.

4.1 Materiaalverzameling

Wij hebben naar een verzameling teksten gezocht, waarin de drie genoemde genres (met de auteursbeperkingen erbij) min of meer gelijkwaardig aanwezig zijn. Weijens bloemlezing in *Zeventiende-eeuwse taal* (1960) kwam vrij dicht in de buurt van wat wij voor ogen hadden: de spreiding van lyriek en proza van de vijf "grotten" is er vrij evenwichtig. De bloemlezing bevat ook een aantal dramatische teksten; niet genoeg echter voor ons doel, en we hebben, zoals in bijlage aangegeven, volledig arbitrair, nog twee tekstfragmenten aan Weijens keuze toegevoegd.

Uit die teksten hebben wij alle relativa (zowel in voornaamwoordelijke als in bijwoordelijke functie) genoteerd. In totaal leverde dat een corpus van 437 <d>- en <w>-woorden op: 157 in lyrische poëzie, 154 in proza en (ook na de uitbreiding maar) 126 in dramateksten. Er waren nog wat andere relatieve woorden ("alternatieve voornaamwoorden", en daar besteden wij enige aandacht aan in §4.3.1.

4.2 Algemeen beeld: de drie genres

Wij stellen als hypothese dat <d>-vormen een "formelere" status genoten dan hun <w>-alternanten.⁸ De verdeling over de drie genres is dan ook volledig in overeenstemming

⁸ Daar zijn ten minste drie redenen voor: (i) <w>-vormen zijn in de 17e eeuw blijkbaar een "vernieuwing" die niet door invloed van het Latijn te verklaren is, (ii) uit de vakliteratuur blijkt dat minder geoefende schrijvers vaker

met de boven in abstracto (en vanuit een hedendaags standpunt) geponeerde formaliteitshierarchie. In lyriek blijven de <w>-woorden beperkt tot een heel bescheiden minderheid: 13 van de 157, i.e. 8.3%. In literair proza is dat aandeel in significante mate groter: 32 van de 154 gevallen, i.e. 20.8% (t.o.v. de proportie bij lyriek is $X^2 = 9.7049$, $p < .01$). Het aandeel stijgt in toneelteksten nog heel licht (maar absoluut niet significant) t.o.v. dat in proza: 31 van de 126, i.e. 24.6%.

Natuurlijk is het nodig om dieper op die cijfers in te gaan: het is b.v. al denkbaar dat bepaalde formele of functionele woordcategorieën in een of ander genre van nature frequenter zijn dan in een/de twee ander(e), en we hebben al gezien dat er nogal wat verschillen zijn tussen de woordvormen, eventueel ook qua functie. We zullen ons nu eerst, in §4.3, met een algemeen onderzoek van een aantal van die formele en syntactische categorieën bezig houden, en keren in §4.4 naar de pas geschetste problematiek terug.

4.3 Formele en syntactische categorieën

In deze paragraaf geven wij achtereenvolgens een beeld van "alternatieve" pronominale vormen (§4.3.1), van <d/w>-pronomina, met en zonder antecedent (resp. §4.3.2 en 4.3.3). Daarna vergelijken wij die gegevens met de resultaten voor (voornaamwoordelijke) bijwoorden (§4.3.4) en voegen ook nog een noot toe i.v.m. pronominale vormen in combinatie met een voorzetsel (§4.3.5).

4.3.1 Alternatieve pronominale vormen

Alternatieve voornaamwoorden (*hetgeen*, (*het*)*welk*, *dewelke*) treffen wij bijna uitsluitend in de prozafragmenten aan:

- *Hetgeen* komt daar drie keer zonder antecedent voor, en telkens twee maal met een NP en met een hele zin als antecedent.
- (*Het*)*welk-dewelke*, met expliciet antecedent, is frequenter: 16 voorkomens (uitsluitend bij Cats en Hooft), waarvan 5 met een hele zin als antecedent.

Zowel in toneelteksten als in lyriek is het aandeel van de alternatieven dus verwaarloosbaar: *hetgeen* komt niet meer dan twee keer voor in lyriek, en één enkele keer in een dramatekst. Voor (*het/de*)*welk(e)* is de oogst nog magerder: één enkel geval in een toneeltekst (van Hooft).⁹ Wij verwijzen verder naar de uitvoeriger behandeling van toneelteksten in §5; ook daar blijkt dat het aantal "alternatieven" in dit genre erg beperkt is, cf. §5.1 en 5.2.

4.3.2 Pronominale vormen met expliciet antecedent

Het aantal <w>-vormen is in de categorie van de pronominale vormen met expliciet antecedent (met alles tezamen 268 attestaties) uiterst klein, niet verwonderlijk trouwens na het literatuuroverzicht: nauwelijks 9 gevallen (2 in proza en 7 in toneel) hebben <w>.

<w>-vormen gebruiken dan sommigen van de meer gecultiveerden en (iii) ook nu nog is bij concurrentie tussen een <d>- en een <w>-vorm die laatste altijd informeler.

⁹ Vormen met *welk* worden door Overdiep vooral in "ambtelijke stijl" aangetroffen; ook in ons corpus zijn ze dus vrijwel beperkt tot prozafragmenten.

Driemaal gaat het om de genitief *wiens*, een keer om *wien* met datieffunctie, en vijf keer om *wien* na voorzetsel. Een genitief *diens* als relativum treffen wij in dit corpus geen enkele keer aan, ook niet in lyriek; *dien* komt wel vrij geregeld voor, maar in geen enkel geval heeft het onmiskenbaar datieffunctie; ook na voorzetsel vinden wij het niet. De toestand die wij aantreffen is dan ook wat de relativa bij mannelijk antecedent betreft goed te vergelijken met die in het hedendaagse Nederlands (cf. Haeseryn e.a. 1997:334-335).

Het onzijdige relativum bij expliciet antecedent blijkt in alle gevallen *dat* te luiden, ook daar waar in het hedendaagse Nederlands *wat* ook in formele taal mogelijk is geworden; voorbeelden zijn: *het gene dat*, *al 't gene dat*, *yetwes dat* (alle drie bij Cats), *het enigh dat*, *geen cieraat dat* (allebei bij Vondel), *het lekkerste dat* (Bredero), *tjet dat* (Huygens).

4.3.3 Pronominale vormen zonder expliciet antecedent

Ook weer niet verwonderlijk voor wie de literatuur heeft doorgenomen, is dat in het literaire 17e-eeuwse Nederlands <d>-woorden de meerderheid uitmaken als er geen expliciet antecedent is (57 van de 99 gevallen, i.e. 57.6%). Maar erg belangrijk is wel dat die meerderheid uitsluitend te danken is aan het gebruik in lyrische poëzie: daar nemen <d>-woorden liefst 42 van de 52 gevallen voor hun rekening (een flinke meerderheid dus), terwijl ze in literaire proza- en in dramateksten een kleine minderheid vormen: resp. 9 van de 24 en 6 van de 23. Het verschil tussen de aantallen in poëzie en in de twee andere genres (die worden hier samengeteld) is bijzonder indrukwekkend ($X^2 = 24.28$, $p < .001$). Voor de categorie van relativa zonder expliciet antecedent lijkt het dus wel zo te zijn dat enkel formele vereisten die aan de literaire taal gesteld werden, de <d>-vormen nog in stand hielden: waar de auteur (ook de gecultiveerde) zich wat minder door literaire conventies i.v.m. de keuze tussen taalvarianten gebonden voelde, krijgt dus de <w>-vorm van de (blijkbaar) meer alledaagse taal ook zijn kans.

4.3.4 Bijwoorden en voornaamwoordelijke bijwoorden

In eerste instantie hebben wij de behandeling van ons corpus bijwoorden en voornaamwoordelijke bijwoorden bij elkaar gehouden: enerzijds omdat het, wat de relatieve markerder als zodanig betreft, om dezelfde varianten *daar* en *waar* gaat (al dan niet dus met een voorzetselpartikel erbij); anderzijds ook, meer fundamenteel, omdat het bijwoord, waar dat als zodanig, zonder partikel, gebruikt wordt, in cognitief opzicht eigenlijk als een soort reductie van een voornaamwoordelijk bijwoord kan gelden ("de plaats/ruimte *waar* ze zich bevond = de plaats *waarop* / de ruimte *waarin* ze zich bevond").

Aangezien wij hier (vanwege het beperkte aantal) de gevallen met en zonder antecedent bij elkaar nemen, moeten wij die vergelijken met de gecombineerde cijfers van de twee vorige secties. Het blijkt dan dat het bijwoord (*d/waar*) een aanzienlijk groter aandeel van <w> heeft dan de pronomina: 20 van de 70, i.e. 28.6% (tegen 46 van de 303, i.e. 15.2%). Het verschil is ruimschoots significant ($X^2 = 6.97$, $p < .02$). Ook hier is het verschil tussen lyriek en de twee andere genres duidelijk: het eerste heeft <w> in 3 van de 27 *d/waar*-gevallen, de twee andere tezamen in 17 van de 45, relatief dus drie keer zoveel ($X^2 = 5.98$, $p < .02$).

Hoe overtuigend het verschil tussen de categorieën ook is, toch blijkt er een venijnige

adder onder het statistische gras te schuilen. Nadere beschouwing leert immers dat precies de voornaamwoordelijke bijwoorden (met expliciet voorzetselpartikel dus) een alles-behalve eenvormig beeld opleveren. Zoals bekend zijn (veel/de meeste) voornaamwoordelijke bijwoorden splitsbaar, maar zo'n splitsing is vrijwel nooit echt noodzakelijk (cf. modern Nederlands "de trein *waarop* hij wacht - *waar* hij *op* wacht"). Dezelfde alternantie bestond ook in de zeventiende eeuw, maar had toen een voor de hedendaagse taalbeschouwer wel erg onverwacht correlaat: de verdeling van *daar* en *waar* blijkt in sterke mate afhankelijk van de beslissing i.v.m. de optionele splitsingsregel. We laten de cijfers (nu -uiteraard- uitsluitend voor de "echte" voornaamwoordelijke bijwoorden, die met uitgedrukt voorzetselpartikel dus) voor zichzelf spreken.

Bij niet-splitsing (het voornaamwoordelijk bijwoord verschijnt als een syntactische eenheid¹⁰) treedt <d> in een minderheid van de gevallen op (8 van de 25; daarbij 4 -van de zeven- in poëzie). Wordt de regel daarentegen toegepast (waardoor *d/waar* dus van zijn partikel gescheiden wordt), dan is <d> in dit corpus alleenheersend, zowel in lyriek als in literair proza en toneel: resp. 11, 9 en 5 gevallen; het verschil tussen gesplitste en niet-gesplitste voornaamwoordelijke bijwoorden (we nemen alle gevallen in de drie genres samen) is sterk significant: $X^2 = 25.76$, $p < .001$.

Een sluitende verklaring voor deze merkwaardige uitzondering ontbreekt. Toch twee voorzichtige suggesties, waarvan de tweede zeker verder onderzoek verdient:

- De verwantschap met de combinatie [voorzetsel + *wie/wat*] kan een rol gespeeld hebben. Die verwantschap is zowel semantisch (ze zijn vaak verwisselbaar) als formeel (het gaat telkens om de twee delen van een direct aaneensluitende eenheid: *met wie // waarmee*).
- Een tweede suggestie is om na te gaan hoe al dan niet gesplitste vormen verspreid waren bij resp. deiktische en vragende voornaamwoordelijke bijwoorden. Het is immers denkbaar dat de relativa zich in de praktijk bij hun naaste *vormverwanten* hebben aangesloten. Gegevens i.v.m. de deiktische woorden en i.v.m. vragende woorden in hoofdzinnen ontbreken, maar een indicatie dat vragende woorden (die dus ook <w> hebben) als inleiders van bijzinnen inderdaad nauwelijks splitsbaar zijn geweest, vinden wij bij Overdiep (1931-1935:139).

4.3.5 Relatieve woorden bij voorzetsels

Onder de noemer "relatieve woorden bij voorzetsels" brengen wij de gevallen bijeen waar het relativum onmiddellijk door een voorzetsel voorafgegaan wordt. Die zijn weliswaar in de voorafgaande subparagrafen mee verrekend, maar vanwege de fundamenteel verschillende behandeling van relativa na voorzetsels in het moderne Nederlands, worden ze, louter pro memorie, in deze subparagraaf nog eens apart bekeken.

Zowel bijwoorden als voornaamwoorden kunnen het zinscomplement van een voorzetsel inleiden (b.v. in modern Nederlands: "Wij wachten op *wat komen gaat* - Ze liepen naar *waar ze net licht gezien hadden*"). Zulke gevallen vertonen in ons corpus hetzelfde gedrag als alle overige: van de zes gevallen hebben er vier *dieldat* (telkens bij impliciet antecedent); de twee overige bevatten een genitief *wiens*.

¹⁰ Ook als de twee elementen vaneen geschreven worden, hebben we ze als zodanig beschouwd, wanneer tussen de twee delen geen lexicaal materiaal verschijnt.

Een heel ander beeld krijgen wij als het voorzetsel tezamen met het relativum een constituent (een PP) binnen de relatiefzin vormt (zoals b.v. in modern Nederlands: "de man *op wie* wij wachtten - de halte *tot waar* wij mee moesten rijden"). Zulke gevallen zijn er zes in ons corpus, en die hebben allemaal <w>-woorden: vijf keer is dat *wie(n)* (drie bij Hooft, twee bij Vondel), een keer *waar* (bij Vondel).

4.4 Voorlopig besluit

Het beeld van de vakliteratuur wordt in essentie bevestigd: <w>-vormen komen in het 17e-eeuwse Nederlands voor, maar ze zijn relatief zeldzaam; misschien is dat zo omdat ze nog als "informeler" dan de <d>-woorden gevoeld werden; met name voor de lyriek werden ze nog niet bepaald geschikt geacht.

Kijken wij door de formalistische vereisten van bepaalde teksttypen heen, naar wat daar in informele taal aan beantwoord zou kunnen hebben, dan lijkt het meer dan waarschijnlijk dat de volgende categorieën in het informele "register" al volop naar <w> toe verschoven waren:

- Vormen met impliciet antecedent; die zijn ook in literaire teksten (met uitzondering van de lyriek) al dominant.
- Pronomina als complement bij een voorzetsel; ook die zijn in literaire taal al sterk dominant.
- Bijwoorden en voornaamwoordelijke bijwoorden, vooral dan de niet-gesplitste voornaamwoordelijke bijwoorden; die laatste overheersen ook in literaire taal in sterke mate.

Bij de echte pronomina ondervinden *die/dat* in de constructie met expliciet antecedent nog nauwelijks concurrentie: *wie(n)* kan al wel populair geweest zijn als complement in een PP en als "datief" (indirect object of object bij bepaalde tweelaatsige werkwoorden die geacht werden de datief te regeren), en hetzelfde was waarschijnlijk wel het geval bij de genitieven *wiens* en *wier*. *Wat* is in de 17e eeuw wellicht al volop in gebruik als het antecedent een volledige mededeling is.

Voor geen van die veronderstellingen hebben wij bij benadering genoeg materiaal om de knoop definitief door te hakken. Gezien de relatieve zeldzaamheid van de "interessante" constructietypen is volledig inzicht in de complexe materie ook pas te verwachten van een massale materiaalverzameling; zo'n verzameling gaat de krachten van de individuele onderzoeker helaas ver te boven. In wat volgt zullen wijzelf voor verdere verificatie en voor een relatieve specificatie van de gevonden tendensen en regels een bescheiden corpus gebruiken, dat exclusief gebaseerd is op toneelteksten; zoals boven gezien, lijken <w>-woorden het meeste kans te hebben om boven water te komen in dat type teksten.

5 Het gebruik van relatieve woorden in een corpus van zeventiende-eeuwse toneelteksten

5.1 Materiaalverzameling

Van elk van de vier "grote" Hollandse toneelauteurs van de zeventiende eeuw hebben wij een willekeurig stuk gekozen (cf. Bijlage 2): twee tragedies (van Vondel en Hooft) en twee

komedies (van Bredero en Huygens).

Vooraf hadden wij als hypothese opgesteld dat formele verschijnselen meer kans hebben om in het eerste type op te treden dan in het tweede. Dat dat achteraf helemaal niet bleek te kloppen (cf. vooral §5.3.2), vraagt om verder onderzoek.

Hoewel de vier teksten in lengte niet zo sterk verschillen, lopen de aantallen genoteerde relativa sterk uiteen. In Vondels tragedie (verderop : *Vo*) treffen wij 138 onbetwistbaar relatieve woorden aan,¹¹ bij Hooft (*Ho*) 203, Bij Bredero (*Br*) 146, en bij Huygens (*Hu*) een schamele 65. Alles tezamen bevat ons tweede corpus dus 552 gevallen.

Volledig volgens de verwachting is het aantal <d>- en <w>-woorden daarbij overweldigend groot: 518 (93.5%). Er zijn dus maar 34 zinnen met "alternatieve" voornaamwoorden; daarvan geven wij in §5.2 een overzicht.

5.2 Alternatieve voornaamwoorden

Alternatieve woorden zijn beperkt tot de categorie van de voornaamwoorden. Tabel 1 geeft een overzicht:

	met expliciet antecedent zonder <i>al</i>	met impliciet antecedent, met <i>al</i>	met impliciet antecedent
hetgeen	1 (<i>Ho</i> 1)	15 (<i>Ho</i> 12, <i>Br</i> 3)	3 (<i>Ho</i> 1, <i>Br</i> 2)
hetwelk	12 (<i>Vo</i> 1, <i>Ho</i> 9, <i>Br</i> 2)		
dewelke	2 (<i>Ho</i> 2)		
welks (gen.) 1	1 (<i>Ho</i> 1)		

Tabel 1: Het voorkomen van "alternatieve voornaamwoorden"

Het beeld dat wij uit de literatuur en ook al uit ons eerste onderzoekje kennen, wordt vrijwel volledig bevestigd: de alternatieve voornaamwoorden zijn bij de meeste toneeldichters absoluut niet populair; de enige (relatieve) uitzondering is Hooft, die niet minder dan 26 van de 34 genoteerde gevallen voor zijn rekening neemt; Bredero heeft er ook nog 7, Vondel 1 en Huygens - die ook überhaupt veruit het kleinste aantal relativa heeft - helemaal geen.

Hetgeen geniet vooral bij Hooft een zekere populariteit als alternatief voor *wat*. Vooral na een voorzetsel, waar *wat* uitgesloten was (het werd ook in de 17e eeuw al "vervangen" door een voornaamwoordelijk bijwoord) treffen wij het een aantal keren aan. Het kan in die functie vergezeld gaan van *dat*, maar dat hoeft niet (cf. verder §5.3.3); het oorspronkelijk bepaalde (deiktische) antecedent is dus op weg om een echt relativum te worden.

¹¹ Uitgesloten werden dus die zeldzame gevallen, waarin de context niet duidelijk maakt welke interpretatie een zin als "Zie jij wie dat gedaan heeft?" moet krijgen.

Zo'n evolutie is er niet bij *degeen/degene(n)*, dat nog eenduidig als antecedent voor het steeds aanwezige pronomen relativum *die* geldt (en in de tabel dus ook niet zélf als relativum gerepresenteerd wordt). Uit die overeenkomst tussen 17e- en 20e-eeuws Nederlands (cf. nog steeds uitgesloten "de man **degene* zoiets zegt - **al degenen* zoiets zeggen") mogen wij wel afleiden dat *degeen/-gene* nooit de herinterpretatie tot relativum heeft door- gemaakt. Een verklaring voor dat feit is waarschijnlijk niet ver te zoeken: een herinter- pretatie van oorspronkelijk voornaamwoordelijk *dat* na *hetgeen* tot expletief voegwoord ligt voor de hand (cf. §5.3.3); na *degeen* verscheen *die* als relativum, en dat kan onmogelij- kelijk tot voegwoord of partikel geherinterpreteerd worden.

Behalve dat van huis uit deiktische pronomen is er dan ook nog het oorspronkelijk vragende *welk*, meestal gecombineerd met het bepaalde lidwoord. Dat komt af en toe bij expliciet antecedent als alternatief voor. Feitelijk is het (weer eens) alleen Hooft die het vrij vaak gebruikt; Huygens (die, zoals al opgemerkt is, ook in absolute cijfers veruit het minste relatiefzinnen gebruikt) heeft het geen enkele keer: misschien toch wel een indi- catie dat het "nieuwe" pronomen vooral in meer formele taal (i.c. dus niet in de komedie maar in de tragedie) op z'n plaats was; cf. echter verder, §5.3.2.

Een kleine noot verdient nog de genitief *welks* (en waarschijnlijk ook *welker*), die ken- nelijk in plaats van *wiens/wier* gebruikt wordt om naar zaken te verwijzen. Verder onder- zoek moet uitwijzen of de opsplitsing naargelang van het kenmerk [+/- menselijk] bij het antecedent in de 17e eeuw algemeen was.

5.3 De dichotomie tussen <d>- en <w>-woorden

5.3.1 De verdeling van <d>- en <w>-vormen

Zoals boven al is aangegeven: de "gewone" relativa zijn in de 17e eeuw afgeleid van deik- tische en vragende woorden: *die* (*dien, diens, dier*), *dat, daar* enerzijds, *wie* (*wien, wiens, wier*), *wat, waar* anderzijds. In de door ons onderzochte teksten zijn de eerste, alle vormen bij elkaar genomen, veruit in de meerderheid: 421 (81.3%) tegen 97. Maar zoals verwacht gaat achter die proportie een gediversifieerd beeld schuil. In de volgende tabel maken wij een verdeling naargelang van het antecedent (expliciet, impliciet, dat laatste al dan niet met *al*), en van de vorm (*d/wie+d/wien, d/wiens+d/wier, d/wat, d/waar, d/waar* met geschei- den voorzetsel, *d/waar* met onmiddellijk volgend voorzetsel).

Tabel 2: Verdeling van <d>- en <w> vormen
 Noot: *Vø*, *Ho*, *Br* en *Hu* verwijzen naar de vier auteurs.

d/w-woord	met expliciet antecedent	met impliciet antecedent, antecedent, zonder <i>al</i>	met impliciet antecedent, met <i>al</i>
wie(n) die(n)	249 (<i>Vø</i> 56, <i>Ho</i> 100, <i>Br</i> 70, <i>Hu</i> 23)	24 (<i>Vø</i> 6, <i>Ho</i> 5, <i>Br</i> 10, <i>Hu</i> 3)	1 (<i>Vø</i> 1) - 1 (<i>Ho</i> 1)
	5 (<i>Vø</i> 1, <i>Ho</i> 4)	16 (<i>Vø</i> 7, <i>Ho</i> 8, <i>Br</i> 1)	
diens/r - wiens/r	1 (<i>Br</i> 1)	0	0
	6 (<i>Vø</i> 3, <i>Ho</i> 3)	0	0
dat - wat	43 (<i>Vø</i> 15, <i>Ho</i> 12, <i>Br</i> 11, <i>Hu</i> 5)	15 (<i>Ho</i> 4, <i>Br</i> 10, <i>Hu</i> 1)	5 (<i>Vø</i> 1, <i>Br</i> 2, <i>Hu</i> 2)
	2 (<i>Vø</i> 1, <i>Ho</i> 1)	18 (<i>Vø</i> 6, <i>Ho</i> 3, <i>Br</i> 6, <i>Hu</i> 3)	19 (<i>Vø</i> 6, <i>Ho</i> 4, <i>Br</i> 4, <i>Hu</i> 5)
daar - waar	19 (<i>Vø</i> 6, <i>Ho</i> 1, <i>Br</i> 6, <i>Hu</i> 6) 3 (<i>Ho</i> 2, <i>Br</i> 1)	26 (<i>Vø</i> 8, <i>Ho</i> 4, <i>Br</i> 6, <i>Hu</i> 8) - 8 (<i>Vø</i> 1, <i>Ho</i> 4, <i>Br</i> 2, <i>Hu</i> 1)	0 - 0
daar ... P - waar ... P	32 (<i>Vø</i> 9, <i>Ho</i> 12, <i>Br</i> 7, <i>Hu</i> 4)	4 (<i>Vø</i> 1, <i>Ho</i> 1, <i>Hu</i> 2)	0
	-	0	2 (<i>Ho</i> 2)
	1 (<i>Ho</i> 1)		
daar+P - waar+P	2 (<i>Hu</i> 2)	0	0
	-	-	-
	13 (<i>Vø</i> 6, <i>Ho</i> 5, <i>Br</i> 2)	3 (<i>Vø</i> 3)	0
Totaal <d>-woorden - <w>-woorden	346 (<i>Vø</i> 86, <i>Ho</i> 125, <i>Br</i> 95, <i>Hu</i> 40)	69 (<i>Vø</i> 15, <i>Ho</i> 14, <i>Br</i> 26, <i>Hu</i> 14)	6 (<i>Vø</i> 2, <i>Br</i> 2, <i>Hu</i> 2)
	30 (<i>Vø</i> 11, <i>Ho</i> 16, <i>Br</i> 3)	45 (<i>Vø</i> 17, <i>Ho</i> 15, <i>Br</i> 9, <i>Hu</i> 4)	22 (<i>Vø</i> 6, <i>Ho</i> 7, <i>Br</i> 4, <i>Hu</i> 5)

5.3.2 Individuele verschillen tussen de teksten

Tabel 2 laat uitgesproken verschillen zien tussen de teksten; die worden samengevat in tabel 3.

Antecedent	Vondel	Hooft	Bredero	Huygens
Expliciet	86 - 11	125 - 16	95 - 3	40 - 0
Impliciet	15 - 17	14 - 15	26 - 9	14 - 4
Impl. + <i>al</i>	2 - 6	0 - 7	2 - 4	2 - 5
Totaal n	103 - 34	139 - 38	123 - 16	56 - 9
Totaal %	75.2 - 24.8	78.5 - 21.5	88.5 - 11.5	86.2 - 13.8

Tabel 3: verdeling van <d>- en <w>-vormen naargelang van de auteur (samenvatting)

Er zijn duidelijk twee "paren": Vondel en Hooft gebruiken heel wat vaker <w>-woorden dan Bredero en Huygens, en ze doen dat consequent in de drie beschouwde omgevingen.

Dat resultaat is in eerste instantie bevreemdend: het voorkomen van <w>-woorden is kennelijk dus toch niet zo uitgesproken met een minder formele stijl gecorreleerd als boven gesuggereerd: Bredero en Huygens gebruiken in de hier geëxcerpeerde *komedies* een bijzonder levendige taal, veel "volks" (b.v. ook "dialectischer") in woordgebruik en in stijl, dan die van de *tragedies* van Vondel en Hooft. Maar <w>-relativa zijn juist bij Bredero en Huygens erg zeldzaam. Het is niet eenvoudig om een min of meer overtuigende verklaring voor dat onverwachte verschil te vinden. Het minst onwaarschijnlijk lijkt nog het volgende: <w>-relativa werden door de ontwikkelde taalgebruiker wellicht minder als "informeel" gezien dan als een vorm van nieuwlichterij die in de literaire taal door de een meer, door de ander minder afgewezen werd. Dat ze in de lyriek gewoerd werden (cf. boven), zal in die visie meer met het aspect "traditionalisme van het genre" dan met "formalisme van de taal" van doen gehad hebben: de <w>-vormen zouden dus minder als vulgarismen gegolden hebben, dan wel als vernieuwingen die hun adelbrieven nog moesten verwerven. Bredero en Huygens kunnen dan, wellicht op heel verschillende gronden,¹² die nieuwerwetsigheden uit hun taal gewoerd hebben.

Het spreekt vanzelf dat deze hypothese verdere ondersteuning behoeft. In elk geval kan ze voor de geschiedenis van de taalverandering wat de relativa betreft, een belangrijke precisering betekenen.

5.3.3 Verschillen tussen de gebruikswijzen

Grosso modo komen de verschillen gesignaleerd in §4.4 ook in het hier gebruikte corpus "dramatische teksten" weer aan de oppervlakte:

- <w>-woorden zijn ook in dit corpus veel frequenter bij impliciet dan bij expliciet antecedent, maar ze halen ook bij impliciet antecedent geen meerderheid: 67 keer <w>, tegen 75 keer <d> (in ons eerste onderzoek was dat 57 <w> tegen 42 <d>). <w>-vormen zijn veruit het frequentst als ze gemodificeerd worden door *al* (zonder expliciet antecedent);¹³

¹² Huygens was als aristocraat zeker gevoelig voor de charme van de traditie, Bredero kan de traditionele schrijftaal met het "oude" Hollandse dialect, niet besmet met zuidelijke vlekken, geassocieerd hebben (wat dit aspect betreft trouwens al dan niet terecht).

¹³ Het spreekt vanzelf dat het verschil tussen relativa met en zonder expliciet antecedent bijzonder significant is ($X^2 = 104.03$, $p < .001$), maar ook dat tussen de relativa zonder expliciet antecedent met en zonder *al* kan tellen: $X^2 = 13.82$, $p < .01$.

ten overvloedige wijzen wij er nog eens op dat dit gebruik in semantisch opzicht direct aansluit bij het oorspronkelijke gebruik als vragende woorden: <w>-relativa met *al* zijn, net als vragende pronomina, in cognitief opzicht indefiniet.

- Bij de relativa zonder expliciet antecedent is er een duidelijke gradatie: *daar*, niet in één syntactisch woord gecombineerd met een voorzetselpartikel, en *die* zijn duidelijk in de meerderheid t.o.v. hun <w>-concurrenten; *dat* en *wat* houden elkaar zowat in evenwicht; niet-gesplitste voornaamwoordelijke bijwoorden zijn er in dit corpus erg weinig (3), maar ze hebben wel telkens, zoals op grond van het bovenstaande verwacht mocht worden, *waar*+P.
- Bij expliciet antecedent zijn alleen de genitiefvormen *wiens/wier* en het niet-gesplitste voornaamwoordelijk bijwoord heel duidelijk naar de <w>-kant toe verlopen. Bij *die/wie* is de <w>-vorm alleen met indirect-objectsfunctie en als complement in een PP bruikbaar. Het laatste geval treffen wij in dit corpus maar vier keer aan: driemaal met *wien*, en één keer met *waar* (allemaal bij dezelfde auteur, Hooft); zelfs met dit kleine aantal wordt het beeld van ons eerste corpus bevestigd, cf. §4.3.2. *Dat* en *daar* in andere gebruikswijzen hebben nog nauwelijks concurrentie.

5.3.4 Het gebruik van "expletief" *dat*

Een bekend verschijnsel uit hedendaagse zuidelijke dialecten van het Nederlands is toevoeging van het voegwoord *dat* bij elk mogelijk onderschikkend woord; voorbeelden zijn: "ze vroeg of *dat* ze mocht komen - wie *dat* er zou komen", en dus ook bij relatieve woorden: "de vrouw *die dat* zou komen" - "wie *dat* er ook komt, is welkom".

De zeventiende-eeuwse literaire taal in Holland kende dat verschijnsel bij relativa ook. In ons materiaal vinden wij voorbeelden bij Hooft, Bredero en Huygens (in totaal 19 gevallen). Of het verschijnsel endogeen is, dan wel ontleend aan de taal van zuidelijke immigranten is niet te achterhalen, en is voor dit verkennend onderzoek ook niet direct relevant. Wel interessant is de feitelijke distributie van het verschijnsel over de typen van relatieve woorden. Wat opvalt is dat geen enkel <d>-woord (*die*, *dat*, *daar*), nochtans toch veruit de frequentste categorie, met "expletief" *dat* gecombineerd wordt. Wel vinden wij expletief *dat*:

- Bij *hetgeen* (alleen constructies zonder expliciet antecedent of gemodificeerd door *al*), nl. 8 keer bij Hooft en 3 keer bij Bredero. Het spreekt vanzelf dat *dat* in dit type constructie eigenlijk heel makkelijk te interpreteren is als een relativum (bij nog als zuiver deiktisch woord geldend *hetgeen* als antecedent). In §5.1 hebben wij immers gezien dat *dege(e)n(e)* in ons materiaal altijd gecombineerd wordt met het passende relativum *die* (dat is ook in het 20e-eeuwse Nederlands nog zo). Het is dus denkbaar dat *hetgeen dat* een heel andere syntactische interpretatie had dan het simplex *hetgeen*, waarmee het in onze teksten alterneert: de analyse kan heel goed zijn: resp. [deiktisch antecedent + relativum] en [relativum] zonder meer.
- Bij <w>-woorden, zowel met als zonder expliciet antecedent, en in het laatste geval met of zonder *al*: *waar* (+P) + *dat* komt 3 keer voor met expliciet antecedent (*Ho* 2 en *Br* 1); zonder expliciet antecedent, eventueel met *al* vinden wij: *wie dat* 3 maal (telkens bij *Ho*) en *wat dat* 2 maal (*Br* 1, *Hu* 1). Een interpretatie als [antecedent + relativum] is onwaarschijnlijk in de laatste combinatie, en onmogelijk in de andere: het gaat in bijna alle gevallen wel degelijk onbetwistbaar om het expletieve *dat*.

Denkbaar is verder dat dit expletieve *dat* zich vanuit de constructie met *hetgeen* over die met <w>-woorden (ook een relatief nieuwe categorie van succesvolle relativa) verspreid heeft. Dat het voegwoord niet bij <d>-woorden verschijnt, kan als een indicatie gezien worden dat het gebruik niet op zuidelijke invloed terug te voeren is: in de zuidelijke dialecten is het immers, zoals gezegd, heel algemeen bij alle categorieën; natuurlijk is ook weer niet uit te sluiten dat die veralgemening in die dialecten van latere datum is, of dat de "specialisatie" achteraf in het noorden ontstaan is; ook hier ontbreekt vooronderzoek.

6 Besluit: Hypotheses voor verder onderzoek

In dit artikel hebben wij, behalve een literatuuroverzicht i.v.m. de evolutie van de relatieve woorden in ouder Nederlands, vooral de toestand in de literaire taal in de zeventiende eeuw besproken. Op basis van de twee elkaar gedeeltelijk overlappende corpora zijn wij helaas niet in staat een definitief beeld van het verloop van (in oorsprong) deiktische en vragende pronomina naar relativa toe te schetsen. Dat de <w>-vormen in de 17e eeuw als weinig "solide" gezien werden, staat buiten kijf: voor de lyriek werden ze overduidelijk weinig geschikt geacht, en Bredero en Huygens weerden ze zelfs uit hun komedies. Die status van "nieuwigheden" was voor andere auteurs (o.a. Vondel en Hooft) dan weer geen beletsel om ze ook in de formele taal van hun tréurspelen te integreren.

De nu nog steeds bestaande relatieve anarchie in de functies die al dan niet consequent door <w>-vormen worden ingevuld,¹⁴ was in essentie al in de 17e eeuw bereikt. Spectaculair zijn de verschillen t.o.v. de toestand in het hedendaagse Nederlands wél bij *daar/waar*. In het hedendaagse Nederlands (zelfs voor zover wij het kunnen overzien, in alle regionale en sociale dialecten) heeft *waar* het in alle gebruikswijzen gehaald. In de 17e-eeuwse literaire taal was *daar* nog nauwelijks bedreigd (zelfs bij impliciet antecedent), behalve dan, nogal merkwaardig, in niet-gescheiden voornaamwoordelijke bijwoorden.

De feitelijke variatiemogelijkheden die in het Nederlandse relativasysteem van de 17e eeuw bestaan moeten hebben, komen het duidelijkst uit de verf bij Hooft. Die gebruikt veruit het meeste *wat*-vormen en nieuwe alternatieven (*hetgeen*, *welk* e.d.), en combineert die ook het meeste met het expletieve voegwoord *dat*. Blijkbaar is Hooft onder de klassieke auteurs van de 17e eeuw degene die het meest gevoelig is geweest voor "nieuwe" taalmiddelen; op die manier kan hij een ruime bijdrage geleverd hebben aan de ontwikkeling van een literaire standaardtaal op Hollandse basis. Ook hier laten wij het definitieve oordeel noodgedwongen aan verder onderzoek over.

¹⁴ Die "anarchie" betreft zowel de structurele verdeling van <d>- en <w>-vormen als de stilistische waardering van die vormen in diverse teksttypen. Voor de beschrijving verwijzen wij naar de ANS (Haeseryn e.a. 1997).

● **Bijlage 1: Teksten geëxcerpeerd voor onderzoek 1 (Par. 4):**

Gebruikt zijn de teksten zoals ze bij Weijnen (1960) zijn afgedrukt. Bij de toneelteksten voegen wij uiteraard de twee nog behandelde teksten toe.

Lyriek: G.A. Bredero: *Boerengezelschap*; P.C. Hooft: uit *Waer heenen Amaryl* en *Ooghen overwonnen*, C. Huygens: *'t Kostelick Mal*, J. Van den Vondel: *Lof der Zee-Vaert*

Proza: J. Cats: *Opmerkingen over Sophroniscus en Philogamus* en *Voorreden over de Proteus, of Minne-Beelden, verandert in Sinne-beelden*; P.C. Hooft: uit *Leiden ontzet*; J. Van den Vondel: *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste*

Drama: G.A. Bredero: uit *Spaensche Brabander*; P.C. Hooft: uit *Granida*; aangevuld met C. Huygens: *Voorbericht* en de eerste drie scènes van *Trijntje Cornelis*; J. Van den Vondel: het eerste bedrijf van *Gysbreght van Aemstel*.

● **Bijlage 2: Teksten geëxcerpeerd voor onderzoek 2 (Par. 5):**

Opm.: Wij vermelden het jaar waarin het stuk voor het eerst gepubliceerd is. Dat geldt als een terminus ante quem voor het ontstaan zelf van het stuk.

Bredero (1585 - 1618): *Spaensche Brabander* (1618)

Hooft (1581 - 1647): *Geraert van Velsen* (1631)

Huygens (1596 - 1687): *Trijntje Cornelis* (1653)

Vondel (1587 - 1679): *Koning David in ballingschap* (1660)

● **Bibliografie**

Besten, Hans den (1996). Afrikaans relatief 'wat' en de West-Germaanse relativisatiesystemen. *Afrikaans en Nederlandse dialecten. Taal en Tongval Themanummer 9*, 12-30.

Haesryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk. Groningen: M. Nijhoff Uitgevers / Deurne: Wolters Plantyn.

Halteren, B. van (1906). *Het pronomen in het Nederlandsch der 16de eeuw*. Wildervanck.

Helten, W.L. van (1887). *Middelnederlandsche spraakkunst*. Groningen: Wolters.

Horst, J.M. van der (1988). Over relatief dat en wat. *De Nieuwe Taalgids* 81, 194-205.

Koelmans, L. (1978). *Inleiding tot het lezen van zeventiende-eeuws Nederlands*. Utrecht: Scheltema & Holkema.

Loey, A. van (1969). *Middel nederlandse spraakkunst. I. Vormleer*, zesde verb. druk. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Loey, A. van (1970). *Schönfelds historische grammatica van het Nederlands. Klankleer, vormleer, woordvorming*, achtste druk. Zutphen: W.J. Thieme & Cie.

Overdiep, G.S. (1931-1935). *Zeventiende-eeuwsche Syntaxis*. 3 delen. (Groninger Bijdragen voor taal- en letterkunde, 3.) Groningen: Wolters.

Sassen, A. (1983). Het taaltje wat ik spreek. *Tijdschrift voor Nederlands en Afrikaans* 1, 38-40.

- Schoonenboom, Judith (1997).** De geschiedenis van *dat, wat* en *hetgeen* in bijbelvertalingen. *Nederlandse taalkunde* 3, 343-369.
- Stoett, F.A. (1923).** *Middelnederlandsche spraakkunst: Syntaxis*, derde herziene druk. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Verdenius, A.A. (1970).** Een onveranderlijk relatief DAT. *De Nieuwe Taalgids* 35, 108-116.
- Weijnen, A. (1960).** *Zeventiende-eeuwse taal*, derde druk. Zutphen: W.J.Thieme & Cie.
- Weijnen, A. (1971).** *Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Assen: Van Gorcum.

Honderd jaar Nederlands en meer

ARIANE VAN SANTEN EN MARIJKE VAN DER WAL*

Besprekingsartikel van Joop van der Horst & Kees van der Horst, *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*, Den Haag: SDU 1999, 498 pp., f.79,90; ISBN 90 5797 0449

Abstract

The *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw* (GN) offers the linguist and the general reader a broad survey of 20th-century linguistic phenomena. The reader soon discovers that many of the changes under discussion are not restricted to the period of 1900 till 2000: they fit into a development that often started centuries earlier. In this review article we focus on language change (section 2), research methods and data (section 3), syntactic change (section 4) and morphological change (section 5). In section 6 we conclude that the authors of the well-written, accessible GN succeeded in presenting a wealth of observations. The book would have benefited, however, from more theoretical background and additional information on the methods of linguistic research and the process of language change. Moreover, a clearer distinction between minor and major changes could have been made. These critical comments do not alter the fact that beyond any doubt GN's rich material will stimulate further research of recent linguistic changes.

Journal of Linguistics 46 (2010), 343–345. doi:10.1017/S0022268910000333

• **Inleiding** Het begin van een nieuw millennium heeft al veelvuldig aanleiding gegeven tot het terugblikken op de voorbije twintigste eeuw; ook taalkundigen doen eraan mee. De taalkundige Joop van der Horst en historicus Kees van der Horst presenteren met hun bijna 500 pagina's tellende *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw* (in het vervolg aangeduid met GN) een taalgeschiedenis die zij wilden plaatsen in het kader van de algemene geschiedenis. In de praktijk betekent dit dat het boek begint met een hoofdstuk *Nederlands in de twintigste eeuw* en eindigt met een kroniek waarin steeds per jaartal enkele treffende gebeurtenissen uit de wereldgeschiedenis staan vermeld, beide van Kees van der Horst. Binnen deze algemeen-historische 'tang' wordt in de hoofdstukken 2 tot en met 9 door Joop van der Horst een overzicht van de voornaamste taalveranderingen tussen 1900 en 2000 gegeven.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

*De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1,

Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mail adressen: A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl en M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl. In het tweede semester van het cursusjaar 1999/2000 gaven zij samen de onderzoeksgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*, waarbinnen onder meer het hier besproken boek aan de orde is geweest.

De taalkundige auteur beperkt zich tot de interne taalgeschiedenis en tot de standaardtaal. Externe taalgeschiedenis, dialecten, sociale varianten en jargons blijven in principe buiten beschouwing. In principe, want het negende hoofdstuk met de titel *Beschaafde en algemeen Nederlandse uitspraak* blijkt voor het overgrote deel uit een (extern-historische) beschrijving van het Algemeen Beschaafd Nederlands te bestaan. Binnen de gekozen interne taalgeschiedenis legt Joop van der Horst de nadruk op veranderingen die "de taal in haar kern raken" (GN10), d.w.z. grammaticale veranderingen en wijzigingen in de uitspraak. De grammaticale veranderingen komen aan de orde in de hoofdstukken *Zinsdelen, Werkwoorden, Voornaamwoorden, Overige woordsoorten, Volgorde en Morfologie*. Wij moeten opmerken dat aan de uitspraak slechts heel bescheiden aandacht wordt gegeven in het al genoemde negende hoofdstuk. Aan veranderingen in de woordenschat wordt niet geheel voorbijgegaan: in hoofdstuk 2, *De Woorden*, worden nieuwe woorden, betekenisveranderingen, verdwenen woorden en modewoorden behandeld. Overigens hebben de hoofdstukindelingen en de ordening van verschijnselen daarbinnen "hoegenaamd geen taalkundige pretenties" (GN 21); het voornaamste doel was de veranderingen voor een ruim publiek zo overzichtelijk mogelijk te presenteren.

De auteurs wilden "een boek schrijven voor een ruimer publiek dan enkel taalkundigen" (GN 21). In de praktijk betekent dat twee doelgroepen, wat ook blijkt uit opmerkingen als de volgende: "Terwijl de niet-taalkundige honderd jaar, en dan zo mooi precies de 20ste eeuw, waarschijnlijk een voor de hand liggend en bijna vanzelfsprekend tijdvak vindt, zal de taalkundige hier de meeste bedenkingen hebben." (19) en "Om toch in de mate van het mogelijke tegemoet te komen aan de alleszins begrijpelijke wensen van de taalwetenschap, geven wij nogal veel voorbeeldmateriaal; voor de niet-taalkundige is het wellicht teveel van het goede, maar door de kleinere letter is duidelijk wat men desgewenst kan overslaan" (21). Wij zullen in dit besprekingsartikel GN vooral vanuit het gezichtspunt van de vakgenoten onder de loep nemen en nagaan wat dit overzichtswerk de taalkundige biedt, welke vragen het oproept en welke aanzetten tot onderzoek het geeft. Daarom hebben wij ervoor gekozen om bij onze verdere bespreking niet de hoofdstukindeling van GN te volgen, maar concentreren wij ons op enkele voor taalkundigen interessante hoofdthema's. Wij gaan allereerst in op het verschijnsel taalverandering (par.2) en op mogelijke onderzoeksmethoden en onderzoeksmateriaal (par. 3). Vervolgens stellen wij veranderingen in de syntaxis (par. 4) en de morfologie (par. 5) aan de orde. In onze evaluatie in par. 6 zullen wij tenslotte terugkomen op de twee doelgroepen en de betekenis van GN niet alleen voor taalkundigen, maar ook voor het ruime, niet-taalkundig geschoolde publiek nagaan.

• 2 Taalverandering

Taalverandering en variatie in een taal zijn iets natuurlijk en komen veelvuldig voor: "De bewuste en onbewuste motieven om onze taal voortdurend aan te passen en te veranderen zijn talloos" (GN 16). Er is een relatie tussen verandering en variatie: taalverandering "verloopt altijd via een toestand van variatie en verschil" (GN16). Verder dan dat gaat GN niet op het verschijnsel taalverandering in, terwijl hier naar onze mening toch algemene vragen liggen en belangrijke punten zijn te noemen. Op de algemene vraag wat er achter taalverandering zit of hoe taalverandering plaatsvindt zijn immers uiteenlopende ant-

woorden in de vorm van heel verschillende visies op taalverandering mogelijk. Zo staan benaderingen waarin causaliteit een belangrijke rol speelt, tegenover die waarin teleologische verklaringen worden gegeven. In het eerste geval neemt men strikte oorzaak-gevolg-relaties aan, waardoor veranderingen niet alleen verklaard, maar ook voorspeld zouden kunnen worden. Teleologische verklaringen proberen veranderingen vooral te begrijpen vanuit een doel, zoals, bijvoorbeeld, het vermijden van homonymie. De zo geheten 'invisible hand theory' waarin men probeert te achterhalen hoe een taalverandering ontstaan zou kunnen zijn met de individuele spreker als uitgangspunt, kan als een derde uitweg uit de impasse gezien worden (zie onder meer Huning 1993; Hock 1991: 628-661; Keller 1990, 1994). Ook zijn binnen de taalwetenschap kwesties aan de orde gesteld zoals de vraag of er verschillen zijn tussen (regelmatige) klankveranderingen en andere (onregelmatige) taalveranderingen en de vraag hoe taalveranderingen zich verspreiden, via lexicale diffusie of anderszins. Iets van die theoretische achtergrond zou in een boek dat toch bij uitstek over taalveranderingen gaat, niet mistaan hebben.

Een belangrijke vraag is vanzelfsprekend hoe je taalveranderingen op het spoor komt. In GN wordt gespeurd naar variatie binnen de standaardtaal, variatie die immers als bron voor taalverandering wordt gezien. Een vernieuwing is altijd een afwijking van de heersende norm, in die zin "begint iedere vernieuwing zijn carrière als fout" (GN 17). Zo zal aanvankelijk *ik lust dat niet* in de 17de eeuw als fout zijn beschouwd tegenover het correcte *mij lust dat niet*. Een vergelijkbaar begin van een taalverandering zou kunnen liggen in het foute *ik irriteer mij daaraan* (tegenover *dat irriteert me*) (GN 18). Wat door opletten-de taalgebruikers als fout wordt ervaren – getuigenissen daarvan vinden we onder andere in de ingezonden-brieven-rubrieken in dag- en weekbladen – kan de taalbeschouwer opmerkelijk maken op een mogelijke verandering. Maar de ene fout is de andere niet en lang niet elke fout is het begin van een taalverandering. De auteurs wijzen erop dat het in specifieke gevallen zoals *het meest progressieve kabinet ooit* moeilijk is om vast te stellen of het een blijvertje is of iets van voorbijgaande aard. Het zal duidelijk zijn dat deze terechte opmerkingen voldoende zijn voor een geïnteresseerde taalgebruiker, maar niet voor taalkundigen die meer willen weten over het onderzoeken van recente taalveranderingen. Voor hen zouden kwesties als keuze van corpora en het belang van frequentiever verschillen aan de orde moeten komen.

De hoeveelheid veranderingen in de 20ste eeuw is aanzienlijk en dat roept de vraag op of het Nederlands in deze eeuw meer veranderde dan in voorgaande eeuwen of meer dan andere talen:

Talen veranderen alle eeuwen door, en pas latere generaties zullen kunnen vaststellen of de 20ste eeuw sterker verandering te zien geeft dan bijvoorbeeld de 19de eeuw of de 17de eeuw. En het is wel zeker dat met name de 16de eeuw buitengewoon ingrijpende veranderingen in onze taal teweeg heeft gebracht. Voorlopig laat zich nog niet vaststellen of de 20ste eeuw in dit opzicht vergelijkbaar is met de 16de eeuw. Evenmin kan men zeggen dat het Nederlands sterker verandert dan andere talen. Waarschijnlijk veranderen de West-Europese talen allemaal in min of meer gelijke mate, maar het ontbreekt ons aan een instrument om dat te meten (GN 11).

Wij wijzen erop dat de indruk die men van de mate van verandering heeft verschillend

kan zijn. Zo maakt Van den Toorn, in zijn beschrijving van het Nederlands vanaf 1920 een onderscheid tussen de laatste drie decennia van de 20ste eeuw en de periode daarvoor. Hij meent dat Nederland in de eerste helft van de 20ste eeuw een conservatief land was "en dat uitte zich ook in de Nederlandse taal: ook die kan conservatief genoemd worden; grote veranderingen deden zich, zeker tot lang na 1940, niet voor" (Van den Toorn 1997:479). Van den Toorn is zich bewust van een mogelijk vertekende werking van het onderzoeksmateriaal, aangezien we tot 1950 voornamelijk toegang hebben tot geschreven bronnen. Toch meent hij te kunnen vaststellen dat "de grootste veranderingen in de hier behandelde periode zich pas na de jaren zeventig gaan aftekenen. Politiek, sociaal, economisch en cultureel komt er dan zoveel verandering, dat ook de taal daarvan duidelijke invloeden ondergaat" (479). Als het Nederlands van de 20ste eeuw dus opmerkelijk snel is veranderd, dan zou dat in de visie van Van den Toorn zelfs in de korte periode van dertig jaar zijn gebeurd. Wel slaat dat volgens hem met name op de morfologie waarin "de meest spectaculaire ontwikkelingen zich in die tijd schijnen voor te doen. Syntactisch verandert het Nederlands nauwelijks merkbaar" (Van den Toorn 1997:562).

Taalkundigen willen taalveranderingen nauwkeurig beschrijven, maar vooral ook trachten te verklaren. Op beide punten worden zij nogal eens teleurgesteld in GN en dat hebben de auteurs voorzien. Zij zijn kritiek vóór door in de inleiding op te merken dat hun behandeling van de taalveranderingen meestal oppervlakkig blijft en dat verschijnselen vooral worden gesignaleerd, terwijl de taalkundige vrijwel overal behoefte zal hebben aan een veel uitgebreider en grondiger beschrijving (GN 21). Met taalkundigen wordt wel op enkele manieren rekening gehouden: GN probeert vakgenoten enigszins tegemoet te komen met het vele voorbeeldmateriaal dat in kleine letter bij elk verschijnsel staat afgedrukt, en met een uitvoerige bibliografie en een register.

Nu wordt "waar mogelijk" wel iets gezegd over de oorzaak van specifieke veranderingen. Dat gebeurt bijvoorbeeld in hoofdstuk 3, de *Zinsdelen*, waar de 'leegloop' van het meewerkend voorwerp en de toename van het voorzetselvoorwerp beide worden teruggevoerd op het verloren gaan van het flexiesysteem. In concreto gaat het om het overgaan van het meewerkend voorwerp in het onderwerp bij passieve zinnen als het bekende *de reizigers worden verzocht over te stappen* (naast *de reizigers wordt verzocht over te stappen*) en in zinnen als *ik pas die broek niet* (versus *die broek past mij niet*). Ook het meer courant worden van voorzetselgroepen met *aan* en *voor* (groepen die overigens traditioneel ook als meewerkend voorwerp worden beschouwd) in plaats van het 'gewone' meewerkend voorwerp valt hieronder. Er is een evident verband tussen het voorzetselvoorwerp en flexieverlies: de voorzetselvoorwerpen ontstonden bij werkwoorden die oorspronkelijk andere naamvallen dan de accusatief regeerden. De veronderstelde frequentietoename van voorzetselvoorwerpen in gevallen waar een keus tussen werkwoord en object en werkwoord en voorzetselgroep mogelijk is (bijvoorbeeld *iets beginnen* – *beginnen met iets*; *iets bouwen* – *bouwen aan iets* etc.) zou ook aan flexieverlies gerelateerd kunnen worden: in een naamvalloze taal is het klimaat gunstig voor allerlei constructies met voorzetsels (zie GN 98).

Vaak moet de lezer zich tevreden stellen met "het aanwijzen van de veranderingen, met het geven van enkele voorbeelden, en zo mogelijk een korte schets van de voorgeschiedenis" (GN 111). Dat is onder meer het geval in hoofdstuk 4, dat de werkwoorden als onderwerp heeft. Al zijn er mogelijke verklaringen voor diverse opmerkelijke verschijnselen bedacht, GN laat ze buiten beschouwing. Soms wordt wel heel vaag iets ver-

klarends aangeduid. Bij de opmerkelijke parallelle veranderingen van het betrekkelijk voornaamwoord *dat* naar *wat*, van het betrekkelijk bijwoord *daar* naar *waar* en de beginnende verschuiving van *die* naar *wie* luidt het: "Vermoedelijk heeft het te maken met fundamentele en al heel lang bestaande eigenschappen van onze taal. Of eigenlijk zelfs eigenschappen van de hele taalfamilie, want in verwante talen zien we overeenkomstige veranderingen" (GN 174). Hier zou concretere informatie over "fundamentele en al heel lang bestaande eigenschappen" op zijn plaats zijn.

3 Methode van onderzoek en corpus

Voor historisch-taalkundig onderzoek is de werkelijke-tijdmethode vaak de enige mogelijkheid. Alleen voor taalverschijnselen van hooguit de afgelopen 60 jaar is de schijnbare-tijdmethode te gebruiken – ervan uitgaand, volgens de bekende Laboviaanse opvatting, dat 80-jarigen die anno 2000 geïnterviewd worden, het taalgebruik van 60 jaar geleden weerspiegelen. Dit betekent dat voor 20ste-eeuwse taalveranderingen GN in principe van beide methodes gebruik had kunnen maken. De methodes worden echter niet met name genoemd en op de voor- of nadelen ervan gaan de auteurs niet in. We treffen alleen in hoofdstuk 9 een korte passage aan waarin de schijnbare-tijdmethode wordt omschreven en nog wel foutief: "Men vergelijkt het taalgebruik van mensen van twintig jaar met dat van mensen van zestig en tachtig jaar. Het idee erachter is dat men zijn taalgebruik, eenmaal volwassen, nauwelijks meer verandert. De twintigjarigen geven ons dan een beeld van de situatie rond 1980 (sic!), de zestigjarigen van de situatie in 1940 (sic!) en de tachtigjarigen van 1920 (sic!)" (GN 394) Daarop volgt dan de kritische opmerking dat de methode lang niet altijd goed werkt, omdat iemands taalgebruik nog wel degelijk verandert, zeker waar het de uitspraak betreft.

GN hanteert uitsluitend de werkelijke-tijdmethode en daarbij geschreven taalmateriaal. Dat materiaal bestaat uit 1) een zinnenverzameling, de afgelopen 20 jaar genoteerd "bij de toevallige lezing van eigentijdse en oudere boeken, tijdschriften en kranten, of gehoord op radio of televisie, of in de dagelijkse conversatie" (GN 22); 2) zinnen uit het *Leidsch Dagblad*, *NRC-Handelsblad*, *De Standaard* en *De Morgen* (voor de laatste periode van de 20ste eeuw); 3) de collectie van ca. 10.000 'foute zinnen' door prof. dr. C.A. Zaalberg verzameld "bij de dagelijkse lectuur van boek en krant in de periode van 1973 tot 1987". Voor de voorbeeldzinnen in GN zijn vervolgens nog negenentwintig boeken uit de periode 1727 tot 1962 gebruikt, waarvan zeventien uit de 18de en 19de eeuw. Dat zal de lezers verbazen, maar er wordt zo regelmatig verwezen naar verschijnselen in voorafgaande eeuwen dat het nodig was om het materiaal verder aan te vullen. De auteurs benadrukken zelf dat GN gebaseerd is op subjectieve zinnenverzamelingen en niet op systematisch corpusonderzoek. "Onze aanduidingen als 'vaak', 'zelden', 'af en toe', enzovoort berusten slechts op indrukken. Nader en gedetailleerd onderzoek zal van geval tot geval moeten uitmaken hoe, wanneer en in welk tempo de veranderingen precies verlopen zijn" (GN 23).

Het is duidelijk dat, hoewel voorbeelden uit de gesproken taal niet afwezig zijn, toch het accent op geschreven taal ligt. Dat hoeft niet bezwaarlijk te zijn, als bij de beschrijving maar rekening gehouden wordt met een mogelijk onderscheid tussen geschreven en gesproken taalverschijnselen. Dat gebeurt bij de behandeling van *Jan z'n fiets*, een constructie die al eeuwenlang (vooral in de gesproken taal) heeft bestaan, maar die taboe was

in de schrijftaal. In de 20de eeuw is die constructie meer en meer in de schrijftaal aanvaard, wat betekent dat we hier dus niet te maken hebben met een eigenlijke taalverandering! Bij het verdwijnen van *goed kunnende koken* (het voorkomen van het tegenwoordig deelwoord bij hulpwerkwoorden), wordt verondersteld dat dit verschijnsel misschien wel altijd tot de schrijftaal heeft behoord (GN 126-128). Ook *jelui*, dat omstreeks 1900 wel eens in plaats van *jullie* en *je* (bijvoorbeeld: *jelui gemeene praet*) wordt aangetroffen, "kan een schrijftaalwoord geweest zijn" (GN 163). Hier kan de lezer zich terecht afvragen of niet aanvullend onderzoek in informele geschreven teksten die veronderstelling had kunnen bevestigen of ontkennen.

Bij herhaling vraagt de lezer zich af of sommige als verandering aangemerkte verschijnselen niet met stijl en met het informeler worden van het geschreven Nederlands te maken hebben. Het als nieuw verschijnsel benoemde voorkomen van *En dat terwijl niemand het merkte* (GN 161) lijkt ons typisch een kenmerk van compacte stijl. Een ander voorbeeld dat wij in dit verband willen noemen is de – weliswaar met enige voorzichtigheid gepresenteerde – verandering bij de bepaling van gesteldheid: de bepaling van gesteldheid zou niet meer uitsluitend betrokken worden op het onderwerp, maar ook op andere zinsdelen. Dat valt af te leiden uit veel voorkomende "fouten" als *luid zingend zette de bus met schoolkinderen zich in beweging* en *bij uw hotelkamer aangekomen blijkt de sleutel inderdaad in het slot te prijken*. De vraag is echter of de betrokkenheid van de bepaling van gesteldheid op het onderwerp geen grammaticaregel is die al eeuwenlang in gesproken taalgebruik werd veronachtzaamd. Op dit punt geeft Van der Horst ook toe dat men spontane teksten van 100 jaar geleden zou moeten vergelijken met hedendaagse teksten om te zien of er werkelijk een verandering is opgetreden.

Kranten zijn in het corpus van GN aanzienlijk vertegenwoordigd en af en toe lijken de auteurs zich niet bewust van de consequenties die dat heeft. In hoofdstuk 6 *Overige woordsoorten* worden terecht nieuwe voorzetsels als *richting* (*dit is bedoeld als een uitdaging richting historici*) en *gaandeweg* (*gaandeweg het toernooi zijn ze slechter gaan spelen*) als overtuigende veranderingen gepresenteerd, maar dat zijn de verschijnselen die bij de lidwoorden worden gesignaleerd allerminst. Hier speelt toch het corpusmateriaal de auteurs parten: *feit is ..., reden daarvoor zijn ...* zijn typisch krantenstijl en dat blijkt ook uit de herkomst van de aangevoerde voorbeelden. Hetzelfde is het geval bij voorbeelden als *onderzoekster Alina Rossner*; *buurplaneet Uranus*. Als men daar meer voorbeelden van wil aantreffen, dan zijn e-mailberichten en het world wide web een rijke bron. Maar zijn dit nu veranderingen in het Nederlands? Het zou hier hooguit om wijzigingen in stilistisch gebruik kunnen gaan. Wil men in deze gevallen toch van een taalverandering spreken, dan betreft dat een verandering van de standaardtaal in die zin dat informeel taalgebruik ook in de meer formele registers van het Nederlands (zoals bijvoorbeeld *NRC-Handelsblad*) wordt geaccepteerd.

4 Syntactische veranderingen

Syntactische veranderingen zijn te vinden in de hoofdstukken *Werkwoorden* en *Volgorde*. We hebben in de meeste gevallen te maken met zeer geleidelijke veranderingen, die vaak al ver voor 1900 zijn begonnen of zich nog tot ver in de volgende eeuw of eeuwen zullen uitstrekken. Dat geldt zeker ook voor de woordvolgordeveranderingen die besproken worden: dat zijn deels verschijnselen die met volgordes in bepaalde zinspatronen samen-

hangen (de bekende voorbeelden: *Hou je van vlees, braad je in Croma; Ook al ben je ziek, moet je toch komen*) en deels de veranderende plaats van bepaalde elementen zoals *echter, reeds, immers, nog, evenwel* en *niet* in de zin.

Op een eenvoudige, heldere manier wordt eerst de Nederlandse zinsvolgorde in het algemeen behandeld (GN 253-256) voordat 20ste-eeuwse volgordeveranderingen aan bod komen. De nieuwe Croma-zinnen vallen binnen een ontwikkeling bij vooropgeplaatste bijzinnen die al in het Middelnederlands aan de gang is. Wij wijzen erop dat in het Middelnederlands drie patronen naast elkaar voorkwamen: het oorspronkelijk patroon zonder inversie (*doe Joseph ginc, Maria reet*), het patroon met het bijwoord *so* plus inversie (*doe Joseph ginc, so reet Maria*) en het nieuwste patroon met inversie (*doe Joseph ginc, reet Maria*). Het volgordepatroon zonder inversie is nu vrijwel verdwenen (alleen bij de concessieve vooropgeplaatste bijzinnen is die volgorde in de hoofdzin nog mogelijk); de mogelijkheid met een steunwoord (*als het mooi weer is, dan gaan we uit*; en in gesproken taal: *toen het mooi weer was, toen gingen we uit* en dergelijke) is nog volop aanwezig naast het inversiepatroon. Tot voor kort was inversie zonder *dan* nog niet doorgedrongen tot voorwaardelijke bijzinnen met de PV op de eerste positie (*regent het, dan gaan we niet*), terwijl concessieve bijzinnen als *al roep je nog zo hard, niemand hoort je* alleen het patroon zonder inversie kenden. Pas vrij recent komen de zo geheten Croma-zinnen voor en zinnen als *al roep je nog zo hard, hoort niemand je*. Ze liggen dus geheel in de lijn van taalontwikkeling, al kan er ook nog een andere factor een rol gespeeld hebben. Bij voorwaardelijke bijzinnen met een voegwoord is zowel het patroon met *dan* plus inversie als alleen met inversie in de hoofdzin, mogelijk: *als je dat doet, dan zijn de gevolgen voor jouw rekening* en *als je dat doet, zijn de gevolgen voor jouw rekening*. In geschreven taal wordt echter de voorkeur aan de zin zonder *dan* gegeven. GN veronderstelt terecht dat die schrijftaalconventie taalgebruikers ertoe zou kunnen brengen om *dan* hypercorrect weg te laten in Croma-zinnen (GN 264).

Bij de volgordeverandering van een element als *niet* wordt veel minder duidelijk wat er precies aan de hand is. Uit de gegeven voorbeelden leiden wij af dat de gesignaleerde volgordeverandering moet zijn opgetreden in gevallen waarin *niet* als partiële negatie (en niet als zinsnegatie) fungeert. De volgorde *het is mijn gewoonte niet om ... , al was ook dat genot zo groot niet als anders* die wordt aangetroffen bij 19de- en begin 20ste- eeuwse schrijvers, klinkt ouderwets tegenover het gebruikelijke *het is niet mijn gewoonte, al was ook dat genot niet zo groot als anders*. GN laat zich niet over de precieze ontwikkeling uit, maar het lijkt ons de vraag of het zonder meer gaat om een verandering van een oude volgorde waarbij *niet* achter de genegeerde elementen staat naar een nieuwe waarbij *niet* ervoor staat. Onderzoek van corpora uit verschillende eeuwen met aandacht voor frequentieverschillen zou hier op zijn plaats zijn, want onze indruk is dat ook eeuwen eerder de volgorde met het achtergeplaatste *niet* marginaal is.

Er zijn woordvolgordeveranderingen zoals het al of niet voorkomen van pronomina (*me, je ze, zich*) vóór het onderwerp (*gisteren heeft hem de rector van school gestuurd*) die theoretisch gezien zeer interessant zijn, omdat ze in verband zijn te brengen met algemene tendensen in de Indogermaanse talen. Wij wijzen in dit verband op Shannon (1997), die al eens de opmerkelijke verschillen tussen het Middelnederlands en het huidige Nederlands heeft nagegaan. In het Middelnederlands gaan pronomina objecten in de regel vooraf aan nominale subjecten, terwijl in het huidige Nederlands de volgorde nominaal

subject – pronominaal object prevaleert. De Middelnederlandse volgorde is conform de wet van Wackernagel (tendens om onbeklemtoonde woorden in het voorste gedeelte van de zin te plaatsen, liefst na het eerste beklemtoonde woord) en Behaghels Gesetz der wachsenden Glieder of ook Diks LIPOC (Language-Independent Preferred Order of Constituents). Dat de volgorde desalniettemin in het Nederlands is gewijzigd, heeft te maken met de gevolgen van deflexie: door het verlies van naamvallen was een vastere woordvolgorde nodig (eerst onderwerp, dan objecten) en uiteindelijk gebeurt dat ook bij de pronominale objecten, die – in tegenstelling tot de nomina – nog wel naamvalskenmerken vertonen. Het is gelukkig dat GN onder de titel “Waarom verhuizen kleine woordjes” deze bekende theoretische achtergronden van de volgordeverandering vrij uitvoerig aangeeft (zie GN 282-284).

Het vaster worden van de volgorde meewerkend voorwerp – lijdend voorwerp is ook een direct gevolg van deflexie (GN 284-285). Hoe noodzakelijk die vastere woordvolgorde is, valt aardig te illustreren aan een bekend voorbeeld dat GN niet noemt: de discussie over de interpretatie van Vondels *benij uw zoon den hemel niet*. Moet de interpretatie nu zijn ‘misgun uw zoon de hemel niet’ of ‘misgun de hemel uw zoon niet’?¹

Er zijn heel wat interessante verschijnselen op het werkwoordelijk vlak die in GN globaal worden behandeld en waar zeker nader onderzoek zou lonen. Zo vermeldt GN, zonder de term te noemen, het optreden van IPP bij het werkwoord *beginnen*, waar naast het ouderwetse *misschien is het begonnen te dooien* tegenwoordig *misschien is het begonnen te dooien* gebruikelijker is (GN 123-126). Wij merken op dat de eerste voorbeelden van de nieuwe mogelijkheid bij het werkwoord *beginnen* overigens al in het Middelnederlands zijn te vinden (zie Duinhoven 1997:371-372). De betreffende verandering die eerder heeft plaatsgevonden bij de werkwoorden *gaan*, *doen*, *kunnen*, heeft te maken met het meer tot een hulpwerkwoord worden van de respectievelijke werkwoorden bij groepsvormend optreden (vgl. *hij heeft bij het raam gezeten* met *hij heeft zitten lezen*; zie ook ANS 1997:954-958).

Ook een andere verandering, het toenemen van *om te + infinitief*, past in een eeuwenlange ontwikkeling (GN 131-138). In het Middelnederlands drukte *te + infinitief* finaliteit uit. Op het verzwakken van de betekenis van *te* volgde – al in het Middelnederlands – versterking met *om* en dat gebruik heeft zich in de 20ste eeuw tot niet-finale gevallen uitgebreid, al werd dit door normatieve taalbeschouwers afgekeurd. Onderzoek van vergelijkbare corpora wetenschappelijke teksten uit de periode 1957-1969 en 1998-2000 laat zien dat de indruk dat de frequentie in allerlei zinspatronen is toegenomen, klopt (zie Vandeweghe 1972 en het corpusonderzoek van Wouter van Wingerden binnen het kader van de door ons geleide werkgroep *Is het Nederlands millenniumproof? Taalveranderingen in de twintigste eeuw*). Het is de vraag of de ontwikkeling nog verder gaat. Is het gebruik van *om + te* nu zo sterk verbreid dat de finale betekenis is verzwakt en *om* vervangen zal worden door een ander element dat de notie ‘bedoeling’ expliciet uitdrukt? Wijzen voorbeelden als *Hij doet het voor op te vallen*; *Dat is voor te wassen erop dat voor dat element zal zijn*?

1 Het betreft de derde regel van Vondels gedicht ‘Vertrouwinge aan Geeraerd Vossius’: Wat treurt gij, hooggeleerde Vos, / En fronst het voorhoofd van verdriet? / Benij uw zoon den hemel niet. / De hemel trekt. Al, laat hem los, *Den hemel* kan zowel datief als accusatief zijn.

Grammaticalisatie, opgevat als de verandering van een onafhankelijk woord tot een grammaticaal element (o.a. McMahon 1994:160-173), is een proces dat onder meer bij werkwoorden optreedt. De verandering van het werkwoord *gaan*, dat in toenemende mate als hulpwerkwoord voor het aanduiden van de toekomst fungeert, kan als een begin van grammaticalisatie gezien worden, menen wij. *Gaan* kon aanvankelijk slechts gebruikt worden bij concrete handelingswerkwoorden met een persoon of dier als onderwerp (*ik ga eten*: verplaatsing met een doel), maar vervolgens ook bij het aanduiden van nabije toekomst, zonder dat verplaatsing noodzakelijk was, en met een ander onderwerp (*het gaat regenen*; *wij gaan verhuizen*) en tenslotte ook met niet-handelingswerkwoorden *we gaan misschien een andere kamer krijgen*; *de delegatie gaat uit vijf leden bestaan* (GN 121-122). Treffend zijn onze eigen waarnemingen: AH-advertentie als *Uw waterrat gaat 'n stuk goedkoper worden* en de zin *deze negaties gaan als te weinig negatief worden gezien, zodat er een extra negatief element wordt toegevoegd* (nota van student 16/3/2000). In België is de ontwikkeling van *gaan* tot een algemeen hulpwerkwoord van de toekomstige tijd overigens al veel verder voortschreden dan in Nederland. Wij ervaren met De Rooij (1985 & 1986) nog een betekenisverschil met *zullen*: *zullen* duidt (verre) toekomst/ onzekerheid aan, *gaan* nabije toekomst/ zekerheid.

Opmerkelijke 20ste-eeuwse syntactische verschijnselen stellen ons toch soms voor de vraag of het wel om een recent fenomeen gaat. *Bananen houd ik niet van*; *ijs ben ik dol op* zijn ongetwijfeld frequent geworden in de laatste decennia, maar er zijn schaarse voorbeelden uit voorafgaande eeuwen. Dat doet de vraag rijzen of het een marginaal zinstype is dat in de 20ste eeuw toeneemt dan wel of het altijd heeft bestaan en nu door een toenemende hoeveelheid onervaren schrijvers meer naar voren komt. Hier legt GN terecht de vinger op een problematisch punt.

5 Morfologische veranderingen

De laatste dertig jaar is het verzamelen van nieuwe woorden tamelijk in, maar GN geeft in hoofdstuk 2 juist een aantal aardige geschiedenissen van woorden die eerder in de twintigste eeuw bekend zijn geworden (*pindakaas*) en van woorden die een andere betekenis hebben gekregen. Een leuk hoofdstuk voor de geïnteresseerde leek, maar de belangstelling van de taalkundige zal meer uitgaan naar eventuele veranderingen in de manier waarop nieuwe woorden worden gevormd, het onderwerp van hoofdstuk 8.

In hun inleiding op dit hoofdstuk betwijfelen de auteurs wel of door toevoeging van een *-t* aan *wandel* een nieuw woord gevormd wordt, maar ze spreken hier niettemin van een afleiding, en ze onderscheiden flexie dus niet van uitbreiding van de woordenschat door samenstelling of afleiding. Ook in de behandeling van verschillende veranderingen lopen compositie, derivatie en flexie tamelijk door elkaar. Evenmin maakt GN onderscheid tussen contextuele, d.w.z. door de syntactische context afgedwongen flexie, zoals de buiging van het adjectief, en inherente flexie, die niet door de context wordt bepaald zoals de meervoudsvorming. Zo start hoofdstuk 8 met het verlies van naamval (contextuele flexie van zelfstandige naamwoorden) en veranderingen in de buiging van het adjectief (ook contextueel), gevolgd door een aardige poging een bepaalde samenhang in de besproken verschijnselen te zien. Vervolgens keren we aan de hand van genitieven als *vaders fiets* weer terug naar de naamvallen, waarop enkele observaties volgen in verband

met het meervoud van zelfstandige naamwoorden. Dan wat lexicale morfologie, met tussendoor de behandeling van de buiging van stoffelijke bijvoeglijke naamwoorden. Tamelijk aan het eind komt dan de verleden-tijdsvorming aan de orde. Enige ordening hebben wij in elk geval in de presentatie van de verschijnselen binnen dit hoofdstuk niet kunnen ontdekken.

Just als je een samenhang vermoedt met syntactische factoren, zou het onderscheid tussen contextuele en inherente flexie zinnig kunnen zijn. Verder is een mogelijk niet onbelangrijk verschil tussen flexie en derivatie, dat flexie geen nieuwe lexicale items oplevert, terwijl derivatie kan leiden tot uitbreiding van de woordenschat. Omdat er bij de lexicale morfologie sprake is van conceptvorming doet zich bovendien op grote schaal semantische specialisatie voor, wat bij flexie in veel mindere mate het geval is. Uit experimenteel psycholinguïstisch onderzoek blijkt niettemin, dat ook veel flexievormen in het mentale lexicon zijn opgeslagen. Wel zijn er aanwijzingen dat de taalgebruiker in die gevallen twee wegen ter beschikking heeft, en ook inderdaad gebruikt: opslag, respectievelijk oproepen van het betrokken item én analyse, respectievelijk vorming ervan. Het zou interessant zijn om op basis van dit verschil tussen de flexionele en de lexicale morfologie, een hypothese op te stellen over een verschil in vatbaarheid voor verandering.

Wanneer spreek je van een 'morfologische verandering'? Dagelijks worden er nieuwe samenstellingen en afleidingen gevormd, maar hoewel dit soms – er zijn ook nogal wat eendagsvliegen bij – leidt tot uitbreiding van onze woordenschat, en dus in die zin tot een taalverandering, vatten we dat niet op als een *morfologische* verandering. De meeste nieuwe woorden worden immers gevormd volgens bekende patronen, die voorkomen in de bestaande woorden. De voortbrenging van een nieuw woord is dus geen taalverandering, maar het gebruik maken van in de taal gegeven mogelijkheden (zie ook Koefoed 1992:16). Dat is ook het standpunt van de auteurs (GN 52), die in hoofdstuk 8 slechts die veranderingen aan de orde willen stellen die "een wijziging van de morfologische mogelijkheden van onze taal" behelzen (GN 308). Niettemin passeren heel wat gevallen de revue waarbij een toe- dan wel afname, maar geen wijziging van die mogelijkheden wordt geconstateerd. Over van werkwoorden afgeleide bijvoeglijke naamwoorden op *-baar*, type *eetbaar*, bijvoorbeeld, wordt gezegd dat het procédé niet nieuw is, maar "de toepassing ervan is de laatste decennia enorm toegenomen. Een lawine van formaties op *-baar* heeft zich voorgedaan" (GN 334). In vergelijkbare termen worden werkwoorden van het type *uitproberen* (voorzetsel of bijwoord + werkwoord) besproken (GN 350-352).

Maar kunnen veranderingen in het gebruik van die mogelijkheden niet toch wel degelijk morfologische veranderingen zijn? GN doelt daar ook op als bij de bespreking van samengestelde bijvoeglijke naamwoorden van het type *beursgenoteerd* opgemerkt wordt: "We zien hier bij de morfologie hetzelfde als wat we al meermaals in andere hoofdstukken van de grammatica hebben waargenomen, namelijk dat het nieuwe strikt genomen niet nieuw is, in voorgaande eeuwen ook al aangetroffen werd, en dat slechts de frequentie waarmee iets optreedt, verhonderd-, verduizendvoudigd wordt. (...) het lijkt wel, alsof de meerderheid van wat we taalveranderingen zouden willen noemen, in feite een enorme toename is van de frequentie van iets dat vroeger ook al wel eens voorkwam, of een enorme daling van de frequentie van iets wat veel voorkwam, tot iets dat nog slechts marginaal gebeurt" (GN 340-1).

Wijzigingen in de gebruiksfrequentie kunnen bij woordvorming inderdaad van belang

zijn, al was het maar omdat ze een verandering in de productiviteit van een bepaald procédé weerspiegelen. Het verschil tussen productieve en improductieve procédés is gra-
 dueel, en zowel verlies als toename van productiviteit verlopen geleidelijk. Het is niet een-
 voudig om daar in een concreet geval iets zinnigs over te zeggen. Ten eerste is het de vraag
 hoe representatief de genoteerde gebruikgevallen zijn. GN geeft bijvoorbeeld 44 "nieu-
 we" gevallen van bijvoeglijke naamwoorden op *-baar* van *omblaasbaar* (plezier) tot *inbaar*
 (van een termijn), plus nog eens vijf daarvan afgeleide woorden op *-heid*, zoals *maak-
 baarheid*, meer dan de helft afkomstig uit *NRC-Handelsblad* tussen 1969 en 1987. "De mode
 lijkt momenteel enigszins op z'n retour, maar tien en twintig jaar geleden leek men nage-
 noeg onbeperkt elk overgankelijk werkwoord te kunnen gebruiken voor een afleiding
 met *-baar*", aldus GN (334). Dus eerst een toegenomen productiviteit, terwijl het gebruik
 inmiddels weer op de terugweg is? Of zijn de auteurs opgehouden met het noteren van
 nieuwe woorden op *-baar*? Ons eigen materiaal, een erg willekeurige selectie, bevat voor
 de periode 1992-1998 nog altijd zo'n 50 "nieuwe" woorden als *afdwingbaar* (van vrede)
NRC-Handelsblad 21/2/96 en *aanklikbaar* (van krantenartikelen op een website) *NRC-Han-
 delsblad*, 18/4/98. Maar ook voor ons materiaal geldt: het opmerken van nieuwvormingen
 is erg subjectief en bovendien: wanneer is een woord 'nieuw'? Een aardig voorbeeld is
behapbaar (van bewegwijzering), waarvan GN een vindplaats geeft uit 1979. En wij maar
 denken dat het anno 1993 nieuw was, toen we het, samen met *studeerbaar*, tegenkwamen,
 gezegd van studieprogramma's. Voor een taalgebruiker kan een woord nieuw zijn, ook al
 is het al eens eerder door een ander gehoord of gevormd. In de beginfase zullen bepaalde
 woorden op verschillende plaatsen door verschillende sprekers worden gevormd, en in
 die zin voor de individuele taalgebruiker nieuw zijn. Nu zijn de auteurs de eersten om toe
 te geven dat hun oordelen over frequentieveranderingen slechts 'indrukken' zijn en dat
 aan het materiaal "geen statistische conclusies verbonden kunnen worden" (GN 23), maar
 dat betekent dat uitspraken over (veranderingen in) productiviteit helaas niet mogelijk
 zijn. Wel biedt GN op dit punt voldoende stof voor nader onderzoek.

Een tweede punt is dat de aard van een eventueel toegenomen gebruik nadere analy-
 se behoeft. Het is jammer, dat GN het niet aangedurfd of gekund heeft om daar, ondanks
 de beperktheid van de gegevens, iets aan te doen. Naar ons idee is het bij de bijvoeglijke
 naamwoorden op *-baar* niet alleen maar 'meer van hetzelfde'. De toename zou wel eens
 mede kunnen liggen aan de uitbreiding van het oorspronkelijk hogere register naar de
 meer alledaagse taal. Dat blijkt misschien niet direct uit een bron als *NRC-Handelsblad*,
 maar mogelijk wel uit het soort werkwoorden dat als basis voorkomt, zoals in *behapbaar*,
pruimbaar (van Vondels verzen), *doorprikbaar* (van enthousiasme), werkwoorden waarbij
 men vroeger mogelijk de voorkeur gaf aan de constructie *niet te V-en* (*niet te pruimen*, bij-
 voorbeeld). Een tweede verandering zou de uitbreiding naar onovergankelijke werk-
 woorden kunnen zijn, zoals we die aantreffen in *onschaatsbare rokjes* (*de Volkskrant*
 10/2/96) of *studeerbare propedeuse* (*Mare* 14/9/92). Vooralsnog zijn dit alleen vermoedens,
 maar we durven ze uit te spreken omdat we ermee kunnen laten zien, dat de mogelijkhe-
 den slechts heel geleidelijk in het gebruik veranderen, dus dat de grens tussen 'gebruik' en
 'wijziging van de mogelijkheden' die beslissend zou zijn voor de vraag of we met een mor-
 fologische verandering te maken hebben, zo niet een fictie, dan toch zeker niet scherp is.

Opvallend afwezig in GN zijn de niet-geheel systematische nieuwvormingen die Van
 den Toorn (1997:504) juist "geheel nieuwe vormen van morfologie" noemt: afkortingen

(ordi), letterwoorden (Riagg), lettergreepwoorden (gsm), allerlei combinaties van morfeemsplinters (botel), de trochee op -o (flexo, 'flexibele werknemer', *NRC-Handelsblad* 10/2/96) en vormen van samensmelting (musturberen, 'je werk niet kunnen loslaten', *Leids Dagblad* 22/7/00), euro-forie, 'optimisme over Europa', *NRC-Handelsblad* 11/04/95). Deze mogelijkheden om nieuwe woorden te vormen zijn wederom niet nieuw, maar het gebruik lijkt wel toe te nemen. Net als de afleidingen op -er van nomina (thuisfronters, de *Volkskrant* 17/07/95, Melkertbaner, de *Volkskrant* 04/07/96) lijken ze vooral te gedijen in het meer informele taalgebruik: de spreektaal, of de columns in dagbladen. Hun toenemende productiviteit zou dus wel eens te danken kunnen zijn aan een toegenomen tolerantie tegenover informeel taalgebruik, ook in meer formele context. Waarmee we weer beland zijn bij de vraag in hoeverre we hier te maken hebben met een taalverandering.

In het algemeen willen wij nog opmerken dat GN in hoofdstuk 9 (over de uitspraak!) weliswaar bespreekt hoe in de 20ste eeuw de norm voor de Standaardtaal is verschoven van de schrijftaal naar de gesproken taal, maar dat in de hoofdstukken over syntactische en morfologische veranderingen deze verschuiving niet of nauwelijks als een factor in het veranderingsproces wordt gepresenteerd.

6 Tenslotte

In GN hebben zeer veel verschijnselen een plaats gekregen, in sommige hoofdstukken meer in samenhang met elkaar dan in andere. Herhaaldelijk wordt bij de behandeling van een specifiek verschijnsel teruggegrepen op vroeger eeuwen, tot de Middeleeuwen toe. Taalkundigen beseffen dat bepaalde ontwikkelingen geplaatst kunnen worden in het kader van 1000 jaar Nederlands in plaats van de eeuw waarover dit boek gaat, en niet-vakgenoten gaan zich realiseren dat veel taalveranderingen eeuwen nodig hebben om hun beslag te krijgen. Zij zullen door het gebodene wellicht nieuwsgierig worden naar oudere fasen van het Nederlands. Echter, primair hebben we te maken met een geschiedenis van het 20ste-eeuws Nederlands en de lezers zien ook veel 'nieuwe', echt 20ste-eeuwse verschijnselen de revue passeren. Zo is bijvoorbeeld het gebruik van *iemand* als zelfstandig naamwoord in *een sympathiek iemand*, *een gewoon iemand* een recent verschijnsel en dat geldt ook voor de uitbreiding van *geen enkel(e)* van *geen enkele bezoeker* (telbaar) naar *geen enkel vertrouwen* (niet telbaar).

Er zijn maar weinig veranderingen aan het oplettende oog of oor van de auteurs ontgaan. Op één ommissie willen wij hier wijzen: de opmerkelijke ontwikkeling bij *degene/diegene*. Dit bepalingaankondigende voornaamwoord, dat oorspronkelijk slechts met een beperkende betrekkelijke bijzin optrad (*degene die een boek wil, moet zich melden*) en alleen betrekking kon hebben op personen, kan tegenwoordig ook slaan op dieren of dingen (*Er staan meer dan twintig platen op zijn naam; vooral degene die hij maakte met The Lovers Rockgroup hadden veel succes*), voorkomen met een voorzetselgroep (*hij was degene met de contacten*) en bovenal anaforsch gebruikt worden zoals in *als iemand zich daar prettig bij voelt, dan mag degene dat van mij doen* (zie voor het verschijnsel en de voorbeelden De Boer Ms.).

GN biedt een overzicht van veel veranderingen die in de 20ste eeuw aan de gang zijn, zijn begonnen of worden afgesloten. Het ruime, niet-taalkundig geschoolde publiek vindt in GN een mooi overzicht van taalverschijnselen, die op leesbare wijze, met vermindering van vakjargon worden gepresenteerd. Een negatief punt is wel dat er te weinig onder-

scheid wordt gemaakt tussen de verschillende soorten van taalverandering: stilistische wijzigingen en ingrijpende veranderingen in de taalsystematiek komen naast elkaar aan de orde; geschreven en gesproken taalverschijnselen worden vaak niet uit elkaar gehouden. Al wilden de auteurs "een breed overzicht geven", dat zou niet hoeven te betekenen dat geen rangorde in de verschijnselen wordt aangebracht. Ook had het fenomeen taalverandering belicht kunnen worden vanuit taaltheoretische achtergrond. Meer inzicht in de methode en werkwijze van de taalkunde zou eveneens het boek ten goede zijn gekomen. Naar ons oordeel ontbreken achtergronden en verklaringen te zeer.

De tekorten voor de doelgroep van taalkundigen zijn in het voorafgaande besproken; van een aantal ervan zijn de auteurs zich ook bewust. Veel van de beschreven veranderingen bieden evenwel aanknopingspunten voor interessant nader onderzoek, onderzoek naar de precieze gang van zaken bij een verandering of onderzoek naar een verklaring. Het was de bedoeling van de auteurs dat hun boek een begin en een aanzet tot verder onderzoek zou zijn. Hun voorbeeldmateriaal was zo uitgebreid "opdat latere onderzoekers een handvat aangereikt krijgen om de aangesneden kwesties nader te onderzoeken" (GN 23). De rijke inventarisatie die de *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw* geeft, daagt zeker tot onderzoek uit.

Bibliografie

- ANS (1997): W. Haeseryn e.a. (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Nijhoff, 2e druk.
- Boer, Minne G. de (Ms.).** *Anaforisch degene*.
- Duinhoven, A.M. (1997).** *Middel nederlandse syntaxis. Synchron en diachron. Deel 2. De werkwoordgroep*. Groningen: Nijhoff.
- Hock, Hans Henrich (1991).** *Principles of Historical Linguistics*, Berlin: Mouton de Gruyter, second edition.
- Hüning, Matthias (1993).** Visies op taalverandering. *Forum der Letteren* 34, 281-302.
- Keller, Rudi (1990).** *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Tübingen; 2. Auflage 1994.
- Keller, R. (1994).** *On Language Change. The invisible hand in language*. London: Routledge.
- Koefoed, G. (1992).** Analogie is geen taalverandering – ofwel: de conventies, het systeem en het sprekend subject. *Forum der Letteren* 33, 11-17.
- McMahon, April M.S. (1994).** *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rooij, J de (1985 & 1986).** De toekomst in het Nederlands; over het uitdrukken van de toekomstige tijd in standaardtaal en in dialect. *Taal en Tongval* 37, 96-123 en 38, 5-32.
- Shannon, Thomas F. (1997).** Word order change in Dutch. *Nowele* 31/32, 361-388.
- Toorn, M.C. van den e.a. (red.) (1997).** *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vandeweghe, W. (1972).** Om en rond de (om) te-konstruktie. *Studia Germanica Gandensia* 13, 37-61.

Digitaal

Het CONDIV-corpus geschreven Nederlands

Inleiding de afgesloten staat is gis'rijke taal volgt. Paragraaf 1 bevat een overzicht van de verschillende corpuscomponenten en hun omvang. In paragraaf 2 gaan we dieper in op de linguïstische specificiteit van de internettaal die het corpus bevat, en paragraaf 3 is gewijd aan de diachrone component van het CONDIV-corpus. In de slotparagraaf vatten we kort samen. Alvorens we de samenstelling van het CONDIV-corpus nader toelichten, moet nog ingegaan worden op de vraag of er geen corpora met bovenstaande kenmerken voorhanden zijn. Qua omvang zijn de nauwste verwanten van het CONDIV-corpus de INL-corpora, en dan vooral het 27 en het 38 Miljoen Woorden Corpus. Hoewel beide corpora getagd werden (waardoor ook op woordsoortelijke informatie gezocht kan worden), zijn ze slechts beperkt bruikbaar voor ons onderzoek. Nog afgezien van het terechte bezwaar dat Verkuyl (1998: 62) tegen de dubieuze tekstselectie in het 38 Miljoen Woorden Corpus heeft, zijn de INL-corpora geografisch te onevenwichtig samengesteld: het 27 Miljoen Woorden Corpus bevat geen Belgisch materiaal, en in het 38 Miljoen Woorden Corpus is het Belgische materiaal beperkt tot teksten uit 50 afleveringen van de Belgische kwaliteitskrant *De Standaard*. Het spreekt vanzelf dat deze asymmetrie onderzoek naar de specifieke linguïstische aard van het Belgische Nederlands nagenoeg onmogelijk maakt (zie in dit verband ook de kritiek in Geeraerts & Bakema 1993).

Binnen het CONDIV-project is bewust geopteerd voor onderzoek op basis van spontaan tot stand gekomen, reëel taalgebruik in plaats van d.m.v. enquêtes geëliciteerde gegevens. Hoewel enquêtes ontgensprekelijk hun nut bewijzen bij het vaststellen van attitudes van taalgebruikers t.o.v. bepaalde taalfenomenen (cf. Geeraerts, Grondelaers & Speelman 1999: 57-64 en 133 e.v.), houden ze voor de vaststelling van lexicale variatie het gevaar in dat ze een capaciteit veronderstellen die taalgebruikers wellicht niet bezitten, i.e. het vermogen om adequaat te rapporteren over de flexibiliteit waarmee ze woorden hanteren (cf. Geeraerts, Grondelaers & Bakema 1994: 17 e.v., en Grondelaers 2000: 60 e.v.).

Dit artikel is gewijd aan het CONDIV-corpus, een elektronisch toegankelijke, regionaal, stilistisch en diachroon gecontroleerde materiaalverzameling van ongeveer 47.000.000 woorden geschreven Nederlands, die speciaal ten behoeve van het CONDIV-project ontwikkeld werd. De opbouw van het artikel is als volgt:

De samenstelling van het CONDIV-corpus

Tabel 1 bevat een overzicht van de bronnen die voor het CONDIV-corpus geëxcerpeerd werden

en hun omvang in aantal woorden: het Nederlandse corpus – dat in totaal 20.338.929 woorden telt –, en het Belgische subcorpus – dat 27.058.652 woorden telt – nagenoeg in evenwicht. Het totale corpus is 47.397.581 woorden groot.

Het corpus bestaat uit twee soorten taal-materiaal. In de sectie kranten taal hebben we een onderscheid gemaakt tussen kwaliteitskranten zoals *De Standaard* en het *NRC Handelsblad* – die doorgaans voor de maatschappelijke en culturele bovenlaag van het krantenlezende publiek bedoeld zijn –, en *massakranten* zoals *De Telegraaf* en *Het Laatste Nieuws* – die voor een breder en minder veeleisend lezerspubliek bestemd zijn. Er zijn nationale massakranten – zoals *Het Laatste Nieuws* en *De Telegraaf* –, maar ook regionale massakranten³ zoals *Het Belang van Limburg*, *De Gazet van Antwerpen* of *De Limburger*, die zich

thematisch vooral tot het nieuws in één regio beperken.

Naast krantenmateriaal bevat het CONDIV-corpus ook Internetaal. Uit Geeraerts, Grondelaers & Speelman (1999) weten we dat het incorrect is het Nederlands als een monostatisch gegeven te beschouwen. Tussen standaardtaal en dialect bevindt zich namelijk tenminste één – maar wellicht meerdere – tussen-niveau(s) waarop een hogere graad van informaliteit samengaat met een toenemende mate van geografische specialisatie: naarmate taalgebruikers in minder formele communicatiesituaties terecht komen drukken ze zich in een regionaler klinkend register uit dat nochtans niet helemaal dialectisch is. In recente publicaties wordt dat register onder meer “tussentaal” (Taeldeman 1992: 33-52), “verkavelings-Vlaams” (Van Istendael 1993: 116), of “soap-Vlaams” genoemd⁴ (Geeraerts 1999: 232).

Omdat het onmogelijk is a priori vast te

zeer informeel (geen redactionele controle)		zeer formeel (veel redactionele controle)			
Internet		Kranten			
	IRC	Usenet	Massakranten Regionaal	Nationaal	Kwaliteitskranten
N	(6.965.291)	(7.748.436)	<i>De Limburger</i> (1.680.636)	<i>De Telegraaf</i> (1.590.581)	<i>NRC Handelsblad</i> (1.520.064)
B	(8.207.007)	(4.980.780)	<i>Het Belang van Limburg</i> (3.012.330) <i>De Gazet van Antwerpen</i> (3.068.405)	<i>Het Laatste Nieuws</i> (3.486.911)	<i>De Standaard</i> (3.228.910)

Tabel 1
Overzicht van de geëxcerpeerde bronnen en hun omvang²

2 Niet opgenomen in Tabel 1 zijn een corpus Belgische en Nederlandse Staatsblattaal ter grootte van resp. 1.074.309 en 833.911 woorden.

3 In verband met de Belgische en Nederlandse regionale massakranten moet opgemerkt worden dat de eerste wel maar de tweede (meestal) niet nationaal verspreid worden.

stellen hoeveel tussenstrata precies onderscheiden moeten worden, gaan we niet in de eerste plaats op zoek naar taalgebruik dat mogelijk representatief is voor een bepaald stratum, maar vertrekken we veel eerder van verschillende types taalsituaties als onafhankelijke variabele, en beschouwen we het daarin gebruikte taalgebruik als afhankelijke variabele. Stratificationele (of stilistische) variatie accommoderen we dan door taal materiaal te vergelijken uit vijf stilistisch verschillende taalsituaties, die we in tabel 1 kunnen uitzetten op een as van "zeer informeel" tot "zeer formeel". Recht evenredig met de formaliteit van een taalsituatie is de mate van redactionele controle op de taalproductie. Die is in krantentaal uiteraard het grootst, want krantenteksten worden niet alleen door de journalisten die ze schrijven nagekeken, maar ook door eindredacteuren en/of taalcorrectoren die vaak nog ingrijpen in spelling en formulering. De nadelige gevolgen van die ingrepen – zie onder meer Verkuyl (1998: 62) – hebben we trachten te beperken door in het CONDIV-corpus twee types spontaan tot stand gekomen, informele internettaal te integreren die we in de volgende paragraaf toelichten.

Internettaal

Internet Relay Chat

IRC – Internet Relay Chat – is een module waarmee internetsurfers online met elkaar kunnen communiceren; via een IRC-client logt men in op één of meer chatkanalen zoals #Vlaanderen, #Leuven of #mp3, die gewoonlijk surfers uit één regio of stad – of uit een belangengroep zoals de mp3-gebruikers – verenigen

4 Voor zover we kunnen nagaan bestaan er geen specifieke benamingen voor het Nederlands-Nederlandse tussenregister: de term "Poldernederlands" (Stroop 1998) is niet helemaal equivalent met de opgegeven termen omdat hij voornamelijk naar een substandaard uitspraakvariant van het Nederlandse Nederlands verwijst.

en in principe over een vooraf vastgestelde topic discussiëren⁵. Omdat de meeste IRC-clients een log-optie bevatten die IRC-conversatie naar digitale bestanden wegschrijft, is het in principe vrij makkelijk om IRC-taal te oogsten.⁶

Wat IRC linguïstisch gezien zo interessant maakt is dat het een variant van het Nederlands genereert die het best gedefinieerd kan worden als "geschreven gesproken Nederlands". IRC-ers trachten tijdens het schriftelijke converseren zo goed mogelijk een conversationeel spreektempo te benaderen en ze laten bij voorkeur de dwang van de standaardtaalnorm en de correcte spelling varen (zie Bays 1998, Hentschel 1998), hetgeen op de Belgische IRC-kanalen tot kleurrijk taalgebruik vol dialectismen en spreektaalfenomenen als enclisie (kunde, hebde), proclisie (kzijn) en t-deletie in voegwoorden, complementizers en persoonsvormen (wa, da, moe) leidt. Vergelijk de volgende passage uit het Belgische chatkanaal "#belgium", waaruit de voorbeelden in de vorige zin afkomstig zijn:

1. <boink> thebuzz, komde gij ier gewoon

5 In realiteit zijn er echter nauwelijks thematische en stilistische beperkingen op IRC, dat niet zonder reden als de meest "anarchistische" internetmodule bekend staat. Voor een overzicht van de sociologische en linguïstische kenmerken van Internet Relay Chat, zie onder meer Ko (1996), Hentschel (1998), Bays (1998), Paolillo (1999), en vooral Herring (1996).

6 In werkelijkheid veronderstelt IRC-taal verzamelen enige handigheid en diplomatie. IRC-kanalen zijn namelijk sterk hiërarchisch georganiseerd: "owners" die een bepaald kanaal opgestart hebben geven aan "operators" die ze vertrouwen beperkte politieke machten, zoals het verwijderen van ongewenste gasten, en het doen naleven van de kanaalvoorschriften. De meest kapitale inbreuk op die voorschriften is "idlen", i.e. wel ingelogd zijn maar niet converseren. Omdat idlers onverbiddelijk verwijderd worden, is het voor de corpusbegerige linguïst doorgaans noodzakelijk één van de operatoren in vertrouwen te nemen en hem toelating te vragen om te mogen loggen zonder tijdelijk of permanent verwijderd te worden.

reklam maken of wa?
 <SarAHken>
 loooooooooooooooooooooooooooooootje !
 <King_John> jaja
 <atttila> daar kunde ook al een goeie pc
 voor kopen zenne
 * DeepStar (((shakes))) lotje
 <Gonzy>
 lotjeeeeeeeeeuuuuuuuuuuuuuuuh
 <thebuzz> neen, gewoon eens vragen,
 maar ben nu al weer weg
 <SarAHken> lotje : how are you !? long
 time no see
 <boink> thebuzz, ge moe daarvoor nie frut-
 ten ;))
 <King_John> zijde weg buzz?
 <Grooveke> atttila : voor 92000 ballen
 ebde nog gene goeie pc
 <King_John> allé jong
 <thebuzz> ja, kzijn weg, nog een beke gaan
 werken
 <King_John> ah... ciao
 <atttila> jawel jong
 <atttila> voor 92000
 <atttila> hebde toch al
 <King_John> ne wreed schone computer
 <atttila> nen pentium II mmx 233

Een typisch kenmerk van IRC is regionaal anta-
 gonisme tussen Nederland en België: Belgische
 kanalen weren doorgaans Nederlandse surfers,
 en Belgische surfers zijn evenmin welkom op
 Nederlandse kanalen. Voor de linguïst is die
 regionale spanning uiteraard voordelig, omdat
 ze tot quasi homogene Nederlandse en Belgi-
 sche corpora van spontaan tot stand gekomen,
 maximaal informeel Nederlands leidt. Voor-
 beeld (2) bevat ter illustratie een gelijkaardig
 fragment IRC-taal, maar dan uit het Nederland-
 se kletskanaal "#amsterdam":

* DJ_DREAMS moe gaan kokuh...
 <DJ_DREAMS> mzzls!
 <fly_> wat voor modum heb je ?
 <DJ_DREAMS> 33.6

<fly_> hmm
 <DJ_DREAMS> maar da moet ie makkelijk
 kennuh haluh...
 <fly_> ondersteunt jou perfider geen 55.6?
 <fly_> profider dus
 <DJ_DREAMS> maark ga nu kokuh anders
 gaan uhr hier een paar uit hun dakkiej...
 <fly_> ok mna
 <fly_> mzzls
 <DJ_DREAMS> jewel maar da heb ik een
 keer verkeerd gdaan op muh modem...
 <DJ_DREAMS> nou kenk muh instellingen
 niej meer trug vinden...
 <DJ_DREAMS> is behoorlijk complex
 modem...
 <DJ_DREAMS> omgeboude aster 4...
 <fly_> hm kut
 <DJ_DREAMS> en die staat nu vast op
 14.4....
 <fly_> whooo:(
 * DJ_DREAMS zit nu achter laptop...
 <DJ_DREAMS> sown ibm ding...

Ook in (2) treffen we een schriftelijke weerga-
 ve van gesproken Nederlands aan, met uit-
 spraakspelling van typische "hollandismen" als
 de geronde schwa (*kennuh, haluh*), [i:]-diminu-
 tieven (*dakkiej*), diftongering van lange klinkers
 (*sown*), enz..

IRC-taal heeft drie mogelijke nadelen voor
 de linguïst. De erbarmelijke spelling bemoeilijkt
 om te beginnen de automatische extrahering
 uit het corpus van het taalfenomeen dat men
 wil onderzoeken. Een fundamenteeler nadeel
 van IRC-materiaal is de algemene afwezigheid
 van lange zinnen, en de geringe(re) kans op het
 voorkomen van complexe taalfenomenen
 (zoals bvb. volledige grammaticale constructies)
 die daarmee samenhangt. Ter compensatie van
 die vermoedelijke schaarste hebben we een
 relatief veel grotere portie IRC-materiaal in het
 corpus geïncludeerd. Omdat er, ten derde, ver-
 schillende conversaties simultaan plaatsvinden
 – zoals vooral uit het Belgische voorbeeld blijkt
 – wordt de natuurlijke discursieve continuïteit

niet zelden onderbroken, en daarom bevatten IRC-conversaties opvallend veel meer "repair" strategieën voor slecht begrepen of te laat geproduceerde vragen of antwoorden.

Usenet

In de internetmodule Usenet wordt in verschillende "newsgroups" over tal van onderwerpen gediscussieerd, zij het dan offline, door middel van e-mails die de gebruiker via "nieuwslezers" als Agent aan een bestaande "thread" van e-mailboodschappen toevoegt. Wie usenetmateriaal aan zijn corpus wil toevoegen kan de afzonderlijke boodschappen één voor één naar overkoepelende bestanden wegschrijven, of een procedure schrijven die dat automatisch doet⁸. Het CONDIV-corpus bevat taal materiaal uit discussieforums over (onder meer) computer- en internettechniek, auto's en motoren, reizen, wetenschap, politiek en sport.⁹

Omdat e-mail een veel minder direct communicatiemedium is dan IRC (debatteerders kunnen hun bijdrage nalezen alvorens ze te versturen), en omdat de operatoren enkel beschaafde nieuwsgroepen op het net aanbieden, is het talige register dat op Usenet gebruikt wordt veel beschaafder en gepolijster dan op IRC, al willen de gemoederen – in het bijzonder in politieke discussies – al eens hoog oplopen. Voorbeeld (3) bevat een uittreksel uit het Belgische discussieforum "be.politics":

3 (CD:er)
(CD:br)
(CD:bc) Newsgroups:be.politics,nl.politiek,
soc. culture.belgium

7 Het Belgische en het Nederlandse IRC-materiaal leverden niettemin 444 resp. 261 presentatieve zinnen op van het type Op het dak staat (er) een schoorsteen (cf. Grondelaers 2000: 86 e.v.).

8 Eddy de Roos van de Universiteit Gent schreef voor ons een dergelijke procedure, en we zijn hem daar ten eerste erkentelijk voor.

(CD:bc) Subject: Re: klacht tegen Wim Elbers
(CD:bc) From: paul@indigoproductions.be
(Paul Goris)

(CD:bc) Date:veThis_<
364F0C5A.7CCD@lvb.net
<3653337a.106881606@news.online.be>
<72p186\$c3m\$1@news3.Belgium.EU.net>
<365067b4.24874836@news.online.be>
<72rgs5\$jkb\$6@mach.vub.ac.be>

In article <72rgs5\$jkb\$6@mach.vub.ac.be>, apardon@rc4.vub.ac.be (Antoon Pardon) wrote:

[.....]
(CD:bc)>
(CD:bc)> Je kan niet alles via de wet oplossen. Als je alles
(CD:bc)> waarvan je denkt dat het verboden zou moeten zijn
(CD:bc)> inderdaad gaat verbieden dan heb je ofwel ook een hele
(CD:bc)> hoop dingen verboden waarvan mensen gaan denken hoe
(CD:bc)> men het in hemelsnaam in zijn hoofd kon halen om zoiets
(CD:bc)> te verbieden ofwel heb je zo'n gedetailleerde lijst van wat
(CD:bc)> mag en wat niet mag dat niemand nog gerust kan zijn dat
(CD:bc)> wat hij doet legaal is want er zou maar eens ergens een
(CD:bc)> element in de lijst zijn waar men net niet aan denkt.

In het algemeen is *dit* waar. Volgens de logica volgt de onoirbaarheid van racisme uit andere wetten. Door de veelheid van inbreuken of een speciale sociale relevantie op een gegeven tijdstip kan het invoeren/handhaven van een anti-racisme wet beargumenteerd worden. Voor mij is het niet essentieel.

9 Over de linguïstische aspecten van Usenet en andere email-discussieforms, zie onder meer Harrison (1998).

De structuur en de samenstelling van het usenetmateriaal vereisen enige technische toelichting. Anders dan bij IRC-kanalen worden Belgische nieuwsgroepen om te beginnen vrij frequent bezocht door niet-Belgische gebruikers, wier bijdragen uiteraard niet in het Belgische corpus thuishoren. Daarnaast zijn de individuele bijdragen zelden in hun geheel bruikbaar: debatteerders hebben net zoals bij normale e-mailcommunicatie de gewoonte om ten behoeve van de transparantie van het debat specifieke punten uit vorige bijdragen waarop ze reageren in de eigen bijdrage te kopiëren. En gezien de oorspronkelijke mail waarop gereageerd wordt meestal reeds in het corpus zit, vormen die "citaten" – die niet zelden enkele paragrafen lang zijn – hinderlijke en statistisch vertekende doublures die bij voorkeur uit de tellingen geweerd worden. Het zou echter onverstandig zijn de citaten fysisch uit het corpus te verwijderen¹⁰: de verwijzing van het (door ons schuingedrukte) *dit* in de eerste zin van de laatste paragraaf van (3), bijvoorbeeld, zou bij ontstentenis van de gekopieerde passages onduidelijk zijn.

Om deze problemen structureel op te lossen werd een posthoc filter ontwikkeld die niet-Belgische mails uit de gedownloade bestanden deleert, en uit vorige berichten geciteerd materiaal markeert. De CAML-filter – Condiv Ad Hoc Markup Language – maakt in hoofdzaak gebruik van de identificatiegegevens die per afzonderlijke bijdrage opgeslagen wordt. Zoals de beginregels van (3) illustreren wordt voor alle mails in een "paspoort" gespecificeerd in welke *Newsgroups* ze gepost zijn (dat kunnen er – zoals het voorbeeld toont – verschillende zijn), wat het (ruime) *subject* is waarover gediscussieerd wordt, wie ze verzonden heeft – het emailadres van de afzender in de *From*-lijn –, en de date waarop dat gebeurde:

¹⁰ Over het verwijderen van ongewenste informatie uit tekstcorpora en de gevaren daarvan, zie Huber (1989: 62).

De CAML-tool verwijdert uit alle Belgische bestanden de mails die verstuurd zijn door debatteerders waarvan het emailadres *@*.nl is, en uit de Nederlandse bestanden alle mails van *@*.be-afzenders. Deze procedure zorgt er onder meer voor dat de bijdrage in (3) uit het Nederlandse corpus verwijderd wordt, waar hij blijkens de *Newsgroups*-opgave "nl.politiek" anders in terecht gekomen zou zijn. Behalve Nederlandse bijdragen, vinden we in Belgische nieuwsgroepen niet zelden ook interpellaties van Franstalige Belgen (bijvoorbeeld in discussies over communautaire aangelegenheden). Om die bijdragen te verwijderen bevat CAML een beperkt lexicon van Franse functiewoorden die – wanneer ze aangetroffen worden – aantonen dat de betreffende boodschap anderstalig is, en dus verwijderd mag worden. Tenslotte zorgt CAML ook voor een beperkte markup: omdat alle mails met de *Newsgroups*-lijn beginnen, kan het begin en het einde van elke mail met respectievelijk de tags {CD:br} en {CD:er} gesignaleerd worden. De geciteerde passages uit vroegere mails – die de machine aan het prefix ">" herkent – worden bovendien met de tag "{CD:bc}" gemarkeerd, net zoals het identificatiepaspoort met de *Newsgroups*-, de *Subject*-, de *From*- en de *Date*-lijn. Op die manier kan de onderzoeker zich bij de digitale ontsluiting van de data – die in het CONDIV-project met de corpus-tool *Abundantia Verborum* gebeurt (Speelman 1997)¹¹ – beperken tot de delen van het usenetcorpus die niet met {CD:bc} gemarkeerd zijn.

Het diachrone corpus

Gezien de diachrone ambitie van het CONDIV-project bevat het corpus dat hier aan de orde is ook een diachrone dimensie, waarop materiaal uit 1958, 1978 en 1998 gecontrasteerd wordt. Omdat IRC en Usenet recente mediafenomenen zijn kunnen ze niet ingevuld worden voor de oudere periodes, en daardoor bevat het diachrone corpus alleen oudere tegenhangers van

de kranten. De afwezigheid van elektronisch beschikbare historische krantenedities noopte ons ertoe krantenmateriaal uit 1958 en 1978 in te scannen.¹¹ Dat het diachrone corpus qua omvang beperkter is dan het synchrone, is een rechtstreeks gevolg van de hoge kostprijs (en de grote foutenmarge) die met het inscannen van sterk verzuurde, poreuze krantenpagina's gepaard gaat. De diachrone corpuscomponenten worden toegelicht in Tabel 2:

	BE	NL
1958	<i>De Standaard</i> <i>De Gazet van</i> <i>Antwerpen</i>	<i>NRC Handelsblad</i> (toen <i>Nieuwe Rotterdamse Courant</i>)
1978	<i>De Standaard</i> <i>De Gazet van</i> <i>Antwerpen</i>	<i>NRC Handelsblad</i> (toen <i>Nieuwe Rotterdamse Courant</i>)
totaal 5.666.763 woorden		
Tabel 2 De diachrone component van het CONDIV-corpus		

Conclusies

In vergelijking met bestaande corpora geschreven Nederlands biedt het CONDIV-corpus het belangrijke voordeel dat het regionaal, stilistisch, en diachroon gecontroleerd werd. De verticale as van Tabel 1 symboliseert de regionale dimensie waarop Nederlands Nederlands en Belgisch

11 Meer informatie over Abundantia Verborum is te vinden op <http://www.ling.arts.kuleuven.ac.be/genling/abundant>.

12 De scanopdracht werd uitgevoerd door de gespecialiseerde firma Scan Sys uit het Nederlandse Leidschendam. Wij zijn de Centrale Bibliotheek van de K.U.Leuven dankbaar voor het ter beschikking stellen van het historische krantenmateriaal.

Nederlands met elkaar gecontrasteerd worden. Op de horizontale as worden de verschillende bronnengroepen op een stratificationeel-stilistische dimensie gesitueerd. Van links naar rechts in Tabel 1 treedt er een progressieve formalisering en de-regionalisering op: de IRC'er richt zich uitsluitend tot zijn eigen overbeschermde virtuele forum. De usenetbezoeker wenst over het algemeen constructief te discussiëren en is veel minder restrictief wat lidmaatschap van de discussiegroep betreft; hij past zijn taalgebruik dan ook aan die grotere ernst en toegankelijkheid aan. Wie in een regionale massakrant publiceert heeft al gauw een hele provincie als potentieel lezerspubliek, en het bereik van nationale massakranten en kwaliteitskranten wordt slechts beperkt door de staatsgrenzen. Parallel met de formaliteit van de taalsituatie, neemt van links naar rechts in de tabel ook de mate van "redactionele controle" op de taalproductie toe. In het IRC-materiaal is die redactionele controle gezien de eenzame en éénmalige online schrijfbaarheid van de auteur minimaal: wie IRC't tracht te schrijven zoals hij spreekt, met alle orthografische, stilistische en retorische onvolkomenheden vanden. De usenetgebruiker daarentegen heeft veel meer redactionele controle over zijn bijdragen, omdat hij ze – alvorens hij ze aan de "thread" toevoegt – kan nalezen, en indien nodig en gewenst kan corrigeren. Bij de kranten wordt de redactionele controle zelfs verdubbeld, omdat de auteur de ultieme controle over het artikel dat hij net geschreven heeft aan een eind- of hoofdredacteur overdraagt, die niet zelden nog ingrijpt in spelling en formulering.

Stefan Grondelaers (K.U. Leuven)*
Katrien Deygers (I.N.L. Leiden)
Hilde Van Aken (V.U. Amsterdam)
Vicky Van Den Heede (U. Gent)
Dirk Speelman (K.U. Leuven)

* Katrien Deygers, Stefan Grondelaers, Hilde Van Aken en Vicky Van Den Heede zijn de uitvoerders van het

CONDIV-project. Dirk Speelman is afdelingsinformaticus van het Departement Linguïstiek van de K.U.Leuven; hij verzorgde de digitale opmaak van het CONDIV-corpus en de elektronische ontsluiting. Geïnteresseerden kunnen voor onderzoeksdoeleinden gebruik maken van het Internetmateriaal in het corpus; voor inlichtingen en aanvragen, e-mail Stefan Grondelaers (stefan.grondelaers@arts.kuleuven.ac.be) of Vicky Van Den Heede (vicky.vandenheede@rug.ac.be).

Bibliografie

Bays, H. (1998). Framing and face in internet exchanges: a socio-cognitive approach. *Linguistik Online* 98/1. Online publicatie op <http://viadrina.euv-frankfurt-o.de/~wjournal/bays.html>

Geeraerts, D. (1999). Noch standaard, noch dialect. 'Tussentaal' in Vlaanderen en Nederland. *Onze Taal* 68, 232-235.

Geeraerts, D. & P. Bakema (1993). Materiaalverzamelingsmethodes in lexicologie en lexicografie. In: A. van der Veen (ed.), *Op je woorden passen. Voordrachten gehouden tijdens het symposium van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in Antwerpen op 18 januari 1993*, 10-22. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie.

Geeraerts, D., S. Grondelaers & P. Bakema (1994). *The structure of lexical variation. Meaning, naming, and context.* (Cognitive Linguistics Research 5). Berlijn: Mouton de Gruyter.

Geeraerts, D., S. Grondelaers & D. Speelman (1999). *Convergentie en divergentie in de Nederlandse woordenschat. Een onderzoek naar kleding- en voetbaltermen.* Amsterdam: Meertensinstituut.

Grondelaers, S. (2000). *De distributie van niet-anaforisch er buiten de eerste zinsplaats. Sociolexicologische, functionele en psycholinguïstische aspecten van er's status als presentatief signaal.* Doctorale dissertatie K.U. Leuven.

Harrison, S. (1998). E-mail discussions as conversation: moves and acts in a sample

from a listserv discussion. *Linguistik Online* 98/1. Online publicatie op [http://viadrina.euv-frankfurt o.de/~wjournal/harrison.htm](http://viadrina.euv-frankfurt-o.de/~wjournal/harrison.htm)

Hentschel, E. (1998). Communication on IRC. *Linguistik Online* 98/1. Online publicatie op <http://viadrina.euv-frankfurt o.de/~wjournal/irc.html>

Herring, S. (1996). *Computer-mediated communication: linguistic, social and cross-cultural perspectives.* Amsterdam: Benjamins.

Huber, O. (1989). Representatie van tekstcorpora in de computer. In: B. de Haar & K.H. van Reenenstein (red.), *Corpusgebaseerde woordanalyse. Jaarboek 1989.* Amsterdam: V.U. Amsterdam, Vakgroep Taalkunde.

Istendael, G. Van (1993¹⁰). *Het Belgisch labyrint. Wakker worden in een ander land.* Amsterdam: De Arbeiderspers.

Ko, Kwang-Kyu (1996). Structural characteristics of computer-mediated language: a comparative analysis of Interchange discourse. *Electronic Journal of Communication* 6/3. Online publicatie op <http://ublib.buffalo.edu/libraries/eresources/ejournals/records/ejc.html>

Labov, W. (1972). Some principles of linguistic methodology. *Language in Society* 1, 97-120.

Paolillo, J. (1999). The virtual speech community: social network and language variation on IRC. *Journal of Computer-Mediated Communication* 4/4. Online publicatie op <http://jcmc.huji.ac.il/paolillo.htm>.

Speelman, D. (1997). *Abundantia Verborum. A computer tool for carrying out corpus based linguistic case studies.* Doctorale dissertatie K.U.Leuven.

Stroop, J. (1998). *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt.* Amsterdam: Bert Bakker.

Taldeman, J. (1992). Welk Nederlands voor de Vlamingen?. *Nederlands van Nu* 40, 33-52.

Verkuyl, H.J. (1998). O corpora, O mores. *Nederlandse Taalkunde* 3, 60-63.

Boekbeoordelingen

Pieter Muysken, *Talen. De toren van Babel*.
Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
104 blz. ISBN 90-5356-318-0 f. 19,50.

Dit boekje van Pieter Muysken is zeer welkom. Er zijn erg weinig populariserende taalkundige werkjes op de markt die specifiek ingaan op de diversiteit van talen. Naast de algemene inleidingen tot de linguïstiek en een aantal generatief geïnspireerde bestsellers over taal, cognitie en taalverwerving, kan deze uitgave het beeld van de taalkunde verbreden en nuanceren. Dat lijkt ons bijzonder nuttig: de taalkunde heeft het grote publiek zo veel meer te bieden dan de traditionele sterk historisch geïnspireerde overzichten (type "Algemene Taalwetenschap"), het onderzoek naar de linguïstische capaciteiten van mensapen en de recente evoluties in de cognitive sciences. Muysken kwijt zich erg goed van zijn taak: op iets meer dan honderd bladzijden schetst hij een uiterst up-to-date beeld van gangbare theorieën over taaldiversiteit. Verder doet hij een overtuigende poging om (gesproken) talen te definiëren, te situeren ten opzichte van onder meer geplande talen en doventalen en geeft hij een bijna encyclopedische schat aan informatie mee. Daarenboven vindt hij ook nog de ruimte om een aantal leuke anecdotes de revue te laten passeren en bij tijd en wijle een aantal prikkelende vragen te formuleren.

Toch bevat het boek ook een klein aantal mindere passages, ongelukkig gekozen aandachtspunten en gemiste kansen, waarvan de meeste wellicht onmiddellijk verband houden met de zeer beperkte ruimte die de auteur toegemeten kreeg. Natuurlijk is het zo dat dit formaat de drempelvrees bij de niet-taalkundige gevoelig zal verlagen, maar dat heeft dan wel tot

gevolg dat een aantal interessante onderwerpen niet of onvoldoende uitgewerkt kunnen worden, en zo vaag of al te gespecialiseerd moeten blijven.

Een van die gemiste kansen is bijvoorbeeld een expliciete verwijzing naar sociolinguïstisch onderzoek à la Labov (1966, 1972). Terwijl de auteur het hele boekje ophangt aan de vraag waarom talen zo divers zijn, gaat hij niet in op de meer sociologische verklaringsgronden, waar hij zich echter wel telkens op beroept. Zo vermeldt hij dat, behalve in de stilistische variatie, ook in de sociale variatie de *raison d'être* van de taaldiversiteit kan gevonden worden (p.18). Die differentiatieclaim loopt als een rode draad door het boek en vormt voor de auteur ook het sluitstuk van zijn betoog. De lezer mag bij zo'n fundamenteel punt (hoe evident ook) wel enige concrete voorbeelden en theoretische verdieping verwachten.

Aan de andere kant is het wel zo dat de auteur moeite doet om een aantal hardnekkige misverstanden uit de wereld te helpen. Muysken toont overtuigend aan hoe het romantische, ethnocentrische idee van de "primitieve" exotische talen de laatste decennia volledig is ontmaskerd. Hij wijst er herhaaldelijk op dat vreemde talen als het Yahgan (gesproken door nomaden in Patagonië), waarmee hij de sectie "De Talen van de wereld" opent, even complex zijn als onze westerse talen. De hoofdbrok van deze eerste sectie gaat echter vooral in op de complexiteit van het begrip "taaldiversiteit", met onder andere aandacht voor de verschillende (culturele en linguïstische) criteria die van belang kunnen zijn in de perceptie van een taal als volwaardige taal of juist als dialect van een andere taal. Muyskens terminologie kan

daarbij een nuttige innovatie blijken: bij hem is een "buitentaal" de naam voor een taal die als een apart linguïstisch systeem ervaren wordt, en een "binnentaal" de naam voor een systeem dat op linguïstische gronden als eenheid kan worden onderscheiden. Hindi en Urdu zijn eigenlijk een en dezelfde binnentaal, maar functioneren socio-cultureel gezien als twee verschillende buitentalen; Sranan is een voorbeeld van het omgekeerde.

In dit deel heeft de auteur verder nog aandacht voor de vele wijzen waarop talen kunnen verschillen, wat hij illustreert met een geordende reeks voorbeelden: lexicalisaties, woordvolgorde, markering van argumenten, naamvallen, etc. Naast de soorten verschillen bespreekt hij ook de verschillende soorten verwantschappen tussen talen (genetisch en typologisch), waarbij telkens concrete voorbeelden worden aangehaald. Ook illustreert hij vormen van areale beïnvloeding aan de hand van een aantal Sprachbünde. Ten slotte richt hij zich op het fenomeen van de taalfamilies. Ook hier vertrekt de auteur met herkenbare voorbeelden, in dit geval de verwantschap tussen Duits en Nederlands, en verder het wel vaker aangehaalde cross-linguïstische lijstje telwoorden dat een aantal verwantschappen tussen verschillende talen overtuigend presenteert. Zoals vaak in dit boek geeft de auteur blijk van kennis van zaken en een genuanceerde blik: hij slaagt erin om tegelijk een vrij exhaustief overzicht te geven van de verschillende taalfamilies én die indeling in taalfamilies in één moeite door te problematiseren, vooral wat de talen van de Nieuwe Wereld betreft. Dit heeft in dit geval echter wel tot gevolg dat de lezer gebombardeerd wordt met een opsomming van namen en feiten, die soms de leesbaarheid in de weg staan. Een schematische voorstelling had niet misstaan, vooral gezien de soms ietwat vreemde keuze van illustraties (zo neemt het voorplat van een grammatica van het Quechua p.90 volledig in).

De tweede sectie, "Het ontstaan van talen", opent met de vraag wat taal eigenlijk is. Als

onderdeel van linguïstische introducties is dit uiteraard klassiek, maar wat hierop aansluit is het meest innovatieve deel van Muyskens boek: het onderzoek naar creolentalen. Bij de bespreking van de taalgenese schenkt Muysken veel meer aandacht aan het ontstaan van specifieke talen dan gebruikelijk is. Dit gaat jammer genoeg ten koste van de aandacht voor het ontstaan van talen in het algemeen (zie onder meer Koch 1990). Wél vermeldt Muysken het gegeven dat er sinds 1500 enkele honderden nieuwe talen zijn ontstaan, als gevolg van onderling contact. Muysken legt eerst kort uit hoe *pidgins* ontstaan, met aandacht voor hun distinctieve kenmerken: beperkingen wat betreft de flectie-morfologie, relexificatie, typische idiomen, ideofonen, etc. Bij zijn beschrijving van creolentalen richt hij zich vooral op het verschil tussen lexicale en grammaticale elementen in de brontalen en de manier waarop dat verschil zichtbaar is in de uiteindelijke creolentaal: vaak wordt het lexicon van de dominante taal overgenomen, maar blijft de grammatica van de gedomineerde taal intact.

De invloed van substraattalen (gedomineerde talen) op de uiteindelijke creolentalen diept hij verder uit. Zo stelt hij dat in het Media Lengua, een taal ontstaan uit het contact van Quechua en Spaans, de lexicale eigenschappen van inhoudswoorden hebben kunnen overleven via relexificatie (omdat er veel overlappingen zijn in de lexicalisering van Spaans en Quechua), maar dat de structuur van de functiewoorden ingrijpend is veranderd. Dit is een van de interessantste passages uit het boek en het is jammer dat Muysken dit nog niet wat meer heeft uitgewerkt.

Wat betreft het gebruik en de uitleg van de terminologie en begrippen is de auteur soms slordig en inconsequent. De voorbeelden zijn verspreid over het hele boek: zo wordt "dubitatief" (p.59) wél uitgelegd en spendeert de auteur ook een paar zinnen aan de eerder eenvoudige claim dat functiewoorden geen duidelijke betekenis hebben (p.48), maar blijft

de "Saussureaanse eigenschap van dubbele articulatie" (p.94) onverklaard of impliciet (p.98), net zoals het concept "ideofoon" (p.39). Bij de bespreking van de creole talen blijven de begrippen "brontaal" en "doeltaal" ongedefinieerd, wat gezien de verschillende technische invullingen van die begrippen (men denke hierbij bijvoorbeeld aan de vertaalwetenschap) toch jammer is. Ook een register ontbreekt, en ook dat mag je als lezer toch wel verwachten in een inleidend boek met een brede waaier aan informatie. Wél zeer consequent zijn Muyskens pogingen om de stof voor het Nederlandstalige doelpubliek toegankelijker te maken. Als hij het eerder had over het onbekende Media Lengua, zal hij in zijn stuk over taalvermenging ook kruisbestuivingen van het Nederlands met bijvoorbeeld het Turks laten zien. Hij toont overtuigend aan hoe Turkse jongeren niet louter van code wisselen, maar hoe dat tegelijk soms kan leiden tot taalvernieuwing.

Het derde deel, dat de verschillen tussen talen belicht, opent met alweer een aantal interessante meta-theoretische weetjes, van een overzicht van de eerste grammatica's van volkstalen tot de invloed van de bijbelstudie, het Latijn, en de geestelijke zendingsdrift op diezelfde en andere grammatica's (met een uitgewerkt voorbeeld over de beschrijving van relatiefzinnen in het Quechua). De vergelijkende traditie binnen de taalkunde wordt kort aangestipt, met de vermelding van de vroege vertegenwoordigers Wilhelm von Humboldt en Friederich von Schlegel, maar ook met het obligate begrippencomplex isolerend-agglutinerend-flecterend-incorporerend, dat toch net iets te summier wordt samengevat.

Voorts zoomt de auteur nog even in op grote namen als Franz Boas, Edward Sapir en Joseph Greenberg om zo de vergelijkende taalkunde historisch te kaderen. Ook Chomsky's zoektocht naar universalia wordt kritisch geduid en in een aparte sectie wordt ingegaan op de relatie tussen taal en denken, met veel kritiek op de Sapir-Whorf-hypothese en een

genuanceerde bespreking van de relatie tussen complexiteit, en de Chomskyaanse begrippen E-taal (voor "extern", i.e. sociologisch) en I-taal (voor "intern", i.e. psychologisch). Het moet gezegd dat dit het overzicht vlót en flitsend maakt, maar door het steeds verspringende aandachtspunt (van historische naar contemporaine data, van linguïsten naar talen, van begripsintroducties naar taaleigen) lijkt Muyskens stijl af en toe net iets te badinerend: wel onderhoudend, maar niet altijd even bruikbaar als beknopt naslagwerk.

Het laatste deel, ten slotte, probeert de cirkel rond te maken door "terug naar Babel" te gaan. In de eerste sectie wordt de functionele verklaring voor de taaldiversiteit nog eens herhaald, en aangevuld met de stelling dat taalinovatie vooral mogelijk wordt door de menselijke capaciteit tot meertaligheid. De volgende sectie biedt nog een andere invalshoek: volgens de auteur is de diversiteit ook verklaarbaar uit het feit dat het taalvermogen gebruik maakt van vier verschillende, autonome modules of mentale vermogens. De vier cognitieve systemen, met name, interactie, semiotiek, syntaxis en cognitie worden kort toegelicht, onder meer met behulp van niet-talige voorbeelden. Ons inziens blijft de auteur hier te lang bij stilstaan, vooral omdat het verband met het hoofdonderwerp van het boek niet altijd even expliciet wordt gemaakt. Ook de grammaticalisatie van lexicale onderscheidingen, als voorbeeld van een raakvlak tussen twee componenten (syntaxis en semiotiek), wordt niet overtuigend verbonden met de problematiek van de taaldiversiteit.

De vierde sectie van dit laatste deel is veruit het zwakste van het hele boek. Niet alleen krijgt dit onderdeel over het lexicon buitensporig veel aandacht, maar de bespreking van de verschillen tussen syntaxis en lexicon is ook niet duidelijk gestructureerd.

Een ultra-korte conclusie sluit dit knappe boekje af. Van de weinige minpunten is wellicht het belangrijkste dat de auteur niet altijd de

kans kreeg om een aantal analyses uit te werken. Ook dat is uiteindelijk een compliment.

Andreas Ammann en Bert Bultinck

Bibliografie

Hockett, C.F. 1954. 'Two models of grammatical description', In: *Word* 10, 210-231.

Koch, W. A. (ed.) 1990. *Geneses of Language: Acta Colloquii = Genesen der Sprache* (=Bochum publications in evolutionary cultural semiotics 11), Bochum: Brockmeyer.

Labov, W. 1966. *The social stratification of English in New York city*, Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.

Labov, W. 1972. *Sociolinguistic patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Nicoline van der Sijs (red.), *Taaltrots. Purisme in een veertigtal talen.* Amsterdam/Antwerpen: Contact 1999. 447 blz. ISBN 90 254 9624 5 f 49,90.

Het is een interessant idee een aantal deskundigen uit te nodigen om iets te zeggen over het verschijnsel purisme in een hele reeks talen van overal ter wereld. Volgens de titel van het boek waarin die bijdragen samengekomen zijn, stamt purisme uit een attitude die als 'taaltrots' bestempeld kan worden: een term die meer dan purisme verwijst naar het positieve, het feit dat een spreker een gevoel van trots koestert betreffende zijn taal via welke hij zich deel voelt uitmaken van een gemeenschap. Die trots, de liefde voor de eigen taal, leidt vanzelf tot taalzorg, maar die kan in welbepaalde omstandigheden uitlopen op het afwijzen van wat ervaren wordt als niet tot de taal behorend.

Intrigerend is te kijken hoe de verschillende talen ter wereld zich hierbij opstellen, en wat daarbij de sociologische, politieke, ideologische of andere verklaringsgronden zijn. De opzet van een boek als *Taaltrots* wekt bij de lezer de

verwachting dat hij een beeld zal krijgen van de relatie tussen taalbeleid en algemene maatschappelijk-politieke situaties: er wordt mee verwezen naar een attitude die een taalgemeenschap als geheel kan kenmerken, maar ook bepalend kan zijn voor het taalbeleid van een bepaalde overheid, meestal in de praktijk gebracht langs meer of minder officiële genootschappen en academies. Voor een deel wordt die verwachting ook ingelost, met name in die bijdragen waar ingegaan wordt op de historische achtergrond van het taalbeleid. Op dat punt echter zijn de bijdragen erg uiteenlopend, van diepgravend tot oppervlakkig. Ook inhoudelijk is er een zekere heterogeniteit, die te maken kan hebben met het dubbele dat uit titel en ondertitel spreekt: *Taaltrots* als algemene attitude leidend tot taalbeleid op velerlei gebied, waaronder dat van het purisme, contrasteert met de ondertitel, *Purisme in een veertigtal talen*, waar de thematiek verengd wordt tot een van de uitvloeisels van die zogenaamde taaltrots. Voorts kan men purisme behalve vanuit een taalpolitiek ook vanuit een zuiver taalkundig oogpunt benaderen.

Als we alleen al naar de Nederlandse en Vlaamse situatie kijken, treffen we twee toch wel erg verschillende contexten aan, die elk voor zich tot een verschillende taalattitude aanleiding geven of gaven. Het streven naar purisme dat de Nederlanden kenmerkte bij de opbouw van de standaardtaal (denken we maar aan Simon Stevin, Hugo de Groot), daarvan is vandaag in de noordelijke Nederlanden niet veel meer te merken, gelet op de openheid waarmee de influx van met name Engelse of Amerikaanse woorden ruim baan gegeven wordt. Dat heeft voor een deel te maken met een bepaald soort van kosmopolitisme (en wellicht ook handelsgeest, maar is het eerste niet de culturele pendant van het laatste?), maar ook met een vorm van nonchalance, van: die taal, dat Nederlands, staat zo stevig dat speciale zorg overbodig is. Anders is het in Vlaanderen waar het Nederlands ervaren wordt als

de taal die men voor een deel heeft moeten heroveren in een Belgische context waar het officiële beleid lange tijd op gallicisering gericht was. Het gevoel van bedreigdheid leidt al snel tot een behoefte te koesteren, en speciaal zorg te dragen voor het kostbare goed waarvan het vrije gebruiksrecht geen vanzelfsprekendheid is. Vandaar een neiging - vooral einde 19e / eerste helft 20e eeuw - tot purisme, opvallend genoeg voor een deel gelieerd aan het (overwegend conservatief) nationalistische ideeëngoed. Wat hierboven staat, haal ik niet uit de bijdragen in het boek, wat erop wijst dat juist die over het Nederlands (e taalgebied) wat aan de oppervlakkige kant zijn. Dat kan te maken hebben met wat in de inleiding wordt aangekondigd, namelijk dat over de rol van het purisme in het Nederlands later een apart boek verschijnt. Het gedeelte over het (Nederlandse) Nederlands gaat zelfs niet over taalzuivering of purisme, maar over de 'regionale' variant van taaltrots, waarbij volgens de auteur (Jan Nijen Twilhaar) uit reactie tegen de dreigende verdwijning van de dialecten in Nederland een opstoot van dialectofilie te zien is. Een wat aberrante uiting daarvan is de zucht naar erkenning van streektaalen als minderheidstaalen binnen de Europese context. Siemon Reker behandelt de taalattitude van de Groningers tegenover dialect en dialectgebruik. Het Vlaamse purisme krijgt aandacht in een bijdrage van Harry Cohen, die uitvoerig illustratiemateriaal biedt, maar de kwestie nauwelijks in zijn historische, ideologische of (taal)politieke context situeert. Een meer exotische variant van het Nederlands is het Surinaams Nederlands van Edgar Cairo, de auteur die een eenmansactie voerde om het Surinaams Nederlands met nieuwvormingen te revitaliseren en een hogere status te bezorgen, een niet echt gelukte poging waaraan J. van Donselaar een bijdrage wijdt. De bijdrage van Ponelis over het Afrikaans is op het punt van taalpolitiek ook weer aan de oppervlakkige kant.

Onder de bijdragen die opvallen door hun

grondigheid en historische ampleur, vermeld ik die van Roel Otten, die de situatie in drie taalgemeenschappen behandelt die - gedeeltelijk door historische omstandigheden - op een vrij complexe manier met hun taal omgaan: de Turkse, de Arabische, en die van de Berbers. Het Arabisch keert in elk van die situaties terug: in Turkije eerst positief en dan negatief, in de Arabische landen gaat het om een bijna verkrampde verheerlijking, bij de Berbers dan weer om een begrijpelijke afwijzing. De situatie van het Turks is in die zin bijzonder dat het taalpurisme in de 20e eeuw er gedragen wordt door vooruitstrevende, hervormingsgezinde krachten, wat te maken heeft met de specifieke eigen aard van het Turkse nationalisme, dat na eeuwen in het Osmaanse imperium op het oosten gericht geweest te zijn, met de Jong-Turken, waaronder met name Mustafa Kemal (Atatürk) kiest voor het westen en de waarden van technologie en wetenschap die het belichaamt. Na de kosmopolitische Osmaanse periode, waarin het Turks bijna een mengvorm geworden was van drie talen - Turks, Arabisch, Perzisch - en dat niet alleen lexicaal maar ook grammaticaal, wordt na de val van het imperium (WO I) het geweer van schouder veranderd, iets wat zich ook vertaalt in een drastische omkering van de houding tot de taal: het westerse schrift vervangt het Arabische ter wille van de efficiëntie, de taal wordt gezuiverd van de overdaad aan Arabismen en Perzismen (leidend tot het zogenaamde "zuiver Turks"), met als netto-resultaat een dichten van de kloof tussen de taal van de elite en die van de brede lagen van de bevolking, en een sterker doorgedreven alfabetisering. In een kleine twintig bladzijden schildert Otten een zeer informatief en overzichtelijk beeld van de geschiedenis en van de interactie tussen het taalbeleid in engere zin en de evoluties op maatschappelijk (religieus, politiek, cultureel) vlak, en men proeft een zekere sympathie voor de radicale aanpak waarmee in korte tijd wat men de democratisering van de taal zou kunnen noemen, een feit

geworden is. In fel contrast daarmee staat de situatie van het Arabisch. Ook hier zijn de imperiale ambities een zaak van het verleden, maar ook hier wordt de taal heel sterk als politiek instrument gezien dat samen met het religieuze (de islam) het bindmiddel vormt tussen al die landen - van Irak tot de Maghreb - die met de Arabische veroveringsdrang van de 7e eeuw te maken kregen. Terwijl het 'zuivere' Turks van de 20e eeuw zich tegen externe cultuurtalen afzette (Arabisch, Perzisch), wordt de grootste vijand van het 'zuivere' Arabisch (met het klassiek Arabisch als bijna gefossiliseerd model) gevormd door de verschillende 'dialekten' die in al die landen gesproken worden. Omdat de islam het cement vormt dat die landen samenbindt, en het Arabisch de taal van de koran is, leidt een en ander tot verstarring: de verdedigers van het 'zuivere' Arabisch, die al die dertien eeuwen lang over de taal waakten, vormden eigenlijk de levende ontkenning van de evidentie van taalverandering, met als een der aspecten onderlinge taalbeïnvloeding. Het concrete resultaat van dit krampachtige streven is een reële situatie van diglossie, waarbij de standaard voor de 'hoge' taal zo hoog ligt dat eigenlijk niemand, ook de religieuze prediker of de dichter niet, die kan halen. Maar waarbij geletterdheid voor het overgrote deel van de bevolking al helemaal een onbereikbaar goed is, een situatie die bij Otten op weinig begrip kan rekenen. Als hij dan de Berbers of Imazigen behandelt, spreekt een zekere sympathie voor het streven van dit volk dat door de geschiedenis niet erg fair behandeld is, om als eiland in de Arabische wereld hun eigen taal, het Tamazight, een zekere status te verlenen en te vrijwaren van totale verdwijning. Omdat het hier over de Maghreb-landen gaat, zijn de invloeden waartegen het Berbers taalpurisme zich moet afzetten, in de eerste plaats het Arabisch, maar in tweede instantie ook het Frans van de laatste kolonisator.

En zo heeft iedere taal haar eigen verhaal, waarbij het "goede" aan de ene kant noodged-

wongen "het slechte" is aan de andere, maar waar ook steeds weer blijkt dat hoe groter de onderdrukking, hoe sterker het zich afzetten via purisme, en anderzijds dat hoe meer men opkijkt naar een bepaalde cultuur hoe gemakkelijker men zich openstelt voor die andere taal (vergelijk Osmaans: Arabisch [islam] en Perzisch [cultuur], Nederlands anno nu: Amerikaans, enzovoort). Ook boeiend is het te zien dat heersers soms de taal van de onderworpenen overnemen om die laatste reden: de Franken deden dat in het latere Frankrijk, i.t.t. de Osmaanse namen de Seltsoekse Turken het Perzisch over, enzovoort. Purisme keert zich ook tegen de vijand van wie men een en ander te verduren heeft gehad, met wie men slag heeft geleverd (Nederlands tegen Duits na WO II, Zuid-Afrikaans tegen Engels na Boerenoorlog, enzovoort).

Verrassend is dat we ineens met een paar bijdragen worden gecopfronteerd over een taal waarvan iedereen dacht dat ze dood was, namelijk het Latijn. In contrast tot het klassiek Arabisch is het klassiek Latijn als het ware uiteengespat in de verschillende Romaanse talen, maar toch heeft het Latijn zelf zich de geschiedenis door op een specifieke manier weten te handhaven. Met name als voertaal binnen de katholieke kerk, maar ook sedert de renaissance als vehikel voor humanisme en wetenschap. Binnen die laatste traditie, aldus M. van der Poel, richtte de taalzuivering zich tegen beïnvloeding door de levende talen van het ogenblik, dus tegen neerlandismen, gallicismen, anglicismen, een situatie die toch weer aan die van het klassiek Arabisch herinnert. De bijdrage van Stienstra over het Kerklatijn schetst hoe er continu nieuwe woorden verzonden worden voor de concepten die de Antieken niet kenden, evenwel in constante zorg voor de zuiverheid van de taal: op geen manier mochten de nieuwvormingen strijdig zijn met het systeem van het klassiek Latijn. Een sterk staaltje daarvan levert het in de jaren 90 verschenen tweedelige woordenboek van

Kerklatijn, dat de 20e-eeuwse concepten met het Latijn probeert te verzoenen (voorbeeld *pediludium* 'voetspel' voor 'voetbal(sport)'), maar iets te vaak - aldus de auteur - een beroep doet op omschrijvingen.

De wat uitvoeriger bespreking van de voorgaande bijdragen laat een aantal van de tendensen zien die bij een meer of minder door taaltrots gestuurd beleid steeds terugkeren. Het is uiteraard onmogelijk om binnen het bestek van deze recensie van elke bijdrage een bespreking of zelfs maar karakterisering te geven. Ter informatie wagen we ons toch aan een overzicht van de talen die in het boek behandeld worden: groepen Indo-europese talen zijn de Germaanse, Romaanse, Keltische, Baltische (Litouws), Slavische; verder ook Grieks, Armeens en Koerdisch.

Bij de Germaanse talen vermelden we het stuk over het Fries, waar begrijpelijkerwijs het zich afzetten tegen Nederlandse 'inluipsels' het leidmotief van de taalzuiveraars is. Interessant als exponenten van verre gaande taalzuivering zijn het Duits en meer nog het IJslands. Ook het Engels (de meest geromaniseerde Germaanse taal), het Zweeds en het Faeröers (doordat de taalzuivering zich sterk afzet tegen het Deens ontstaat een kloof tussen de door het Deens zwaar beïnvloede spreektaal en de door de taalzuiveraars te bereiken schrijftaal) krijgen een bijdrage. Een geval apart is het Jiddisch, een met het Duits erg verwante taal zonder natie.

Van de Romaanse talen passeren Frans, Italiaans, Spaans, Catalaans en Portugees de revue, en het is in deze afdeling dat ook de postklassieke varianten van het Latijn besproken worden. Vooral van het Frans is de in de taalpolitiek (Académie française!) uitgesproken zorg voor het bewaren van de eigenheid bekend, met name in afzetting tegen de Angelsaksische dominantie, maar het is dan wel verrassend om te vernemen dat in de jaren 60 het Italiaans nog aan de top prijkte met het groot-

ste aantal leenwoorden in het Frans, een topplaats die het intussen heeft moeten inruilen voor het Engels. In het licht van de ideologische motivering voor purisme valt nog aan te stippen dat onder het fascisme in Italië een virulente vorm van purisme beoefend werd.

Vooraf bij de Slavische talen is een interessant aspect het verdwijnen van de autoritaire communistische staatsvorm, en de daarop volgende influx van westerse invloeden. In de bijdragen over het Pools en het Bulgaars wijzen de auteurs op de grotere invloed van de spreektaal in het postcommunisme. In het Russisch wordt er in zekere zin aangeknoopt bij de pre-revolutionaire situatie, onder andere in de aanspreekvormen. Ook het Kroatisch is in het licht van de recente politieke ontwikkelingen interessant, en de neiging zich van het Servisch af te zetten blijkt niet van de jongste jaren te dateren. Voorts komen het Tsjechisch en het Pools in een bijdrage aan de orde.

Bij de niet-Indo-europese talen zijn er Europese (Baskisch, een taal zonder natie waar pas heel recent sprake is van een eenheids-schrijftaal; Fins) en niet-Europese. Semitische (Arabisch, Hebreeuws), Turkse, Oost- en Zuid-Oost-Aziatische (Chinees, Japans, Vietnamees), en het Indonesisch, gebaseerd op het Maleis. De bijdrage over het Hebreeuws, zij het erg beknopt, sluit mooi aan op die over het Jiddisch, en geeft aan hoe op korte tijd een 'klassieke' taal weer tot leven is gewekt. Het zal niet verbazen dat in de bijdragen over taalbeleid met betrekking tot Chinees, Japans en Vietnamees, verhoudingsgewijs meer aandacht gaat naar vragen van schrifthervorming dan van taalzuivering zelf.

Ietwat vreemd in het geheel is het laatste deel dat handelt over 'Taalpolitiek in grotere regio's' (Europese Unie, Russische Federatie), waar de aandacht verlegd is van taaltrots en taalzuiverheid naar taalbeleid in ruimere zin. Beide bijdragen, goed gedocumenteerd en informatief, zijn van de hand van Riëks Smeets. Taalzuiver-

ing is hier niet langer het thema, maar wel laat de auteur zien hoe binnen een federatie verschillende beleidsopties in meer of mindere mate effect kunnen hebben op het overleven en de bloei van de kleinere talen. Daarbij valt op dat hij voor de Europese Unie het meeste heil verwacht van de keuze voor één supranationale taal, zodat elke EU-burger met een minimum aan inspanning zowel in het eigen taalgebied als binnen de federatie optimaal kan communiceren.

Sommige bijdragen focussen op purisme en taalzuivering, andere hebben een bredere insteek en behandelen het beleid inzake taal en schrift van een bepaalde taalgemeenschap, meestal geplaatst in het historische en algemeen-politieke kader en met oog voor de veranderende houding in de loop van de geschiedenis. De heterogeniteit, die wellicht het gevolg kan zijn van een onvoldoende scherp afgebakende uitgangsoopdracht, wordt wat getemperd door de instructieve inleiding in het begin van het boek, waarin de redactrice een aantal lijnen probeert te schetsen zoals die in de taal(zuiverings)politiek aan de orde komen. Hierin krijgt de lezer toch een vrij aardig overzicht van de aspecten die aan taalbeleid vastzitten, zowel in positieve (bijvoorbeeld taalnormering als basis voor staatkundige eenheid) als in negatieve zin (bijvoorbeeld kloof tussen spreek- en schrijftaal). Op die manier wordt in de veelheid toch nog een zekere eenheid gebracht.

Willy Vandeweghe

Signalementen

Beeld van een taal

Onder redactie van Ludo Parmentier en Ewoud Sanders verscheen het boek *Beeld van een taal*, waarin zo'n zeventig bekende en onbekende schrijvers uiting geven aan hun betrokkenheid bij de taal. Daarmee is een bonte verzameling van teksten ontstaan waarin het verschijnsel taal op de meest uiteenlopende manieren wordt bekeken: door de ogen van een verkoper, een Iraniër die in het Nederlands publiceert, een psycholoog die geïnteresseerd is in de taalkundige kant van hypnose, een streektaalfunctionaris, een leraar Nederlands, een lexicograaf, en vele anderen. Het boek is voorzien van een groot aantal zwart-wit foto's.

Bibliografische gegevens:

Ludo Parmentier en Ewoud Sanders, *Beeld van een taal*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2000. 240 blz. ISBN 90 5797 052 X f 25,-

Jan Nijen Twilhaar

Boeken over taalbeheersing

Iemand die een overheidstekst schrijft of redigeert, heeft te maken met de spelling van een specifieke terminologie. Moet je nu *grote stedenbeleid* schrijven of *grotestedenbeleid*? Is het *Wet Waardering Onroerende Zaken* of *Wet waardering onroerende zaken*? In *Taalwijzer voor de overheid* gaat de tekstschrijver Eric Tiggeler in op allerlei taalkwesties die in veel overheidsteksten (en daarbuiten) een rol spelen. De onderwerpen die behandeld worden, zijn: het gebruik van hoofdletters; afkortingen; aan elkaar schrijven

of niet; zelfstandig en bijvoeglijk naamwoord; woordkeuzekwesties; het werkwoord en de zin; leestekens, accenten en typografie; getallen, codes en eenheden; tekstconventies: correspondentie en rapporten; begrippen in dit boek. Verder bevat dit werk onder meer de topvijftig van fout geschreven woorden, oude naamvals vormen, c's en k's: de spelling van bastaardwoorden, veelgebruikte afkortingen, lijst met namen van wetten en een register met onderwerpen en woorden.

Betere taal: meer recht is een handboek rechtstaalbeheersing, geschreven door Joris Gerits. De niet-juridisch geschoolde burger heeft van tijd tot tijd te maken met teksten over juridische kwesties waarvan de betekenis slechts gedeeltelijk tot hem doordringt. In dit boek beschrijft Gerits de juridische taalbarrières en geeft hij aan hoe deze opgeruimd of gemakkelijker genomen kunnen worden. De auteur plaatst het juridische taalgebruik in zijn maatschappelijke context en maakt gebruik van talrijke concrete voorbeelden. Het boek bevat vijf hoofdstukken, waarin achtereenvolgens de volgende onderwerpen aan de orde komen: 1. Rechtstaal: definitie en kenmerken, 2. Taal en samenleving. De functies van taalgebruik, 3. Ambtelijke stijl, 4. Correct gebruik van termen en uitdrukkingen in de juridische en ambtelijke taal, 5. Tekststructuur en begrijpelijkheid. Verder is een appendix toegevoegd over de nieuwe spelling.

In *De taalgids*, een boek van de hand van Peter van der Horst, worden alle mogelijke taal- en tekstproblemen behandeld. De auteur merkt op dat er al veel boeken over correct taalgebruik zijn verschenen, maar dat die vaak meer voor vakmensen dan voor de gemiddelde taal-

gebruiker geschreven lijken te zijn. Hij heeft er dan ook naar gestreefd een praktisch boek samen te stellen waarin snel en gemakkelijk een antwoord te vinden is op vragen die betrekking hebben op het gebied van de productie van zakelijke teksten (schrijven, redigeren, corrigeren en typen). Alle mogelijke praktijkproblemen komen in alfabetische volgorde ter sprake.

Bibliografische gegevens:

Eric Tiggeler, *Taalwijzer voor de overheid*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2000. 257 blz. ISBN 90 1208634-5 f 49,90.

Joris Gerits, *Betere taal: meer recht*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1999. 93 blz. ISBN 90334-4356-2 f 32,50.

Peter van der Horst, *De taalgids. Tekstverzorging van A tot Z*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1999. 383 blz. ISBN 9057970228 f 49,90.

Jan Nijen Twilhaar

Voetbaltermen

Onlangs verscheen een aardig boekje over voetbaltermen: *Boerenkoolvoetbal*, geschreven door Wim Daniëls. De auteur bracht in dit werkje 250 woorden bij elkaar die op voetbal eindigen. Naast *boerenkoolvoetbal* (voetbal zonder vakmanschap), vinden we bijvoorbeeld woorden als *betonvoetbal* (harde, vooral op verdedigen gerichte manier van voetballen), *calculatievoetbal* (voetbal dat puur op het resultaat van de wedstrijd gericht is), *slagersvoetbal* (ruw en lomp voetbal) en *troostvoetbal* (spelen om de derde of vierde plaats). De vormen zijn alfabetisch geordend en voorzien van hun betekenis. Waar dat mogelijk was, wordt ook het ontstaan en het gebruik toegelicht. Daarnaast werden citaten van bekende voetballers, trainers en verslaggevers opgenomen.

Bibliografische gegevens:

Wim Daniëls, *Boerenkoolvoetbal*. Den Haag/Antwerpen: Sdu Uitgevers/Standaard Uitgeverij, 2000. 117 blz. ISBN 90 5797 069 4 f 19,90.

Jan Nijen Twilhaar

Studies over eerstetaalverwerving

Onder redactie van Mieke Beers e.a. verscheen de bundel *From Sound tot Sentence*, waarin dertien bijdragen zijn opgenomen over eerstetaalverwerving. Het betreft hier de tot artikelen uitgewerkte lezingen die werden gehouden in september 1997 op het Child Language Seminar te Garderen. Er worden in deze bundel diverse onderwerpen belicht, maar de nadruk ligt op de verwerving van lexicale eigenschappen. Hieronder volgt een overzicht van de opgenomen artikelen. Mieke Beers opent het boek met een bijdrage over de *Phonological characteristics of the speech of deaf children*. Julie Dockrell, David Messer, Rachel George & Gillie Wilson deden onderzoek naar *Naming in children with word-finding difficulties. Developmental delay or developmental difference?* Hilke Elsen rapporteert over *The acquisition of verb morphology*. Steven Gilles en Dominiek Sandra onderzochten *The influence of spelling rules on phonology*. Annick De Houwer bekeek *Children's linguistic environments*. Melanie Jones brengt verslag uit van een longitudinale studie naar *The focus of auxiliary verb learning*. David Malvers en Brian Richards geven de resultaten van een pilot study naar de *Validation of a new measure of lexical diversity*. Assimina Ralli en Julie Dockrell onderzochten wat de belangrijke factoren waren bij *Listening to stories and learning new words*. Over de verwerving van het adjectief wordt geschreven door Dorit Ravid en Michal Nir in *On the development of the category of adjective in Hebrew*. Annette Scheper, Anne Baker, Bart Siebelink en Philip Treffers bogen zich over de *Missing arguments in conversation of Dutch-speaking children with psychiatric disturbance*. Petra Schulz hield zich bezig met de *Children's interpretation of factive and non-factive*

verbs in English. Joost van de Weijer geeft een analyse van *Language input and word discovery*. Frank Wijnen sluit de bundel af met een artikel over *Input, intake and sequence in syntactic development*.

Bibliografische gegevens: Mieke Beers e.a., *From Sound to Sentence. Studies on First Language Acquisition*. Groningen: Centre for Language and Cognition Groningen, 2000. 186 blz. ISBN 90-367-1225-4. Het boek werd in beperkte oplage gedrukt. Men kan proberen een exemplaar te krijgen door contact op te nemen met Gerard Bol (e-mail: G.W.BOL@LET.RUG.NL).

Jan Nijen Twilhaar

Migrantentalen in Nederland en Vlaanderen

In *Nieuwe tongen* schetst Gaston Dorren in vlot en helder proza een beeld van acht allochtone talen in Nederland en Vlaanderen, waarin de volgende onderwerpen worden belicht: de herkomst, de klanken, het schrift, de spraakkunst en de woordenschat. Bovendien neemt de auteur ons mee naar de herkomstlanden van de migranten, waar het taallandschap in ogenschouw wordt genomen. De andere reis voert naar de toekomst, waarin de situatie van de migrantentalen wordt bekeken. De migrantentalen die in dit boek aan de orde komen, zijn: Arabisch, Chinees, Koerdisch, Lingala, Papiamentu, Rif-Berbers, Sranan en Turks.

Bibliografische gegevens: Gaston Dorren, *Nieuwe tongen. De talen van migranten in Nederland en Vlaanderen*. Den Haag/Antwerpen/Utrecht: Sdu Uitgevers/ Standaard Uitgeverij/Forum Instituut voor Multiculturele Ontwikkelingen, 1999. 280 blz. ISBN 90 57 97019 8 f 39,90.

Jan Nijen Twilhaar

Neerlandica Wratislaviensia X

Onder redactie van Norbert Morciniec en Stanislaw Predota verscheen de bundel *Neerlandica Wratislaviensia X*, een verzameling bijdragen over de Nederlandse taal, literatuur en cultuur, cultuurreceptie en contrastief-vergelijkende studies. Deze bundel bevat veertien taalkundige bijdragen. De eerste is van de hand van P.G.J. Sterkenburg, *Ecce homo ziet de mens, pap met brokken vult de pens. Over vloeken dus*. D. Stellmacher gaat in op *Niederländisches und (Nieder-)Deutsches. Eine Übersicht zur Frage der Neerlandica*. De bijdrage van S. Predota bevat een overzicht van *Meertalige woordenboeken van de 16de. 18de eeuw met een Nederlands en Pools deel*. Ph. Hiligsman deed onderzoek naar *De uitspraak van (Belgisch-)Franstalige leerders van het Nederlands: een theoretische en didactische benadering*. W. Vandenbussche plaatst in *'Arbeitsprache', een fictie?* bedenkingen bij een onderzoek naar het taalgebruik van de lagere klassen in 19de-eeuws Vlaanderen. De volgende bijdrage is van E.-J. Kuipers: *Als blikken konden doden: Over de conceptualisering van woede in vaste woordverbindingen van het Nederlands*. Het artikel van A. Kowalska-Szubert gaat over metaforen: *Een figurlijke spin – kan dat?* E. Mollay geeft *Een Contrastieve analyse van Nederlandse fraseologismen en hun Hongaarse equivalenten die van elkaar in beeldspraak verschillen*. E. Blachut biedt ons *Een confrontatieve analyse van Nederlandse en Duitse duivelen helpwoorden en wellerismen*. E. Wójcicka bespreekt de *Plaats van het reflexief voornaamwoord in de zin*. M. Cymbalista deed onderzoek naar *Benennungsmotiv und Struktur der polnischen substantivischen Determinativkomposita und ihrer niederländischen Entsprechungen*. A. Brycht verdiepte zich in *Modale werkwoorden in het Nederlands en het Duits – semantische equivalentie en methoden van vergelijking voor het taalonderwijs*. C.J. Conradie vergelijkt het Nederlands en het Afrikaans in *Nederlandse en Afrikaanse zinsbouw contrastief gezien*. A. Pescher-ter Meer sluit de taalkundige afdeling af met *Tweede taal of vreemde taal?*

Bibliografische gegevens: Norbert Morciniec en Stanislaw Predota, *Neerlandica Wratislaviensia X*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999. 300 blz. ISBN 83 229 1881 X. Er werd bij dit boek geen prijs vermeld.

Jan Nijen Twilhaar

Neerlandici in bedrijf

Van de ledengids *Neerlandici in bedrijf* verscheen in 1999 een herziene en uitgebreide uitgave. Het betreft hier de ledengids van de Landelijke Vereniging van Neerlandici, die ongeveer 350 leden telt. In de gids kan men een aantal gegevens vinden van de leden, zoals beroep, werkplek, werkzaamheden, enzovoort.

Bibliografische gegevens: *Neerlandici in bedrijf*. Herziene en uitgebreide uitgave 1999. Amsterdam: LVVN, 1999. 135 blz. Het boekje kost f 15,- (inclusief portokosten) en kan telefonisch (020-5254737) of via e-mail (g.leerdam@dienst.vu.nl) besteld worden.

Jan Nijen Twilhaar

Neologismen

Riemer Reinsma publiceerde het boekje *Neologismen*, een taalcahier over bestaande Nederlandse woorden en uitdrukkingen die een nieuwe betekenis hebben gekregen. Meer dan 500 woorden worden alfabetisch besproken, waarvan de nieuwste betekenissen nog niet in het woordenboek zijn opgenomen. Zo wordt bijvoorbeeld het werkwoord *aansterken* tegenwoordig ook gebruikt voor de veranderende koers van bijvoorbeeld de euro. Het woord *accordeon* wordt nu ook gebezigd in de wielersport als aanduiding voor een peloton dat nu eens ineenschuift en dan weer uit elkaar gaat. *Kleven* betekent nu ook te dicht op een andere auto rijden. *Geven* wordt

tegenwoordig tevens gebruikt als synoniem van *stelen*. *Strak* is ook *fantastisch* gaan betekenen. *Surfen* doe je niet alleen meer in de branding, maar ook op Internet.

Bibliografische gegevens: Riemer Reinsma, *Neologismen*. Den Haag/Antwerpen: Sdu Uitgevers/Standaard Uitgeverij, 1999. 179 blz. ISBN 90 75566 81 6 f 24,90.

Jan Nijen Twilhaar

Spelling voor de Brabantse dialecten

De Stichting Brabantse Dialecten en het Noordbrabants Genootschap stelden een boekje samen met een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten: *Hoe schrijf ik mijn dialect?* Het geeft op systematische en heldere wijze een oplossing voor alle spellingproblemen die zich in de genoemde dialecten kunnen voordoen. De referentiespelling is vooral bedoeld voor mensen die hun dialect in teksten willen vastleggen. Naast een inleiding, een referentiespelling en een verantwoording bevat dit boekje Brabantse voorbeeldteksten in de referentiespelling.

Bibliografische gegevens: *Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1999. 80 blz. ISBN 90334-4378-3 f 24,60.

Jan Nijen Twilhaar

Spelling voor de Brabantse dialecten

De Stichting Brabantse Dialecten en het Noordbrabants Genootschap stelden een boekje samen met een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten: *Hoe schrijf ik mijn dialect?* Het geeft op systematische en heldere wijze een oplossing voor alle spellingproblemen die zich in de genoemde dialecten kunnen voordoen. De refe-

rentiespelling is vooral bedoeld voor mensen die hun dialect in teksten willen vastleggen. Naast een inleiding, een referentiespelling en een verantwoording bevat dit boekje Brabantse voorbeeldteksten in de referentiespelling.

Bibliografische gegevens: *Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten.* Leuven/Amersfoort: Acco, 1999. 80 blz. ISBN 90334-4378-3. 24,60.

Jan Nijen Twilhaar

Registers Nederlandse dialectkunde

Van de hand van Joep Kruijssen e.a. verscheen *Nederlandse dialectkunde. Registers*, een boekje met registers op het befaamde standaardwerk *Nederlandse dialectkunde* van professor A. Weijnen. Sinds het verschijnen van dit boek heeft men het gemis van een register op Weijnen's werk benadrukt. De Nijmeegse redactie van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten en het Woordenboek van de Limburgse Dialecten heeft nu in de behoefte aan zo'n register voorzien. Het boekje bevat registers op de behandelde dialectwoorden, op geografische vindplaatsen en aanduidingen, op auteurs die ter sprake komen, en op behandelde onderwerpen.

Bibliografische gegevens: J. Kruijssen e.a., *Nederlandse dialectkunde. Registers*. Assen: Van Gorcum, 2000. 76 blz. ISBN 90 232 3558 4 f 25,-.

Jan Nijen Twilhaar

Uit de tijdschriften

De rubriek *Uit de tijdschriften* geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften behandeld: *Anēla*, *Driemaandelijke Bladen*, *Leuvense Bijdragen*, *Naamkunde*, *Nederlands van Nu*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons erfdeel*, *Onze Taal*, *Over Taal*, *Spiegel*, *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde*, *Taal en Tongval*, *Taalkundig bulletin*, *Taalschrift*, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde*, *Van Dale Taalbrief*, *VDW-berichten*, *Verslagen en Mededelingen van de KANTL*, *De Woordenaar*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar, oerdijk 35, 7433 AG Schalkhaar, tel.: 0570-608080
e-mail: jnt@xs4all.nl

Driemaandelijke Bladen (1999) 52 (2000), nr 1

In deze eerste aflevering van deze jaargang gaat Harrie Scholtmeijer in op *Een Oost-Nederlandse expansie in de negentiende eeuw*.

Ons erfdeel (2000) 43 (2000), nr 3

In de derde aflevering van deze jaargang vinden we een artikel van Yves van Kempen over de straattaal van Amsterdamse jongeren: *"Taal mixen is dope, is basis, is spang"*. Frank Jansen belicht in zijn bijdrage *Het communicatief onvermogen van de overheid*.

Onze taal (2000) 69 (2000), nr. 7-8

Dit dubbelnummer bevat een tweetal bijdragen over de taal in de wereld van de snackbars.

Wim Daniëls onderzocht de wonderlijke aantrekkingskracht van herhalingswoorden: *Singing naar Baden Baden*. Caroline Piet houdt zich bezig met een hardnekkige taalregel waar bijna niemand zich aan houdt: *Doordat/omdat*. In *De best gedocumenteerde taal ter wereld* legt Marc van Oostendorp uit waarom de onlangs door de Nederlandse Taalunie geopenbare grote weblocatie het "taalunieversum" een slecht idee is. In een naschrift wordt hierop kort gereageerd door de taalunie. Kees van der Zwan heeft een interview met de columnist Martin Bril.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 9

Dit septembernummer begint met een artikel van Jaap de Jong en Peter-Arno Coppen over de opkomst van de elektronische post; *We mail-en!* Alexander van den Eshof geeft een helder advies over een oude kwestie: *'een aantal mensen loopt/lopen'*. Frank Jansen verdiepte zich in een schijnbaar nieuwe aanduiding voor de konin-

gin: *Laat majesteit zich door een lidwoord voorafgaan?* In *De ondergang van het Servo-Kroatisch* gaat R. Lucic in op de taal en politiek in voormalig Joego-Slavië. Jan Erik Grezel heeft een interview met prof. dr. P.C. Paardekooper.

Verder zijn er de kleine bijdragen en de vaste bijdragen en de vaste rubrieken. Zo is er een artikel van de hand van Gerard Verhoeven over de schrijfwijze van Hebreeuwse en Jiddische woorden.

Taal en tongval

52 (2000), nr. 1

De eerste aflevering van deze jaargang is een dikke bundel met artikelen aangeboden aan Jo Daan bij gelegenheid van haar negentigste verjaardag: *De toekomst van de variatielinguïstiek*. De eerste bijdrage is van Renée van Bezooijen; *Een rondje dialect*, waarin een overzicht wordt gegeven van traditionele en meer recente benaderingen van dialectvariatie. Cor van Bree richt zich op *Taalbewustzijn, taalverandering en regionale taalvariatie*. Het artikel van Leonie Cornips gaat over inherente normen binnen de eigen groep. Betsy E. Evans, Rika Ito, Jamilo Jones en Dennis R. Preston gaan op in *Change on top of change over de "Social and Regional Accomodation to the Northern Cities Chain shift*. Daarna volgt een bijdrage van van Ton Goeman: *Naast NORMS ook MYSFS in het veranderende dialectlandschap en het regiolect*, waarin de auteur laat zien dat er naast de Nonmobile Older Rural Males ook Mobile Younger Suburban Females als informant in het dialectonderzoek worden betrokken. Het artikel van J. Goossens gaat over *Het "onregelmatige" vocalisme bij een aantal sterke werkwoorden in Brabantse dialecten*. Lilliane Haegeman verdiepte zich in *Genus en naamswaardenverplaatsing in het Westvlaams*. Eric Hoekstra houdt zich in zijn bijdrage met *Grammaticale functies van -E en -EN in het Westfries en het Fries en taalcontactgestuurde veranderingen*. Roelant van Hout, Patti Adank en Vincent J. van Heuven verrichten *Akoestische metingen van Nederlandse*

klinkers in algemeen Nederlands en in Zuid-Limburg. Marc van Oostendorp onderzocht de *Wieringse nasaalvelasering*. Pieter van Reenen en Anke Jongkind deden dat voor *De Vocalisering van de // in het Standaard Nederlands*. De bijdrage van Harry Scholtmeijer gaat over *Veranderingen in het Vlieland*. G. de Schutter gaat in op *Systeem en ontleuning in taal: nog eens het IPP-effect*. Johan Taelde-man onderzocht *Polarisering*. A.A. Weijnen licht *De betekenis van geografisch variantenonderzoek* toe. Roland Willemyns en Wim Vandenbussche sluiten de bundel af met hun bijdrage *Historische Sociolinguïstiek: het "Brugge-project"*.

Nr. 2

Ook deze tweede aflevering is een huldennummer: voor A. Weijnen, die in oktober 1999 eveneens negentig jaar geworden is. G. de Schutter opent de bundel met een artikel over de *Fonologische parallellen aan weerszijden van de Germaans-Romaanse taalgrens*. Ton Goeman houdt zich bezig met de *Subjectief ervaren afstand tussen dialecten en objectief taalgedrag*. J. Goossens gaat in op *Het vocalisme van zeug*. Ben Hermans en Marc van Oostendorp richten zich op de *Synchrone beperkingen op de Sittardse diftongering*. Joep Kruijssen gaat *Met Weijnen de grens over* in zijn artikel over de betekenis van benoemingsmotieven. De bijdrage van Marieke Polinder gaat over *Rekenen met de RND*. Johan Taelde-man en Geert Verleyen sluiten de bundel af met een bijdrage over de fonologische atlas van de Nederlandse dialecten: *de FAND: een kind van zijn tijd*.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en letterkunde

116(2000), nr. 2

in de tweede aflevering van deze jaargang staat onder meer een artikel van A. van Leuvensteijn over de *aanspreekvormen* in de *Sara Burgerhart. Een inventarisatie*. Daarnaast zijn er bijdragen in de rubriek *boekbeoordelingen*.

Van Dale taalbrief

9 (2000), nr.7-8

Dit dubbelnummer begint met een bijdrage van M.C. van de Toorn over congruentie: *Bang voor congruentie?* Eric Tiggeler gaat in op de spelling van c's en k's: *C's en k's en misverstanden*. Pyter Wagenaar geeft richtlijnen over afbreken in zijn bijdrage *Af-bre-ken, hoe moet dat?* Hoe je een klantvriendelijke brief moet schrijven is te lezen in het artikel van Joke van der Kamp: *Van ambtelijk naar vriendelijk*.

Verder zijn er kleine bijdrage in de vaste rubrieken.

Vaktaal

13 (1999), nr. 3

In het derde nummer van dit tijdschrift van de landelijke vereniging van neerlandici vinden we onder meer een bijdrage van Wim Klooster over *Grammatica voor de liefhebber 1*. Jolanda Budding staat stil bij het verschijnen van de dertiende druk van de Grote Van Dale.

Verder zijn er diverse kleinere bijdragen.

Nr. 4

Het vierde nummer van deze jaargang is gewijd aan het thema gender in het nederlands. Er is onder meer aandacht voor *Stereotiepe voorstellingen bij functienamen* (Johan de Caluwe) en *Contrasaccent* (Arie Jan Gelderblom).

VDW-berichten

7 (2000)

In de zevende aflevering van dit mededelingenblad staat onder meer een aantal korte samenvattingen van congressen. er is een column van Jo Daan. Marc van Oostendorp geeft een overzicht van de veranderingen bij het Meertens Instituut. Verder zijn er overzichten van wat zich

afspeelt op het gebied van dialectwetenschap in de verschillende regio's.

Ontvangen boeken

A. Fien e.a., *Woordenboek van de Kamper Taal*. Kampen: IJsselacademie, 2000. 191 blz. ISBN 90-6697-109-6.

Jan Renkema, *Tussen de regels. Over taalgebruik in bijsluiters, belastingformulieren en bijbelvertalingen*. Utrecht: Het Spectrum, 2000. 92 blz. ISBN 90-274-7206-8. f 24,15.

Jozef van Loon, *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2000. 277 blz. ISBN 90-72474-30-9 928. BEF/ 23 EUR.

Geert Craps, *Structuur en textuur. Thema en cohesie in Nederlandse Expositorische teksten*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1999. XXII + 861 blz. ISBN 90-72474-27-9 2178. BEF/ 54 EUR.

Henk Verkuyl, *Semantiek. Het verband tussen taal en werkelijkheid*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000. XII + 98 blz. ISBN 90-5356-415-2. f 19,50.

Jan Goossens, *Ausgewählte Schriften zur niederländischen und deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft*. Münster enz.: Waxmann, 2000. ISBN 3-89325-871-X. 89 DM.

Hans den Besten, Els Elffers en Jan Luif (red.), *Samengevoegde woorden. Voor Wim Klooster bij zijn afscheid als hoogleraar*. Amsterdam: Leerstoelgroep Nederlandse Taalkunde, Universiteit van Amsterdam, 2000. XI + 289 blz. ISBN 90-805195-5-3. f 30,-.

Inez van Eijk, *Etiquette. Over moderne omgangsvormen*. Amsterdam/Antwerpen: Contact, 2000. 400 blz. ISBN 90-254-9856-6.

Dirk Geeraerts, Stefan Grondelaers en Dirk Speelman, *Convergentie en divergentie in de Nederlandse woordenschat. Een onderzoek naar kleding- en voetbaltermen*. Amsterdam: Meertens Instituut, 1999. 172 blz. ISBN 90-70389-60-6.

Jo Daan, *Geschiedenis van de dialectgeografie in het Nederlandse taalgebied. Rondom Kloeke en het Dialectenbureau*. Amsterdam: KNAW, 2000. 139 blz. ISBN 90-6984-289-0. f 25,-.

Christiaan Hamaker en Vittorio Busato, *Het geheugen*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000. XII + 87 blz. ISBN 90-5356-431-4. f 19,50.

VAKTIJDSCHRIFTEN VOOR NEERLANDICI

TIJDSCHRIFT VOOR TAALBEHEERSING

driemaandelijks tijdschrift voor taal- en tekstgebruik

Tijdschrift voor Taalbeheersing richt zich op schriftelijke en mondelinge taalvaardigheid, vormen en functies van verbale communicatie, taalkundige kenmerken van geslaagde communicatie. Eens per jaar verschijnt een themanummer waarin recent onderzoek over een onderwerp bijeen wordt gebracht. Thema's in de afgelopen jaren waren Tekstevaluatie, Argumentatie en recht, Instructieve teksten.

NEDERLANDSE LETTERKUNDE

actueel wetenschappelijk vaktijdschrift

Nederlandse letterkunde is het enige wetenschappelijke tijdschrift voor de gehele Nederlandse letterkunde en is een uniek podium voor de vakbeoefening in al haar vormen en facetten. De volgende rubrieken bieden hiertoe mogelijkheden: *Artikelen* met onderzoeksbijdragen, *Stand van zaken* met discussie-/overzichtsstukken, *Grensverkeer* met korte bijdragen over verschijnselen uit het letterkundig grensgebied, *Kortaf* met recensies van proefschriften en andere belangrijke uitgaven en *Periodiek* met een overzicht van artikelen uit overige vaktijdschriften. Een keer per jaar verschijnt er een themanummer.

Neem nu een abonnement en profiteer van de korting!

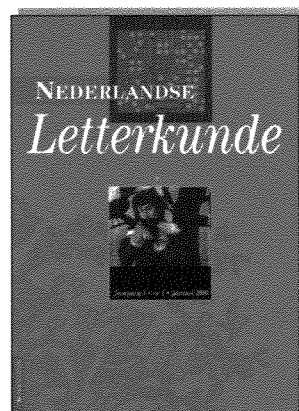
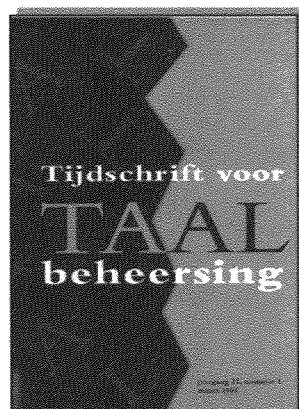
Abonnementsprijzen TIJDSCHRIFT VOOR TAALBEHEERSING en NEDERLANDSE LETTERKUNDE

Kennismakingskorting (1 jaar geldig)

particulier	f 99,00 / Bfr. 1850	f 79,90 / Bfr. 1480
instelling	f 180,00 / Bfr. 3350	f 159,90 / Bfr. 2960
student	f 59,90 / Bfr. 1110	f 49,90 / Bfr. 925

Bent u al abonnee op één van de Neerlandici tijdschriften dan is de volgende kortingsregel van toepassing. Abonnement op twee tijdschriften à f 77,00 per abonnement (totaal f 154,00 / Bfr. 2900). Drie tijdschriften à f 69,00 per abonnement (totaal f 207,00 / Bfr. 3850).

Profiteer nu van de korting

Bestel / Fax - Bon

Taal.

Ja, ondergetekende neemt een abonnement met een kennismakingskorting voor 1 jaar op

- TIJDSCHRIFT VOOR TAALBEHEERSING
 NEDERLANDSE LETTERKUNDE

Naam _____

Adres _____

Code _____

Plaats _____

Land _____

- particulier instelling student*

* graag aangeven welk abonnement voor u van toepassing is.

Datum _____

Handtekening _____

Deze bon faxen - 0592 379552 - of in een ongefrankeerde envelop (*alleen Nederland*) zenden aan: **VAN GORCUM**, Antwoordnummer 3, 9400 VB ASSEN

Voor België: per fax - 31 592 379552 - **VAN GORCUM**, Postbus 43, 9400 AA ASSEN, Nederland

Uitgeverij **VAN GORCUM**

Postbus 43
9400 AA Assen
Tel. 0592 379555
Fax 0592 379552

E-mail: assen@vgorcum.nl

WWW: <http://www.vgorcum.nl>

Nederlandse

Taalkunde

ARTIKELEN

Pieter van Reenen 301
*De Zuidhollands-
Gelderse her-
komst van Pella
Dutch in Iowa*

G. de Schutter en H. Kloots 325
*Relatieve woorden in het literaire
Nederlands van de 17e eeuw*

Ariane van Santen en Marijke van der Wal 343
Honderd jaar Nederlands en meer

DIGITAAL

Stefan Grondelaers et al. 356
*Het CONDIV-corpus geschreven
Nederlands*

BOEKBEOORDELINGEN

Peter Muysken 364
Talen, De Toren van Babel

Nicoline van der Sijs 367
*Taaltrots. Purisme in een veertigtal
talen.*

SIGNALEMENTEN 372

UIT DE TIJDSCHRIFTEN 377

ONTVANGEN BOEKEN 380